

ISSN 2078-7782

*Теорія
і практика*

управління соціальними системами

*ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ*

2'2021

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
філософія, психологія, педагогіка, соціологія
Щоквартальний науково-практичний журнал 2'2021
Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:

Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:

Сокол Є. І., член-кор. НАН України, д-р техн. наук (заст.гол.ред.)

Товажнянський Л.Л., член-кор. НАН України, д-р техн. наук (заст.гол.ред.)

Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. наук

Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук

Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Масирова Р.Р., акад. МАНПО, д-р пед. наук (Казахстан)

Прокопенко І.Ф., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Бабаєв В.М., акад. НАПН України, д-р наук з держ. управління

Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)

Іліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)

Коваленко О.Е., д-р пед. наук

Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)

Левовицький Т., д-р пед. наук (Польща)

Олав Аарна, д-р екон. наук (Естонія)

Сєппо Холтта, д-р наук (Фінляндія)

Держзвидання

Свідоцтво: **КВ №5212**
від 18.06.2001 р.

Засновники видання:

Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями

Вчених рад, протоколи:

НТУ „ХПІ” № 5 від 28.05.2021;
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 5 від 02.06.2021;
УПА № 13 від 01.06.2021

З М І С Т

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

<i>Романовський О. Г., Романовська О. О., Черкашина Т. В.</i>	
Психолого-педагогічні умови формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи.....	3
<i>Корж А. В.</i> Особливості формування історичної пам'яті в контексті професійної підготовки лікаря	25
<i>Каблаш В. В.</i> Особистісно-орієнтований компонент у формуванні лідерських якостей майбутніх психологів.....	33

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

<i>Попова Г. В., Шаполова В. В.</i> Технологія створення та проведення рольової гри в педагогічному процесі.....	41
<i>Науменко Н. В., Кайдалова Л. Г.</i> Напрями вдосконалення методик викладання навчальних дисциплін магістрам освітніх, педагогічних наук.....	59
<i>Грень Л. Н., Чеботарьов М. К., Черкашин А. І.</i> Інклюзивне освітнє середовище в закладах вищої освіти: шляхи створення.....	70
<i>Прочухан Д. В., Костиця І. В.</i> Критеріально-орієнтоване тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів.....	81

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ: ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, МЕНЕДЖМЕНТ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

<i>Мороз С. А., Мороз О. В. Мороз В. М.</i> Відповідальність за реформування системи забезпечення якості вищої освіти: аналіз думки роботодавців та напрями вдосконалення механізмів публічного управління у сфері вищої освіти.....	98
<i>Воробйова Є. В., Логош Х.</i> Лідерський потенціал державних службовців у процесі професійної підготовки.....	114
<i>Mikhailychenko V. E., Semke N., Kobets V. V.</i> Methods and techniques of forming focus on successful professional activity of future managers in a process of training at a university.....	125

Редакційна колегія:	C O N T E N T S
Мороз В.М., д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар, заст.. гол. ред. з держ. упр.</i>) Поясок Т.Б., д-р пед. наук Підбуцька Н.В., заст. гол. ред. з псих. н., д-р псих. наук Резван О.О., д-р пед. наук Штефан Л.А., д-р пед. наук Семенова А.В., д-р пед. наук Беспарточна О.І., канд. пед. наук Іонова О.М., д-р пед. наук Співак Л.М., д-р псих. н. Бех І.Д., академік НАПН України, д-р психол. наук Большакова А.М., д-р психол. наук Гордієнко-Митрофанова І.В., д-р психол. наук Ігнатюк О.А., д-р пед. наук Квасник О.В., канд. пед. наук Кузнєцов М.А., д-р психол. наук Золотухіна С.Т., д-р пед. наук Лозовой В.О., д-р філос. наук Ничкало Н.Г., академік НАПН України, д-р пед. наук Пономарьов О.С., канд. техн. наук Рибалка В.В., д-р психол. наук Сисоєва С.О., акад. НАПН України, д-р пед. наук Тараросв Я.В., д-р філос. наук Труш О.О., канд. наук з держ. упр. Кармінська-Бєлоброва М.В., канд. наук з держ. упр. Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF HIGHER EDUCATION SYSTEM DEVELOPMENT AND ITS CONTENT <i>Romanovsky O. G., Romanovskaya O. O., Cherkashina T. V.</i> Psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education..... 3 <i>Korzh A. V.</i> Features of formation of historical memory in the context of professional training of the doctor..... 25 <i>Kablash V. V.</i> Personality-oriented component in the formation of leadership qualities of future psychologists..... 33 ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS <i>Popova G. V., Shapolova V. V.</i> Technology of creating and conducting a role play in the pedagogical process..... 41 <i>Naumenko N. V., Kaidalova L. G.</i> Directions of improvement of methods of teaching disciplines to masters of educational, pedagogical sciences..... 59 <i>Gren L. N., Chebotaryov M. K., Cherkashin A. I.</i> Inclusive educational environment in higher education institutions: ways to create..... 70 <i>Prochukhan D. V., Kostyrya I. V.</i> Criterion-oriented testing based on the use of computers as a means of assessing the quality of students' knowledge..... 81 DEVELOPMENT OF SOCIAL SYSTEMS: PUBLIC GOVERNANCE, MANAGEMENT AND ADMINISTRATION <i>Moroz S. A., Moroz O. V. Moroz V. M.</i> Responsibility for reforming the quality assurance system of higher education: analysis of the opinion of employers and ways to improve the mechanisms of public administration in higher education..... 98 <i>Vorobyova E. V., Logosh H.</i> Leadership potential of civil servants in the process of professional training..... 114 <i>Mikhailychenko V. E., Semke N., Kobets V. V.</i> Methods and techniques of forming focus on successful professional activity of future managers in a training process at a university..... 125

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХПІ», 2021. – № 2. – 112 с.

Науково-практичному журналу „Теорія і практика управління соціальними системами” було присвоєно категорію Б наказом МОН України №886 від 02.07.2020 за спеціальностями 053 Психологія, 011 Освітні, педагогічні науки.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а у квітні 2015 р. - до наукометричної бази даних РІНЦ (ліцензійна угода №259-04/2015 від 23.04.2015 р.), входить до бази Publons is a part of Web of Science Group

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” було включено до «ICI Journals Master List» (Copernicus index) з індексом 79.65

© Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2021

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2021

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2021

Олександр Романовський

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
завідувач кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами
ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-0602-9395
E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Олена Романовська

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології
Національного фармацевтичного університету; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-4898-2141
E-mail: elena_mail2004@ukr.net

Тетяна Черкашина

психолог, ліцей № 89; Харків, Україна
E-mail: cherktava@gmail.com

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО
ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ**

Анотація: стаття присвячена розгляду такої актуальної проблеми як формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи. У дослідженні було розроблено й обґрунтовано комплекс психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи. Кожна з психолого-педагогічних умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які дозволили створити емоційно забарвлене освітнє середовище. За допомогою експериментальної перевірки була доведена доцільність їхнього впровадження в реальний освітній процес підготовки майбутніх викладачів вищої школи. Аналіз отриманих результатів показав, що рівень емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи підвищився.

Ключові слова: майбутні викладачі вищої школи, психолого-педагогічні умови, емоційний інтелект, тренінг, експеримент.

Olexandr Romanovskiy

doctor of pedagogical sciences, professor (Pedagogy), a corresponding Member of NAPS
Ukraine, the Head of the pedagogy and psychology of social systems management
department by the academician I. Zyazyun, National Technical
University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net

Olena Romanovska

candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of pedagogy and
psychology National University of Pharmacy; Kharkiv, Ukraine
E-mail: elena_mail2004@ukr.net

Tatiana Cherkashina

psychologist, lyceum № 89; Kharkiv, Ukraine
E-mail: cherktava@gmail.com

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATION

Abstract: the article is devoted to the consideration of such an urgent problem as the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education. In the study, a complex of psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education was developed and substantiated. Each psychological and pedagogical condition was provided with a complex of various forms, methods and teaching aids that made it possible to create an emotionally colored educational environment. With the help of an experimental test, the expediency of their introduction into the real educational process of training future teachers of higher education was proved. Analysis of the results obtained showed that the level of emotional intelligence among future teachers of higher education increased.

Key words: future teachers of higher education, psychological and pedagogical conditions, emotional intelligence, training, experiment.

Александр Романовский, Елена Романовская, Татьяна Черкашина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛЕКТНОСТИ У БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: статья посвящена рассмотрению такой актуальной проблемы как формирование эмоционального интеллекта у будущих преподавателей высшей школы. В исследовании был разработан и обоснован комплекс психолого-педагогических условий формирования эмоционального интеллекта в будущих преподавателей высшей школы. Каждое психолого-педагогическое условие было обеспечено комплексом разнообразных форм, методов и средств обучения, которые позволили создать эмоционально окрашенную образовательную среду. С помощью экспериментальной проверки была доказана целесообразность их внедрения в реальный образовательный процесс подготовки будущих преподавателей высшей школы. Анализ полученных результатов показал, что уровень эмоционального интеллекта у будущих преподавателей высшей школы повысился.

Ключевые слова: будущие преподаватели высшей школы, психолого-педагогические условия, эмоциональный интеллект, тренинг, эксперимент.

Alexander Romanovsky, Elena Romanovskaya, Tatiana Cherkashina

An extended abstract of the paper on the subject of:

“Psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education”

Problem setting. Rapid development learning and to change several areas of
of technologies, trends in the future to lifelong activity; the need to consciously approach the

choice of personal development, as well as the departure from the labor market of previously popular professions and the formation of new ones-against the background of all this is acutely aware that modern man needs a balanced set of cognitive, social and emotional skills.

The practice of pedagogical activity shows that students learn better and learn the material, when the teacher can touch their soul, to evoke positive emotions. Thus, there is a growing need for higher education teachers who are able to provide a quality facilitative function of teaching, primarily through professional stimulation of intellectual and emotional activity of students. In such conditions, one of the most important components of the professional profile of higher education teachers is the presence of well-developed emotional intelligence - a quality that is increasingly the subject of research by humanities professionals: philosophers, psychologists, sociologists.

Recent research and publications analysis. Emotional intelligence has become the subject of psychological research thanks to the works of foreign researchers G. Orme, J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso, R. Bar-On, J. Sayarrochi, D. Slater, P. Poberts, J. Matthews, M. Seidner, P. Lopez, R. Sternberg, J. Block, M. Cats deVries and others.

The work of domestic scientists: O. Veritova, I. Voytsikh, N. Volkova, O. Galitsan, I. Hapiychuk, S. Derevyanko, I. Matiykiv and other psychologists and teachers is devoted to the disclosure of the peculiarities of the development of emotional intelligence in the humanities.

Paper objective. The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally test the feasibility of introducing into the educational process of higher education institutions psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future teachers of higher education.

Paper main body. Despite numerous attempts to modernize the training of future teachers of higher education, it should be

considered insufficient to carry out innovative pedagogical activities, in particular, in terms of developing students' ability to solve problems of identifying emotional states of students and themselves, understanding their intentions and motives. states within the solution of educational and life tasks.

It was determined that the emotional intelligence of future teachers of higher education is a special form of organization of individual emotional experience of a teacher, which is realized in the process of scientific and pedagogical activities in the form of a set of abilities to recognize and understand both own emotions and emotions of students and colleagues them.

The work developed and substantiated a set of psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence of future teachers of higher education, which ensure the effective development of this phenomenon: Each of the psychological and pedagogical conditions was provided with a set of various forms, methods and teaching aids.

The experimental study was conducted during the first semester of the 2020–2021 academic year. The experimental base of this study was the Department of Educational and Information Technologies of the National University of Pharmacy.

The experiment was carried out during the master's study of the discipline "Pedagogical and Professional Psychology" in three stages: ascertaining, formative and control. To determine the level of emotional intelligence in future teachers, the method of determining the level of development of emotional intelligence by N. Hall was used.

During the ascertaining stage the students of KG-1 and EG-1 were measured the initial level of their emotional intelligence. At the formative stage in EG-1 during the study of the discipline "Pedagogical and professional psychology" a set of psychological and pedagogical conditions was introduced: future high school teacher by creating an emotionally colored educational environment; formation of tactics of

professional behavior of future teachers of higher school in professional activity by providing facilitation and inhibition of emotional information flows in pedagogical activity of teachers during classroom and extracurricular educational work; formation of the ability to self-regulation (the ability to regulate their own emotions and mood) (correction of ineffective professional stereotypes of behavior and stimulation of autonomous emotional behavior).

At the control stage, the initial level of emotional intelligence of undergraduates KG-1 and EG-1 was measured. The obtained results indicate that the level of emotional intelligence of undergraduates of the experimental group exceeds the level of

students of the control group: high – 36,4% EG (18,2% KG), medium - 54.5% EG (54.5% KG), low - 9.1% EG (27.3% KG). This testified to the expediency of introducing a set of psychological and pedagogical conditions that contributed to the formation of emotional intelligence of future teachers of higher education.

Conclusions of the research. This study does not claim to be a complete and comprehensive solution to the problem, but an experimental study on the introduction of a set of psychological and pedagogical conditions for the formation of emotional intelligence in future high school teachers, their feasibility.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Стрімкий розвиток технологій, тенденції в майбутньому до безперервного навчання і до зміни декількох напрямків діяльності; виникнення необхідності усвідомлено підходити до вибору напрямку особистісного розвитку, а також відходу з ринку праці раніше затребуваних професій і утворення нових – на фоні зазначених аспектів гостро усвідомлюється, що сучасній людині необхідний збалансований набір пізнавальних, соціальних і емоційних навичок.

На данному етапі розвиток нашого суспільства характеризується широкою динамічністю умов, в яких доводиться орієнтуватися та приймати рішення. Він вимагає від особистості володіння не тільки фаховими знаннями, уміннями й навичками, а й освоєнням цілого комплексу об'єднаних характеристик особистості. Таким чином, від цілеспрямованої підготовки людини до життя у сучасному світі залежить рівень її успішності, впевненості у професійній компетентності.

Усе більше в останні роки прослідковується тенденція, коли високі розумові здібності та гарні показники навчальної діяльності студента закладу вищої педагогічної освіти не є гарантією його успіш-

ності в професійній діяльності. Звідси випливає, що високий рівень інтелекту не є достатньою умовою самореалізації особистості в професії, зокрема педагога. Не заперечуючи того факту, що майбутнє в руках тих, хто є професіоналом цифро-вого суспільства, переконані в тому, що важливо технологічну грамотність поєднувати з емоційною компетентністю. Разом з тим, у час, коли відбувається тотальна автоматизація та комп'ютеризація життя та професійної діяльності, саме викладач має бути тим, хто розуміє свої емоції та почуття інших людей, може ефективно керувати власною емоційною сферою, досягає взаєморозуміння з оточуючими. Практика й дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених показує, що успішними професіоналами стають люди, які здатні будувати позитивні стосунки з іншими, разом з тим вони повинні обов'язково враховувати їхній внутрішній стан та особливості його прояву в емоціях, переживаннях.

В останні 10–15 років емоційний інтелект став центром уваги вчених. Емоційний інтелект – одна з головних складових досягнення максимального успіху в житті, відчуття щастя. Якщо в минулому столітті важливим був логічний інтелект (IQ), то в сучасному світі – актуальний емоційний інтелект (EQ) і пов'язані з ним

форми практичного й творчого інтелекту. У Європі є дуже популярний вислів: “Завдяки IQ ви влаштуєтесь на роботу, завдяки EQ – робите кар’єру”.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах, коли підвищується кількісний показник порушень в емоційній та соціальній сферах життя людини, психологи відчують необхідність практичного застосування досягнень у напрямку вивчення EQ. Автори сучасних досліджень проблеми розглядають EQ як особистісний ресурс зниження інтенсивності переживання стресу індивідуумами в процесі їхньої академічної діяльності. Вивчення зв’язку EQ та академічної успішності студентів знайшли своє висвітлення в публікаціях Дж. Паркера зі співавторами, які продемонстрували, що академічно успішні студенти мають вищий рівень розвитку компонентів EQ від тих однолітків, які не володіють такими високими досягненнями у навчанні [28]. Ці дослідження свідчать про важливість поширення ідей формування EQ як ресурсу успішної адаптації людини до різноманітних ситуацій життєдіяльності. Висловлюються активні заклики щодо внесення окремих компонентів навчальних курсів із основ EQ до програм навчання в різних закладах освіти, що знаходить своє практичне застосування у світових освітніх середовищах. Це сприятиме формуванню психологічного благополуччя здобувачів освіти і здійсненню корекції низького рівня розвитку емоційних здібностей. Але на жаль, до нині на законодавчому рівні ця проблема в Україні не вирішена, тільки окремі заклади вищої освіти впроваджують як вибіркові, дисципліни щодо розвитку та формування емоційного інтелекту у здобувачів освіти (наприклад, “Теорія емоційного інтелекту” Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, “Емоційний інтелект як ресурс” Сумський державний університет, “Емоційний інтелект” Харківський національний медичний університет та ін.).

Практика педагогічної діяльності

показує, що здобувачі освіти краще навчаються та засвоюють навчальний матеріал, коли педагог може доторкнутися до їхньої душі, викликати позитивні емоції. Таким чином, дедалі більше зростає потреба в педагогах вищої школи, здатних якісно забезпечити фасилітативну функцію викладацької діяльності, насамперед завдяки професійному стимулюванню інтелектуальної та емоційної активності студентів. У таких умовах одним з найважливіших компонентів професіограми педагогів вищої школи є наявність добре розвинутого емоційного інтелекту – якості, яка дедалі більше стає предметом дослідження фахівців гуманітарного профілю: філософів, психологів, соціологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження завдяки працям зарубіжних дослідників Г. Орме, Дж. Майєра, П. Саловея, Дж. Сайаррочі, Д. Карузо, Р. Бар-Она, Д. Слайтера, Р. Робертса, Дж. Меттьюса, М. Зайднера, П. Лопеса, Р. Стернберга, Дж. Блока, М. Кетс де Вріса та інших [19;20;25–27]. У психологічній літературі поняття “емоційний інтелект” з’явилося із виходом у світ відомої монографії Х. Гарднера “Frames of mind”, у якій уперше було обґрунтовано необхідність переглянути тлумачення поняття “інтелект” і спосіб його вимірювання за допомогою коефіцієнта інтелектуального розвитку “EQ” [10;23].

Так дослідження зарубіжних науковців (Karpova I. A., Moshchanskaya T. V., Moshchanskaya E. Y.) [24] присвячене проблемі формування емоційного інтелекту перекладача, інші науковці (Douglas A. White, Matthew Kimmons) [21] досліджують проблему емоційного інтелекту священнослужителів, які здобули духовну освіту на вищому рівні.

Розкриттю особливостей розвитку емоційного інтелекту у фахівців гуманітарних професій присвячено праці вітчизняних науковців: О. Верітової [5],

І. Войцях [6], Н. Волкової [7], О. Галіцян [8], І. Гапійчук [9], С. Дерев'янка [11], І. Матійків [14–15] та інших психологів і педагогів. Науковцями обґрунтовано й експериментально перевірено засоби розвитку складових емоційного інтелекту в системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю. З'ясовано основні ознаки, які доводять правомірність виділення емоційного інтелекту в окремий вид (В. Зарицька) [12].

Незважаючи на розроблення окремих аспектів проблеми розвитку емоційного інтелекту, наявні дослідження не вичерпують цілісного її розв'язання, зокрема все більш актуальною постає проблема розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи. Враховуючи наведені аспекти, було обрано тему дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проведений аналіз наукових публікацій та досліджень із проблеми формування емоційного інтелекту майбутніх фахівців, дозволив визначити, що незважаючи на розроблення окремих аспектів щодо розвитку емоційного інтелекту, наявні дослідження не вичерпують цілісного її розв'язання, зокрема зростає актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити доцільність впровадження в освітній процес закладу вищої освіти психолого-педагогічних умов щодо формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підвищення інтенсивності використання інформаційних технологій у багатьох сферах нашого життя разом із зростанням можливостей пересічної людини в отриманні знань та якості комунікацій ставлять на порядок денний складні запитання до

професіоналів у галузі освіти в аспекті організації та супроводу навчання дорослих людей у швидкоплинних умовах глобалізації.

Особливо гостро стоїть питання щодо професійної освіти майбутніх викладачів вищої школи, специфічної категорії осіб, які зовсім нещодавно входили з однойменною назвою до переліку спеціальностей, за яким можна було здобути найвищий у нашій країні освітньо-кваліфікаційний рівень магістра. Практика їхнього навчання демонструє тенденції до скорочення аудиторної взаємодії між викладачами та слухачами на користь самоосвітньої активності в зручно налаштованих інформаційних оболонках типу “Moodle” з метою зменшення обсягів навантаження на науково-педагогічних працівників, загальної редукції аудиторної роботи, що викликана посиленням інтересу до інших, здебільшого безкоштовних віртуальних версій лекційного навчання. Така тенденція викликає занепокоєння більшості професіоналів з огляду на потенційну втрату окремих функціональних обов'язків викладача, а можливо, і роботи загалом. З огляду на зміщення акцентів педагогічного впливу в бік інтенсивного використання зручних автоматизованих навчальних оболонок значно модифікуються звичні смисли та шаблони фахової поведінки викладачів, поступово змінюються “правила гри”, посилюючи підтримувальну, емоційну роль науково-педагогічних працівників та зростання рівня ініціативності й відповідальності майбутніх фахівців у процесі самостійної роботи.

Очевидно, що застосування інноваційних інформаційних технологій у вищій освіті, зростання ролі контекстної практики підготовки дають велику перевагу тим науковим та освітнім установам, що мінімізують витрати на людські ресурси, а значну автоматизацію обліку навчальних досягнень студентів, використання новітніх роботизованих програмно-апаратних комплексів, що є запорукою знач-

ної економії часу, енергії та фінансів, ефективно доповнюють інтенсивною, емоційно насиченою професійною підготовкою [5].

За таких умов потребує швидкої модифікації й сама підготовка майбутніх магістрів спеціальності “Освітні, педагогічні науки”, яка майже 10 років існувала у форматі професійної підготовки фахівців специфічних категорій під назвою “Педагогіка вищої школи”. Саме в ній, згідно із задумом розробників освітньо-професійної програми, було закладено стандарти змісту, форм, цільових установок, типових завдань діяльності, предметно-практичних, предметно-розумових, знаково-практичних, знаково-розумових та інших результатів професійної освіти майбутніх викладачів університетів і закладів вищої освіти (ЗВО) в умовах сучасної магістратури.

В умовах жорсткої конкуренції, дефіциту, надлишку і протиріч в інформації, що надходить, майбутній педагог вищої школи повинен володіти інтегральною здатністю розв’язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі вищої освіти або в процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів психології та педагогіки, теорії і методики професійної освіти, проведення досліджень і здійснення інновацій, характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Така здатність неможлива без належно сформованих здатностей емоційного інтелекту. Адже вони забезпечують успішність діяльності педагога вищої школи з розпізнавання, розуміння, управління емоціями, унаслідок чого він має можливість ефективно адаптуватися до емоціогенних подій, на які так багате життя викладача вищої школи.

Поняття “емоційний інтелект” застосовується в психології відносно недавно. Як свідчить В. Зарицька, в психології і професійній підготовці психолога/педагога поняття і теорія емоційного інтелекту (здібності), емоційної компетентності як важливої умови успішності особистості,

застосовується з 1990 року (П. Селовей і Дж. Майєр, Д. Гоулман, Р. Бар-Он) [23;25;26;27].

На початку 1990-х рр. з’явилися перші наукові статті про емоційний інтелект. Дана тематика стала дуже популярна і привернула на себе увагу багатьох дослідників. Ще з ХХ ст. в психології велися пошуки такої здатності психіки людини, яка була б пов’язана із соціальною та емоційною сферами. Спочатку з’явилося поняття “соціальний інтелект”. Потім, в контексті розробок проблем інтелекту в соціальній сфері такими дослідниками як Дж. Гілфорд, Г. Гарднер і Г. Айзенк, з’явився емоційний інтелект, який тепер є автономним напрямком сучасної психології [5].

Емоційний інтелект (EI) (англ. Emotional intelligence) – група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних і емоцій оточуючих. Люди з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють свої емоції і почуття інших людей, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою і тому в суспільстві їхня поведінка має більший коефіцієнт адаптивності, вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими [22].

Більшість науковців, що займаються дослідженням означеної проблеми, визначають емоційний інтелект як здібність розуміти відносини особистості, що репрезентовані в емоціях, і керувати емоційною сферою на базі прийняття рішень. Емоційний інтелект має наступну структуру: емоційна обізнаність; управління своїми емоціями (скоріше емоційна неригідність); самомотивація (скоріше мимовільне управління своїми емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей (скоріше вміння впливати на емоційний стан інших людей).

Дослідження емоційного інтелекту спеціалістами з усього світу свідчать про те, що успіх особистості в професійній діяльності й у житті в цілому залежить від розумного володіння емоціями. Емоції –

це необхідна складова для реалізації особистості в будь-якій професійній сфері: завойовувати довіру, зміцнювати відносини, формувати бачення, концентрувати енергію, знаходити компроміси, приймати важкі рішення і одержувати корисні уроки з невдач. Без щирих емоцій особистість не буде мати успіху. Потрібні емоції як на фронтальному рівні – щоб встановлювати пріоритети, так і на зворотному зв'язку – щоб мотивувати і надихати людей.

У 2020 році Всесвітній економічний форум в Давосі підготував звіт “Майбутні робочі місця – 2025”, яким визначено, що у 2025 році значна частина (52%) усієї роботи буде виконуватися роботами, тоді як у 2018 році цей показник становив 29% [29]. Також у звіті зроблено прогноз навичок, які будуть затребувані у 2025 році, а саме:

- 1) аналітичне мислення і інноваційність;
- 2) активне навчання і його стратегії;
- 3) комплексне розв'язання проблем;
- 4) критичне мислення і аналіз;
- 5) креативність, оригінальність і ініціативність;
- 6) лідерство і соціальні навички (емоційний інтелект);
- 7) технології: використання, моніторинг і контроль;
- 8) технології: розробка і програмування;
- 9) життєздатність, стресостійкість і гнучкість;
- 10) обґрунтування, розв'язання проблем і формування ідей.

Автори аналітичних узагальнень надають емоційному інтелекту шосте місце в рейтингу 10 ключових компетентностей сучасного фахівця, після здатності комплексного розв'язання проблем, активного навчання, критичного мислення, креативності та навичок якісного управління й взаємодії в соціумі. Зазначається, що формуванню емоційного інтелекту допомагає здатність розбиратися у власних і чужих почуттях, зважати на думку оточуючих, будувати з ними відносини на основі довіри і співпереживання. Для цього потрібно усвідомлювати і самоконтро-

лювати емоції, бути самосвідомим, будувати взаємини з оточенням.

Отже, очевидна роль емоцій в орієнтації, саморегуляції, управлінні станом партнерів під час взаємодії; у розвитку здатності людини збагачувати, трансформувати власну психічну реальність на основі створюваної емоціями системи відносин, зокрема в системі освіти. Все вище викладене дає можливість зазначити, що природа професійної педагогічної діяльності, очевидно, емоціогенна, що пов'язано з високим ступенем напруженості, інтенсивності вирішення професійних завдань, відповідальності, в тому числі кримінальної, за збереження життя вихованців, комунікативно агресивними міжособистісними комунікаціями.

Емоційний компонент у структурі педагогічної діяльності майбутнього педагога сьогодні вимагає особливої уваги. При цьому, очевидно, що професійна успішність педагога, обумовлена високим рівнем розвитку інтелектуального потенціалу, кругозором і гнучкістю мислення в цілому, тобто з рівнем інтелекту. Однак найчастіше високого рівня інтелекту виявляється недостатньо. Спілкування і емоції грають істотну роль у навчанні. Все це знаходить своє відображення в понятті “емоційний інтелект”.

Тобто елементи емоційного інтелекту входять до структури інтегральної професійної компетентності майбутнього педагога вищої школи і потребують інтенсивного розвитку або формування в процесі професійної підготовки майбутнього педагога вищої школи. З урахуванням специфічних особливостей розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи нами виділені такі чинники: соціальне замовлення та вимоги до професійної підготовки педагогів вищої школи, рівень готовності викладачів здійснювати таку підготовку, особливості емоційного інтелекту, освітнє середовище, у якому відбувається його розвиток, зміст і організація навчального процесу та ін.

В умовах реформування потрібні фахівці, які швидко орієнтуються в

життєвих ситуаціях та професійних проблемах, здатні проявляти активність і брати ініціативу у свої руки, оптимістично налаштовані на можливості досягати успіху, сміливо й виважено підходять до планування й здійснення роботи, здатні довести справу до логічного завершення, перебудовуватися, якщо того вимагає справа. Для розвитку емоційного інтелекту майбутніх викладачів необхідне створення ряду педагогічних умов. Студентський вік характеризується великою диференційованістю емоційних реакцій та способів вираження емоційних станів. Переживання тих чи інших емоцій впливає на формування студента і як особистості, і як фахівця [5].

Розглянувши різні підходи науковців щодо визначення емоційного інтелекту, нам імponує визначення психолога Б. Лемберга: емоційний інтелект викладача вищої школи – це здатність ідентифікувати, використовувати, розуміти емоції і керувати ними; здатності, яка дозволяє знизити стрес, навчитися ефективному спілкуванню, подоланню перешкод і вирішенню конфліктів [13]. Це особлива форма організації індивідуального емоційного досвіду викладача, яка реалізується у процесі науково-педагогічної діяльності у вигляді комплексу здатностей до розпізнавання і розуміння як власних емоцій, так і емоцій студентів і колег-викладачів та управління ними. Його можна формувати і розвивати, необхідною умовою його розвитку є певний обсяг знань стосовно емоційної сфери людини, емоцій та особливостей їх виявлення.

Теоретичний аналіз проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх викладачів закладів вищої освіти надав можливість відповідно до мети даного дослідження обґрунтувати комплекс психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи.

Аналіз наведених визначень поняття “педагогічні умови” показав, що їх можна об’єднати у такі групи.

Педагогічні умови є одним із

конструктивних компонентів освітньої системи [5]. Сукупність об’єктивних можливостей вирішення освітніх завдань, або, по-іншому, сукупність заходів педагогічного процесу (В. Андрєєв В. Бражнич, А. Найн, тощо) [1, 3,4].

Під психологічними умовами ми будемо розуміти психологічне поняття, зміст якого складається із внутрішніх та зовнішніх чинників, що створюють комплекс таких обставин, які певним чином впливають на психічний стан людини, її внутрішній світ, прийняття рішень та життєдіяльність. Психологічні умови можуть бути зовнішніми та внутрішніми [18]. До перших, зовнішніх психологічних умов, відносимо соціальне оточення, все навколишнє середовище, яке має хоч якийсь вплив на особистість, на розвиток емоційного інтелекту. До інших, внутрішніх, психологічних умов, можемо віднести власне темперамент, самооцінку, локус контроль, характер тощо, які суттєво впливають на формування у молоді людини її емоційного інтелекту.

Отже, у дослідженні ми застосували поняття “психолого-педагогічні умови” з огляду на те, що їх основною функцією постає організація психологічних і педагогічних заходів впливу, які забезпечують науково обґрунтований цілеспрямований процес формування емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи.

Таким чином, під психолого-педагогічними умовами формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи ми розуміємо комплекс необхідних і достатніх різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) психолого-педагогічних і дидактичних чинників, що забезпечують стабільний (запланований) розвиток цього елемента освітньої системи.

З урахуванням специфічних особливостей розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи виділені такі чинники: соціальне замовлення та вимоги до професійної підготовки педагогів вищої школи, рівень готовності викладачів здійснювати таку підготовку, власне особливості

емоційного інтелекту, освітнє середовище, у якому відбувається його розвиток, зміст і організація навчального процесу та ін.

Обґрунтовуючи умови розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи, спираємось на дослідження О. Верітової, яка виокремила відправні точки організації навчально-виховного процесу в контексті умов ефективного здійснення професійної підготовки, до яких належать:

1) ресурсне забезпечення (програмно-методичне, матеріально-технічне, інформаційно-комунікаційне тощо);

2) обставини (зміст, методи, технології навчання тощо) та середовище (освітнє, інформаційно-освітнє) навчального процесу;

3) позиція педагога щодо організації та управління навчанням;

4) ставлення учнів (студентів) до навчального процесу (мотивація, зацікавленість, прагнення, включеність у навчання тощо);

5) спрямованість на особистість учня (студента) як центральну фігуру навчання та виховання [5].

Отже, на основі виокремлення таких положень організації навчально-виховного процесу у контексті умов ефективного здійснення професійної підготовки та врахування механізмів функціонування емоційного інтелекту, була виявлена наступна сукупність психолого-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту майбутнього викладача вищої школи у процесі його професійної підготовки:

– стимулювання емоційної самоідентифікації майбутнього викладача вищої школи шляхом створення емоційно забарвленого освітнього середовища;

– формування тактики професійної поведінки майбутніх педагогів вищої школи у професійній діяльності за допомогою забезпечення фасилітації та інгібіції потоків емоційної інформації в педагогічній діяльності викладачів під час аудиторної та позааудиторної навчальної роботи;

– формування здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій (корекція неефективних фахових стереотипів поведінки та стимулювання автономної емоційної поведінки).

Кожна з цих умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які дозволили створити емоційно забарвлене освітнє середовище. Виконання цих умов сприятиме формуванню в магістрантів емоційної виразності, чутливості, емоційного контролю, здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій), здатності ставити себе на місце іншого (долати комунікативний та моральний егоцентризм), поступово змінювати психосоматичні і фахові стереотипи, що веде до розвитку їхнього емоційного інтелекту.

Експериментальне дослідження проводилося протягом I-го семестру 2020–2021 навчального року. Дослідно-експериментальною базою даного дослідження було обрано кафедру освітніх та інформаційних технологій Національного фармацевтичного університету міста Харкова.

За логічною структурою доведення гіпотези наш експеримент належить до паралельного, тому що в ньому одночасно “беруть участь дві групи: контрольна й експериментальна”. За організацією проведення характеризується як природний, тому що відбувався у звичайних для випробуваних умовах освітнього процесу. Цей вид експерименту через проведення у звичайних умовах діяльності досліджуваних дає можливість замаскувати його зміст, цілі й при цьому зберегти суть, яка полягає в активності дослідника щодо зміни умов виконання досліджуваної діяльності. У цілому весь природний експеримент буде порівняльним. При цьому ні навчальні плани, ні навчальні програми не змінювалися, тобто зміст знань, які здобуваються студентами, залишається тим самим.

У дослідженні взяли участь магістранти спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки” другого курсу, заочної форми навчання, факультету фарма-

цевтичних технологій та менеджменту у кількості 22 особи.

Було сформовано дві групи магістрів: експериментальна (ЕГ-1) та контрольна (КГ-1). Експеримент було здійснено під час викладання дисципліни “Педагогічна та професійна психологія”. Навчання магістрів дисципліні в експериментальній групі ЕГ-1 (11 осіб) здійснювалося із впровадженням комплексу запропонованих умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи, а маїстранти контрольної групи КГ-1 (11 осіб) – за традиційною методикою навчання.

Форма підсумкового контролю знань із дисципліни – залік. Навчальним планом на навчальну дисципліну “Педагогічна та професійна психологія” відведено 150 год. (5 кредитів ЄКТС). Серед них для заочної форми навчання передбачено 12 лекційних год., 18 год. практичних занять та 120 год. визначено для самостійної позааудиторної роботи здобувачів освіти.

У нашому дослідженні експеримент складається з трьох етапів:

1. Констатувальний. На цьому етапі визначався рівень емоційного інтелекту маїстрантів у кожній навчальній групі, що бере участь в експерименті.

2. Формувальний. На експериментальну групу здійснювався вплив за допомогою запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи, у той час як у контрольній групі не відбувалося яких-небудь істотних змін у педагогічному процесі.

3. Порівняльний. Після виконання всіх запланованих заходів щодо формування емоційного інтелекту у маїстрантів (після формувального етапу) ми визначили рівні його сформованості у двох групах – контрольній та експериментальній.

Мета експерименту – теоретично обґрунтувати та практично перевірити доцільність реалізації запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбут-

ніх викладачів вищої школи на лекційних, практичних заняттях, при виконанні самостійної роботи під час вивчення маїстрантами – майбутніми викладачами вищої школи дисципліни “Педагогічна та професійна психологія” та перевірити припущення про те, що реальне впровадження комплексу таких умов підвищить рівень їхнього емоційного інтелекту.

Отже, представимо результати здійсненої дослідно-експериментальної роботи за зазначений період.

Для визначення початкового рівня емоційного інтелекту під час констатувального експерименту було використано методику щодо встановлення показників розвитку емоційного інтелекту за Н. Холлом в експериментальній (ЕГ-1) та контрольній (КГ-1) групах маїстрів перед початком вивчення дисципліни “Педагогічна та професійна психологія” [2].

Методику визначення рівня розвитку емоційного інтелекту за Н. Холлом було обрано із широкого спектру тестових методик та опитувальників як засобів діагностики. Методика встановлення показників розвитку емоційного інтелекту Н. Холла забезпечує визначення рівнів розвитку як парціальних характеристик емоційного інтелекту, так і інтегральних.

Вона ґрунтується на змішаній моделі емоційного інтелекту та надає можливість оцінити п’ять його характеристик: емоційна обізнаність, управління емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій інших людей. Респондентам пропонується шість ступенів оцінки кожного висловлювання: повністю не згоден (–3 бали); в основному не згоден (–2 бали); частково не згоден (–1 бал); частково згоден (+1 бал); в основному згоден (+2 бали); повністю згоден (+3 бали).

Рівні парціальних характеристик емоційного інтелекту визначаються відповідно до набраних балів. Якщо тест набрав 14 і більше балів, тоді цей результат відповідає високому рівню розвитку даної парціальної характерис-

тики емоційного інтелекту; 8–13 балів – серед-ньому рівню; 7 і менше балів – низькому рівню.

Інтегративний показник рівня розвитку емоційного інтелекту визначається за такими кількісними показниками: 70 і більше балів – високий

рівень; 40–69 балів – середній рівень; 39 і менше балів – низький рівень.

Результати опитування контрольної та експериментальної групи на констатувальному етапі експерменту наведені у табл. 1 та у діаграмі (рис. 2)

Таблиця 1

Розподіл магістрантів контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості емоційного інтелекту (за методикою Н. Холла)

№ з/ч	Рівні сформованості емоційного інтелекту	Експериментальна група		Контрольна група	
		Кількість студентів (11)	%	Кількість студентів (11)	%
1.	Високий	1	9,1%	1	9,1%
2.	Середній	6	54,5%	5	45,45%
3.	Низький	4	36,4%	5	45,45%

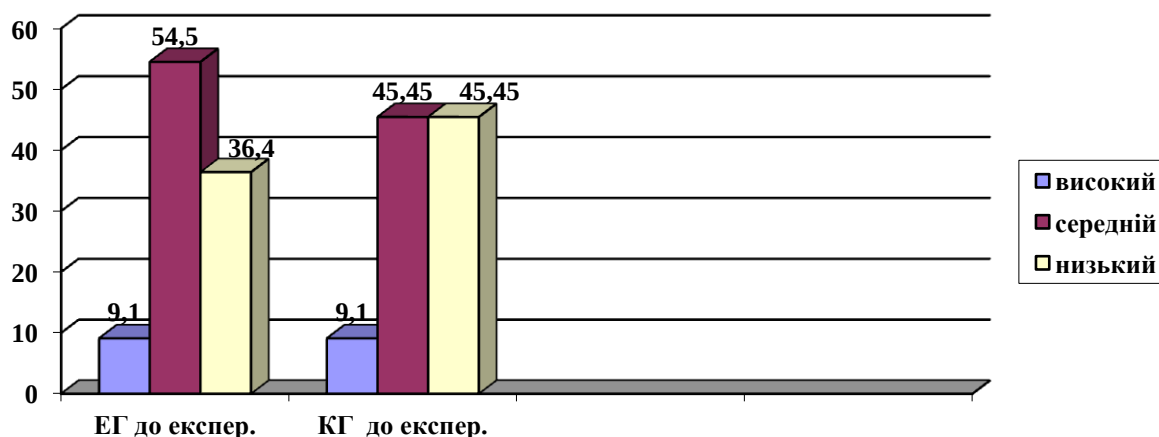

Рис. 2. Розподіл магістрантів I курсу контрольної та експериментальної груп за рівнями сформованості емоційного інтелекту (за методикою Н. Холла)

Зазначимо, що здобуті результати є досить низькими. Так показники за шкалами EQ свідчать про досягнення низького рівня сформованості емоційного інтелекту як для експериментальної, так і для контрольної груп (шкали “управління своїми емоціями”, “самомотивація” та “емпатія”), за двома іншими шкалами показники засвідчують досягнення середнього рівня (шкали “емоційна обізнаність” та “розпізнавання емоцій інших”).

Також необхідно підкреслити, що

під час заповнення бланка опитувальника респонденти були орієнтовані на виявлення емоційних аспектів саме у професійно-педагогічній діяльності, а не в будь-якій іншій: сімейній, дозвілєвій тощо.

Можна зробити висновок, що одержані результати засвідчили приблизно рівні показники розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладів вищої освіти в контрольній і експериментальній групах як за окремими шкалами опитувальника Н. Холла, так і за

інтегральними показниками.

Зазначимо, що отримані результати засвідчили, що і для експериментальної, і для контрольної груп більшість складають магістранти, які досягли середнього рівня розвитку емоційного інтелекту (відповідно 54,5% та 45,45 % магістрантів). У той же час показники досягнення високого рівня є занадто низькими (відповідно 9,1 % та 9,1%). Наведені результати вказують на відсутність належної уваги емоційним аспектам навчального процесу та емоційній сфері особистості як студента, так і педагога.

Таким чином, констатувальний етап педагогічного експерименту виявив необхідність суттєвої модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів вищої освіти стосовно розвитку в них емоційного інтелекту, а саме впровадження запропонованого комплексу психолого-педагогічних умов, що забезпечать формування їхнього емоційного інтелекту. Їхня реалізація в реальному освітньому процесі забезпечить розвиток знань стосовно емоційної сфери особистості, сформує вміння розпізнавати емоції у себе, студентів і викладачів, регулювати емоції і застосовувати ці вміння у майбутній професійній діяльності.

Враховуючи вище сформульовані висновки, була здійснена організація і проведення формувального експерименту з формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів закладів вищої освіти під час вивчення магістрантами дисципліни “Педагогічна та професійна психологія”, яка є обов’язковою дисципліною в процесі педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи.

Формувальний експеримент із розвитку емоційного інтелекту магістрантів проводився за традиційною схемою: у експериментальній групі відбулося впровадження комплексу психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладів вищої освіти, тоді як у контрольній групі проводилася традиційна професійна підго-

товка магістрантів цієї ж спеціальності.

Так, реалізація першої умови - стимулювання емоційної самоідентифікації майбутнього викладача вищої школи шляхом створення емоційно забарвленого освітнього середовища, відбувалася наступним чином. Вивчення вказаних дисциплін проводилося у вигляді академічного навчання під час лекційних занять, причому лекції носили проблемний характер. Для активізації пізнавальної діяльності магістрантів, створення “емоційно забарвленого” середовища варіювалися види лекцій: інформаційна, проблемна, лекція пресконференція, лекція із заздалегідь запланованими помилками. Викладачеві необхідно було на власному прикладі під час читання лекцій демонструвати еталонні зразки емоційної компетентності: створювати сприятливу емоційну атмосферу, стежити за емоційною виразністю мовлення, інтонації, міміки, жестикуляції, динаміки рухів; за виявами емоцій студентів.

На практичних заняттях моделювалися різні види занять із обов’язковим спільним обговоренням їхніх фрагментів. Зверталася увага студентів на необхідність розуміти власні емоції, встановлювати їхню причину, формувалася здатність до саморегуляції власних емоцій як основи для мобілізації творчого стану під час педагогічної діяльності. Крім того, на практичних заняттях практикувалося моделювання різноманітних педагогічних ситуацій, що ілюстрували емоційні вияви учасників навчального процесу, активний аналіз та обговорення студентами альтернативних шляхів їх вирішення. Вивчалися методи емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності студентів та особливості їх застосування, прийоми створення сприятливої емоційної атмосфери під час заняття.

Таким чином відбувалося знайомство магістрантів із інформацією про емоції, емоційний інтелект, емоційну компетентність та їхнє значення у професійній діяльності викладача закладу

вищої освіти. У студентів формувалися елементи мотиваційного і когнітивного компонентів емоційної компетентності у вигляді зацікавленості проблемою емоційного інтелекту; розуміння особистісної значущості емоційної компетентності для майбутньої успішної професійної діяльності в якості викладача вищої школи; здатність і прагнення до самовдосконалення як викладача закладу вищої освіти; знання і розуміння особливостей розвитку емоційної сфери студентів та її значення для успішної реалізації авторської системи діяльності педагога.

Отже, на цьому етапі здійснювалося квазіпрофесійне навчання з моделюванням педагогічних ситуацій, вирішальну роль у навчальному процесі відігравали методи активного навчання. Під час вивчення цієї дисципліни формувалися компетентності, пов'язані з розвиненим емоційним інтелектом: здатність до ідентифікації і виявлення власних емоцій (вербальне або невербальне) та інших людей (невербальне сприйняття або емпатія); здатність до регуляції емоцій (власних та інших людей); здатність до використання емоцій у мисленні і діяльності (гнучке планування; творче мислення; переключення уваги; мотивація). Крім того, на практичних заняттях вивчалися методи анкетування, контент-аналіз, різноманітні методики діагностики емоційного інтелекту та емоційної компетентності.

Вивчення цієї дисципліни за безпечує вагомий внесок у створення емоційно забарвленого навчального середовища на засадах контекстного підходу, сприяє розкриттю емоційного потенціалу магістрантів відповідно до їхніх сформованих мотивів, культурних потреб шляхом формування і розвитку комплексу здатностей: здатність позитивно сприймати оцінку своїх емоцій викладачами, іншими магістрантами, студентами; здатність до створення сприятливої емоційної атмосфери під час заняття; здатність до розробки і використання емоціогенних чинників засобів навчання для впливу на емоції студентів; здатність до емоційної

виразності мовлення, інтонації, міміки, жестикуляції, динаміки рухів у професійній діяльності.

Доцільним виявилось застосування комплексу методичних (педагогічних) прийомів, що сприяли формуванню знання методів емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності студентів та здатності до їх застосування, здатність створювати сприятливу емоційну атмосферу під час заняття; розробляти і використовувати емоціогенні чинники засобів навчання для впливу на емоції студентів.

Розглянемо приклади таких методичних прийомів, що застосовувалися з метою формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів закладів вищої освіти.

Прийом “Усвідомлення власних емоцій”: необхідно запропонувати магістрантам ведення “Емоційного щоденника”, в якому фіксуються дата, час, заняття, емоція, пов'язана з навчальним процесом, педагогічною ситуацією, її інтенсивність, причини. Цей прийом допомагає магістрантам визначати джерело власних емоцій і ступінь їхньої інтенсивності.

Прийом “Погляд з боку”: інколи для аналізу власного настрою нам потрібен партнер для усвідомлення емоції, в якій ми не бажаємо самі собі зізнатися. У цьому випадку допомагає власний погляд на себе збоку.

Прийом “Усвідомлення емоцій інших”: демонстрація фрагментів фільмів на педагогічну тематику. Розглядаються педагогічні ситуації з вимкненою звуковою доріжкою. Магістранти відповідають на запитання: Які емоції відчувають учасники епізоду? Які емоції демонструє педагог? Які емоції виявляють учні (студенти)?

Потім даний фрагмент прокручується зі звуковим супроводом і робляться висновки з приводу наведених оцінок емоційного стану педагогів і учнів (студентів) (Фільми “Дожиємо до понеділка”, “Велика перерва”, “Розіграш” тощо). Можна створити відеотеку та фототеку навчальних занять з дис-

ципліни, на яких зафіксувати різноманітні педагогічні ситуації, і використовувати фрагменти з них для аналізу емоційних станів викладачів та студентів.

Прийом “Керування емоціями студентів”:

1. Надайте можливість студенту висловитися, не перебиваючи та не підбадьорюючи його.

2. Проаналізуйте, які емоції притаманні Вашій авторській системі діяльності як викладача. Спробуйте запобігати різкій зміні емоційних станів, якщо виявили це в результаті аналізу. Зосередьтесь і поясніть проблему студенту (студентам) спокійно. Спробуйте дещо підвищити голос у педагогічній ситуації, яка цього вимагає.

Таким чином створювалося “емоційно забарвлене” навчальне середовище, сприятливе для формування емоційної компетентності майбутніх педагогів закладів вищої освіти, так як саме емоційна компетентність відповідає за саморегуляцію (контроль і управління емоціями, виявлення емоцій, блокування негативних емоційних станів), регулювання взаємовідносин (соціальні навички, вміння будувати відносини зі студентами та викладачами), рефлексію (самоусвідомлення, раціональне осмислення емоцій, виявлення власних мотивів) і емпатію (здатність до співчуття, співпереживання). Отже, формувалась здатність розуміти емоції інших людей та створювалась можливість розвинути такі здатності, як вміння емоційно впливати на студентів і надихати їх.

Реалізація другої умови – формування тактики професійної поведінки майбутніх педагогів вищої школи у професійній діяльності за допомогою забезпечення фасилітації та інгібіції потоків емоційної інформації в педагогічній діяльності викладачів під час аудиторної та позааудиторної навчальної роботи. Результатом має стати вихід магістрантів на автономні пізнавальні позиції з високим індексом самодостатності та готовності студентів до самостійної роботи.

Ця умова забезпечувалася проведенням спеціальних тренінгів [15–17], на яких розглядаються діяльність викладача як фасилітатора, способи створення і передачі потоків емоційної інформації, організація навчальної і самостійної роботи магістрантів із розвитку емоційного інтелекту під час вивчення навчальної дисципліни, прийоми активації як фасилітації, так й інгібіції.

Отже, забезпечення виконання цієї організаційно-педагогічної умови передбачає спеціальну підготовку викладачів до організації емоційно насиченої пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Емоційно насичена пізнавальна діяльність магістрантів є наслідком постановки і керованого вирішення складних інтелектуальних завдань проблемного характеру.

Реалізація третьої умови – формування здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій, корекція неефективних фахових стереотипів поведінки та стимулювання автономної емоційної поведінки) відбувалась шляхом насичення практичних занять суттєвими ознаками розвинутого емоційного інтелекту як можливість сформувати здатність зглянутися на становища інших, ставити себе на місце іншого (долати комунікативний та моральний егоцентризм), поступово змінювати стереотипи поведінки, що стає важливою основою для забезпечення ефективної комунікації майбутнього педагога вищої школи зі студентами. Забезпечення цієї психологічно-педагогічної умови створює можливість формування в майбутніх педагогів вищої школи здатності до саморегуляції (вміння регулювати власні емоції та настрій), що є вельми важливою для їхньої успішної професійної діяльності.

Отже, формувальний етап експерименту був спрямований на реалізацію комплексу психолого-педагогічних умов. Одним із основних засобів формування емоційного інтелекту є тренінг із зазначеної теми, який матиме чітку мету,

визначений зміст, що відповідає низці правил, структуру й методи (вербальні, візуальні, демонстраційні, інтерактивні, технологічні). Тренінг – це одночасно цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; ефективна форма опанування знань; інструмент для формування вмінь і навичок; форма розширення досвіду [15]. Під час проведення тренінгу з метою розвитку емоційного інтелекту можна застосовувати різноманітні методики: інформаційні повідомлення, бесіди, міні-лекції, лекції-диспути, проблемні лекції, дискусії, роботи в складі малих груп, метод конкретних ситуацій (метод кейсів), метод модерації, “снігова куля”, “мозковий штурм”, проєктивне малювання, аналіз ситуацій, ігрові методи, завдання на самопізнання тощо. Крім того, використовувався і такий психологічний метод як психогімнастика, який так само є невід’ємним засобом розвитку емоційного інтелекту майбутніх викладачів. Спеціальні заняття (єтюди, вправи, ігри) дадуть можливість студенту навчитись усвідомлювати свій емоційний стан та розвинути здатність коригувати власні почуття.

Для формування емоційного інтелекту використовувались і традиційні методи навчання, такі як дискусії та дебати, що сприяють оволодінню прийомами міжособистісного спілкування, розвивають вербальні та невербальні засоби комунікації, є необхідними засобами розвитку емоційного інтелекту на заняттях із будь-якого предмета. Дебати характеризуються наявністю правил, за допомогою яких забезпечується зіткнення різних точок зору, що підкріплюються певними аргументами. Таким чином, дебати – доволі складний процес, що передбачає підготовку, власне дебати, аналіз проведених дебатів і вдосконалення навичок їх проведення. На кожному з етапів якраз і розвивається емоційний інтелект, а особливо під час проведення власне дебатів. Щоб успішно дебатувати, необхідно не тільки володіти матеріалом щодо обраної теми, а й уміти слухати інших, сприймати їхню точку зору,

контролювати власні емоції, розуміти почуття людини, з якою спілкуєтесь.

Отже, така проведена систематична робота з розвитку креативності у майбутніх психологів, дає наступні результати: студенти стають допитливими, активними, які вміють вчитися, справжніми мрійниками і фантазерами, людьми, здатними бачити чудо у звичних речах. Власна творчість студентів допомагає міцніше засвоювати й запам’ятовувати теоретичні відомості. Легше вирішується проблема мотивації, студенти самі виявляють бажання творити. Важливим моментом є те, що творчі роботи привертають увагу практично всіх студентів, тут вони відкриваються з позитивного боку.

Наприкінці навчального семестру, після вивчення дисципліни “Педагогічна та професійна психологія” ми вирішили перевірити доцільність впроваджених умов із формування емоційного інтелекту у майбутніх педагогів. Основним методом збору інформації в дослідженні було застосування методики Н. Холла (що і на контрольному етапі експерименту).

Порівняння отриманих результатів здобувачів освіти ЕГ-1 та КГ-1 на контрольному етапі представлено в табл. 2 та на рис. 3.

Якісний аналіз отриманих результатів засвідчує, що і в контрольній, і в експериментальній групі відбувся розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів закладів вищої освіти як за парціальними шкалами, так і за інтегральним показником. Але у контрольній групі ці зміни були незначними, хоча дещо зросли парціальні показники досягнення середнього рівня, і на 1–2 зросла кількість магістрантів, які досягли високого рівня розвитку емоційного інтелекту.

Дещо іншу картину ми бачимо у результатах експериментальної групи. Насамперед, і за парціальними показниками, і за інтегральним показником, тільки 1 магістрант, що відповідають низькому рівню розвитку емоційного інтелекту, суттєво зросла кількість студентів, які

Групові значення рівнів сформованості емоційного інтелекту за
опитувальником Н. Холла

Рівні сформованості емоційного інтелекту	Експериментальна група		Контрольна група	
	На початок експерименту Кількість студентів(%)	На кінець експерименту Кількість студентів(%)	На початок експерименту Кількість студентів(%)	На кінець експерименту Кількість студентів(%)
Високий	1 (9,1%)	4(36,4%)	1(9,1%)	2 (18,2%)
Середній	6(54,5%)	6 (54,5%)	5(45,45%)	6 (54,5%)
Низький	4(36,4%)	1 (9,1%)	5(45,45%)	3 (27,3%)

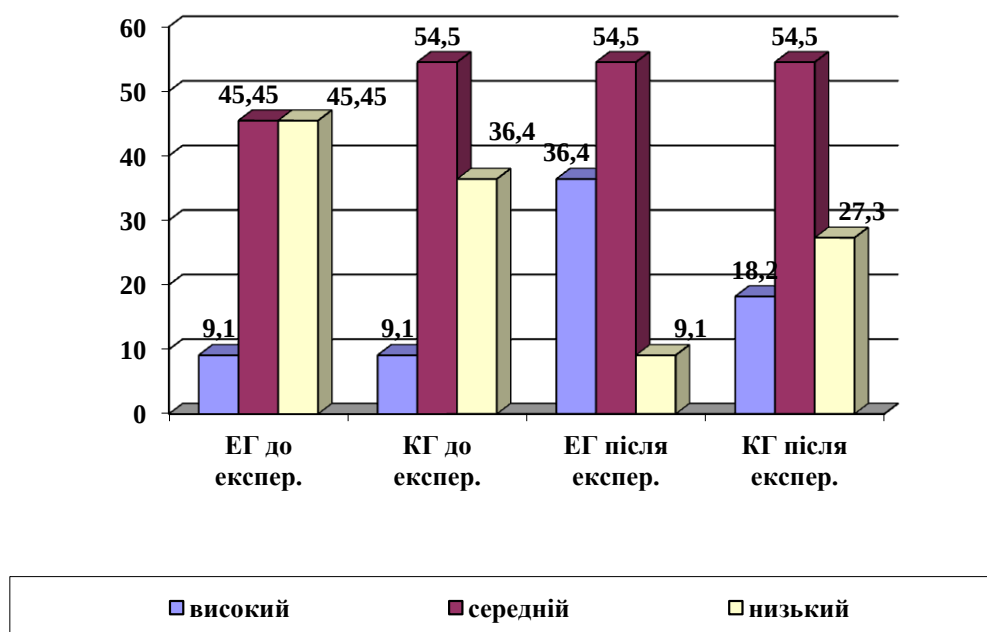

Рис. 3 Діаграма розподілу магістрантів контрольної та експериментальної груп за інтегральним показником рівня сформованості емоційного інтелекту (методика Н. Холла) на початку і після завершення експерименту

досягли високого рівня.

Отримані результати говорять про те, що рівень емоційного інтелекту магістрантів експериментальної групи перевищує рівень студентів контрольної групи: високий – 36,4% у студентів ЕГ (18,2% КГ), середній – 54,5% (54,5 % КГ), низький – 9,1 %, (27,3% КГ).

Таким чином, можна зробити висновки, що за методикою Н. Холла експериментально доведено доцільність впровадження психолого-педагогічних умов для формування емоційного інтелекту

майбутніх викладачів вищої освіти.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Попри численні спроби модернізації професійної підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти, її слід визнати недостатньою для здійснення інноваційної педагогічної діяльності, зокрема в аспекті розвитку у магістрантів здатності самостійно вирішувати проблеми ідентифікації емоційних станів студентів та себе, розуміння їх намірів та мотивів, можливості конструктивного управління

такими станами в межах вирішення освітніх та життєвих завдань.

Було визначено, що емоційний інтелект майбутніх викладачів вищої школи – це особлива форма організації індивідуального емоційного досвіду викладача, яка реалізується у процесі науково-педагогічної діяльності у вигляді комплексу здатностей до розпізнавання і розуміння як власних емоцій, так і емоцій студентів і колег-викладачів та управління ними.

Було розроблено й обґрунтовано комплекс психолого-педагогічних умов формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи, які забезпечують ефективний розвиток означеного феномену. Кожна з психолого-педагогічних умов була забезпечена комплексом різноманітних форм, методів і засобів навчання, які дозволили створити емоційно забарвлене освітнє середовище.

За допомогою експериментальної перевірки була доведена доцільність впровадження в реальний освітній процес підготовки майбутніх викладачів вищої школи комплексу психолого-педагогічних умов формування в них емоційного інтелекту. Аналіз отриманих результатів показав, що рівень емоційного інтелекту у майбутніх викладачів вищої школи підвищився.

Крім того, проведене дослідження з формування емоційного інтелекту майбутніх викладачів вищої школи під час навчання в магістратурі ЗВО, дозволило сформулювати декілька рекомендацій викладачам, психологам, тим, хто зацікавлений у проведенні різного типу занять, заходів щодо розвитку або формування емоційного інтелекту у будь-кого, а саме:

1. Можна зазначити, що формування емоційного інтелекту повинно відбуватися за певною концепцією, а саме: з точки зору співвідношення зовнішніх умов (середовище, діяльність, процес навчання) і внутрішніх чинників (емоційні властивості, життєва позиція, компетентність у часі, тип мислення, суб'єктивність контролю, комунікативний потенціал, соціальна чуйність, мотивація

досягнень, асертивність поведінки тощо).

2. Одним із найефективніших методів, який можна застосовувати для формування креативності – є психологічний тренінг із формування емоційного інтелекту. Психологічний тренінг являє собою навчання за допомогою придбання і осмислення життєвого досвіду, змодельованого в груповій взаємодії людей. Спеціально підібраний набір вправ дозволяє учасникам тренінгу розвинути ті компетенції, якими вони володіють недостатньо.

3. Формування емоційного інтелекту повинно відбуватися за певними етапами:

1) Мотиваційно-ціннісний (етап усвідомлення) спрямований на формування готовності до пізнання світу, його закономірностей, самопізнання та вдосконалення емоційної компетентності та полягає в усвідомленні:

- впливу емоційної сфери на життєдіяльність, а самих емоційних переживань – як цінностей;

- важливості внутрішньої гармонії, психологічного благополуччя, здорових стосунків з іншими людьми для повноцінного життя;

- життєвих цінностей, пріоритетів, тобто головного і другорядного;

- відповідальності за власні емоційні переживання;

- власної базової життєвої позиції, життєвих переконань, внутрішніх настанов – як ресурсів вдосконалення емоційної компетентності;

- екзистенціальної цінності життя “тут і тепер”.

На цьому етапі відбувається формування образу емоційно-компетентної людини, а самооцінювання емоційних компетенцій допомагає визначити напрями власного розвитку. Без бажання бути емоційно зрілою і компетентною людиною “не працюють” навіть найкращі методики, що ґрунтуються на правильних принципах.

2) Пізнавальний. Надання й засвоєння інформації про внутрішній світ людини і місце емоцій та почуттів у ньому;

емоції, їхні види, функції, причини виникнення, особливості перебігу, рівні прояву; способи управління емоціями, вербальний і невербальний рівень висловлення емоцій, емоційні якості особистості.

3) Навчальний. Виконання вправ, спрямованих на усвідомлення цінностей, зміну обмежуючих стереотипів, набуття емоційних компетенцій в умовах тренінгового середовища.

4) Практичний. Реалізація набутих під час тренінгу компетенцій для запровадження змін у реальному житті.

5) Творчий. Творче застосування компетенцій в усталених ситуаціях і ситуаціях невизначеності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є дослідження щодо формування емоційного інтелекту у майбутніх провізорів.

Список літератури:

1. Андреев В. И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития / ред. В. И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий. – 2000. – 2-е изд. – С. 600

2. Андреева И. Н. Азбука эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург. – 2012. – С. 288

3. Бражнич О. Г. Педагогичні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи / О. Г. Бражнич // дис. канд. пед. наук. – Кривий Ріг. – 2001. – С. 238

4. Найн А. Я. Инновации в образовании / А. Я. Найн // Монография. – Челябинск: ИПР МО РФ. – 1998. – С. 288

5. Верітова О. С. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи в процесі магістерської підготовки / О. С. Верітова // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя. – 2019. – С. 235

6. Войціх І. В. Формування емоційної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / І. В. Войціх // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький. – 2017. – С. 337

7. Волкова Н. П. Емоційний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує компетентність майбутнього вчителя в здійсненні професійно-педагогічної

комунікації / Н. П. Волкова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – редкол. Т. І. Сущенко та ін. – Запоріжжя. – 2007. – Вип. 41. – С. 388

8. Галіцан О. А. Формування педагогічної фасилітації майбутніх учителів у процесі навчання у вищому навчальному закладі / О. А. Галіцан // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – О. :. – 2010. – С. 278

9. Гапійчук І. М. Педагогічні умови емоційної взаємодії “викладач-студент” у процесі навчання у класичному університеті / І. М. Гапійчук // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Одеса. – 2003. – С. 280

10. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. / Г. Гарднер. – М. : Вильямс. – 2007. – С. 512

11. Дерев'янка С. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища / С. П. Дерев'янка // автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – Київ. – 2009. – С. 20

12. Зарицька В. В. Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності / В. В. Зарицька // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Психологія. – 2014. – Вип. 49. – С. 42–51

13. Лемберг Б. Эмоциональный интеллект: как разум общается с чувствами / Б. Лемберг / Вектор: СПб. –

2013. – С. 192

14. Матійків І. Емоційна компетентність як психологічний об'єкт виховання особистості майбутнього фахівця професій типу “людина людина” / І. Матійків // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. – № 2. – С. 144–153

15. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності / І. М. Матійків // навч.-метод. посібник. – Київ: Педагогічна думка. – 2012. – С. 112

16. Тренінг “Емоційна компетентність” [електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1\(4\)2017-54-58.pdf](http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1(4)2017-54-58.pdf)

17. Тренінгове заняття з елементами арт-терапії “Розвиток емоційного інтелекту як основа психологічного комфорту у навчанні” [електронний ресурс] – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/treningove-zanyattya-z-elementami-art-terapi-rozvitok-emociynogo-intelektu-yak-osnova-psihologichnogo-komfortu-u-navchanni-8804.html>

18. Шумік І. В., Голубєва М. О. Психологічні умови формування свідомого вибору життєвого шляху старшокласниками/старшокласницями [електронний ресурс] / І. В. Шумік, М. О. Голубєва // Наукові записки НаУКМА. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2017. – Т. 199. – С. 74–78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2017_199_14

19. Хеміс Ч., Бояціс Р., Еліас М. Розвиток емоційного інтелекту / Ч. Хеміс, Р. Бояціс, М. Еліас. – Сан-Франциско: Джоссі. – Басс. – 2000

20. Купер Р. К., Саваф А. Керівник IQ: Емоційний інтелект у керівництві та організаціях / Р. К. Купер, А. Саваф. – Нью-Йорк: Гроссет-Путнум. – 1997. – С. 376

21. Дуглас А. Уайт, Метью Кіммонс Духовне виховання та розвиток емоційного інтелекту / А. Дуглас Уайт, Метью Кіммонс // Аналіз об'єднаного методистського духовенства в штаті Кентуккі. – Christian Education Journal. – 2019. – №16 (2). – С. 369–378

22. Розум, здатність людини до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів. Рівень розумового розвитку / Електронний тлумачний словник української мови [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eslovnyk.com/%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>

23. Гарднер Х. Множинні інтелекти / Х. Гарднер // теорія на практиці. – Нью-Йорк: Основні книги. – 1993. – С. 528

24. Карпова І. А., Мощанська Т. В., Мощанська Є. Ю. Розвиток емоційних та емпатійних навичок перекладачів: міждисциплінарний підхід [електронний ресурс] / І. А. Карпова, Т. В. Мощанська, Є. Ю. Мощанська // Наука для освіти сьогодні. – 2020. – Вип. 10. – № 2. – С. 37–55. – Режим доступу: DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2658-6762.2002.03>

25. Метьюз Г., Зайднер М., Робертс Р. Д. Емоційний інтелект / Г. Метьюз, М. Зайднер, Р. Д. Робертс // Наука та міф. Кембридж: MIT Press. – 2004

26. Майер Дж. Д., Саловей П. Емоційний інтелект та побудова та регуляція почуттів / Дж. Д. Майер, П. Саловей // Прикладна та превентивна психологія. – 1995. – Вип. 4. – С. 197–208

27. Майер Дж. Д., Саловей П. Інтелект емоційного інтелекту. / Дж. Д. Майер, П. Саловей // Інтелект. – Нью-Йорк 1993. – С. 433–442

28. Паркер Дж. Д. А., Саммерфельд Л. Дж., Хоган М. Дж., Маєскі С. А. Емоційний інтелект та академічний успіх: вивчення переходу від середньої школи до університету / Дж. Д. А. Паркер, Л. Дж. Саммерфельд, М. Дж. Хоган, С. А. Маєскі // Відмінності особистості та особистості. – 2004. – Вип. 36. – С. 72–163

29. Майбутнє робочих місць / Звіт 2020 [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

References:

1. Andreev, V. I. (2000), “Pedagogy”,

- Training course for creative self-development, Ed. VI Andreev, 2nd ed., Kazan: Center for Innovative Technologies, p. 600
2. Andreeva, I. N. (2012), "Alphabet of emotional intelligence", St. Petersburg: BHV-Petersburg, p. 288
3. Brazhnykh, O. G. (2001), "Pedagogical conditions of differentiated learning of secondary school students", dis. cand. ped. Sciences, Kryvyi Rih, p. 238
4. Nine, A. Ya. (1998), "Innovations in education: a monograph", Chelyabinsk: IPR MO RF, p. 288
5. Veritova, O. S. (2019), "Development of emotional intelligence of future teachers of higher school in the process of master's training", dis. ... cand. ped. Sciences: 13.00.04, Theory and methods of professional education, Classic private university, Zaporozhye, p. 235
6. Wojciech, I. V. (2017), "Formation of emotional competence of future psychologists in the process of professional training", dis. ... cand. ped. sciences: 13.00.04, Theory and a technique of professional education, Khmelnytsky humanitarian and pedagogical academy, Khmelnytsky, p. 337
7. Volkova, N. P. (2007), "Emotional intelligence as an integral property that ensures the competence of the future teacher in the implementation of professional and pedagogical communication", Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches: coll. science. pr./redkol, THOSE. Sushchenko and others, Zaporozhye, issue. 41, p. 388
8. Galitsan, O. A. (2010), "Formation of pedagogical facilitation of future teachers in the process of education in higher education", dis. ... cand. ped. sciences: 13.00.04, Theory and methods of professional education, South Ukrainian State Pedagogical University named after KD Ushinsky, Odessa, p. 278
9. Gapiychuk, I. M. (2003), "Pedagogical conditions of emotional interaction "teacher-student" in the learning process at the classical university", dis. ... cand. ped. science: 13.00.04. Odessa, p. 280
10. Gardner, G. (2007), "The structure of the mind", the theory of multiple intelligences. Moscow: Williams, p. 512
11. Derevyanko, S. P. (2009), "Emotional intelligence as a factor of socio-psychological adaptation of the individual to the student environment", author. dis. ... cand. psychol, Science: 19.00.05, Kyiv, p. 20
12. Zarytska, V. V. (2014), "Emotional intelligence as a component of a person's readiness for professional activity. Bulletin of G. S. Skovoroda, Kharkiv National Pedagogical University, Psychology, vip. 49, pp. 42–51
13. Lemberg, B. (2013), "Emotional intelligence: how the mind communicates with the senses", Vector: SPB, p. 192
14. Matiykiv, I. (2013), "Emotional competence as a psychological object of education of the personality of the future specialist of professions such as "person to person"", Pedagogy and psychology of vocational education, no. 2, pp. 144–153
15. Matiykiv, I. M. (2012), "Training of emotional competence", teaching method. Manual, Kyiv: Pedagogical Thought, p.112
16. Training "Emotional competence", available at: [http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1\(4\)2017-54-58.pdf](http://www.uaod.org.ua/data/pdf/TU-1(4)2017-54-58.pdf)
17. "Training session with elements of art therapy "Development of emotional intelligence as a basis of psychological comfort in learning"", available at: <https://naurok.com.ua/treningove-zanyattya-z-elementami-art-terapi-rozvitok-emociynogo-intelektu-yak-osnova-psihologichnogo-komfort-u-navchanni-8804.html>
18. Shumik, I. V. (2017), "Psychological conditions of formation of conscious choice of a way of life by senior pupils / senior pupils", Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work, t. 199, pp. 74–78, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2017_199_14
19. Chemiss, C., Boyatzis, R., Elias, M. (2000), "Developments in emotional intelligence", San Francisco: Jossey, Bass

20. Cooper, R. K., Sawaf, A. (1997), "Executive JQ: Emotional intelligence in leadership and organizations", New York : Grosset, Putnum, p. 376
21. Douglas, A. White, Matthew Kimmons (2019), "Clergy Education and the Development of Emotional Intelligence", An analysis of united methodist clergy in Kentucky christian education journal, no. 16(2), pp.369–378
22. "Mind, human ability to think, especially to its higher theoretical levels. Level of mental development", Electronic explanatory dictionary of the Ukrainian language. available at: <https://eslovnyk.com/%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>
23. Gardner, H. (1993), "Multiple intelligences", The theory in practice, N.Y:Basic Books, p.528
24. Karpova. I. A., Moshchanskaya, T. V., Moshchanskaya, E. Y. (2020), "Development of interpreters' emotional and empathic skills", An interdisciplinary approach, Science for Education Today, vol. 10, no. 2, pp. 37–55 available at: DOI: <http://dx.doi.org/10.15293/2658-6762.2002.03>
25. Matthews, G., Roberts, R. D. Zeidner, M., (2004), "Emotional intelligence", Science and myth, Cambridge:MIT Press
26. Mayer, J. D., Salovey, P. (1995), "Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings", Applied and Preventive Psychology, issue.4. pp.197– 208
27. Mayer, J. D., Salovey, P. (1993), "The intelligence of emotional intelligence", Intelligence. N.Y. pp. 433–442
28. Parker, J. D. A. (2004), "Emotional intelligence and academic success", Examining the transition from high school to university, Personality and individual Differences, vol. 36, pp. 72–163
29. "The Future of Jobs", Report 2020, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

Стаття надійшла до редколегії 04.05.21

Ганна Корж

кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки, філософії, мовної підготовки
Харківської медичної академії післядипломної освіти; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-2819-353X
E-mail: ganna.korzh12@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРЯ

Анотація: у статті розглянуті питання організації і проведення виховної роботи серед студентів медичних університетів. Розглянуто виховний потенціал історичної пам'яті в практиках впровадження академічної доброчесності у медичних університетах. Проаналізовано співвідношення моралі і права у реалізації політики академічної доброчесності. З'ясовано, що історична пам'ять в медичному університеті має культурно-антропологічне підґрунтя й чітко визначений національний профіль. Визначено ціннісні засади виховного потенціалу історичної пам'яті, які сприяють становленню професійної культури і моральної свідомості майбутнього лікаря.

Ключові слова: професійна підготовка лікаря, історична пам'ять, культура, академічна доброчесність, ідентичність, професійна культура, патріотизм.

Ganna Korzh

candidate of philosophical sciences, associate professor of the department of pedagogics,
philosophy and language training from the Kharkiv Medical Academy
of postgraduate Education;
Kharkiv, Ukraine
E-mail: ganna.korzh12@gmail.com

HISTORICAL MEMORY FORMATION IN THE CONTEXT OF DOCTOR TRAINING

Abstract: the article considers the issues of organizing and conducting educational work among students of medical universities. We consider the educational potential of historical memory introducing academic integrity in medical universities. We analyze the relationship between morality and law realizing the policy of academic integrity. We found that the historical memory in medical universities has a cultural and anthropological basis and a clearly defined national profile. We determined the main principles of the educational potential of historical memory that form professional culture and moral consciousness of future doctors.

Key words: professional training of a doctor, historical memory, culture, academic integrity, identity, patriotism.

Анна Корж

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В КОНТЕКСТЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГА

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы организации и проведения воспитательной работы среди студентов медицинских университетов. Рассмотрен воспитательный потенциал исторической памяти в практиках формирования академической добротности в медицинских университетах. Проанализировано соотношение морали и права в реализации политики академической добродетели. Выяснено, что историческая память в медицинском университете имеет культурно-антропологическое основание и четко определенный национальный профиль. Определены ценностные основы воспитательного потенциала исторической памяти, способствующих становлению профессиональной культуры и нравственного сознания будущего врача.

Ключевые слова: профессиональная подготовка врача, историческая память, культура, академическая добротность, идентичность, профессиональная культура, патриотизм.

Ganna Korzh

An extended abstract of a paper on the subject of:
“**Historical memory formation in the context of doctor training**”

Problem setting. The development and modernization of medicine depends on the knowledge, initiative, work, responsibility of doctors. Globalization, socio-economic changes, technology development affect the process of training students in medical universities. Modern Ukrainian society is characterized by dynamic changes, including changes in the field of medicine. Training doctors, changes ensure a new quality of treatment and care for patients. A high level training of medical professionals is necessary.

Recent research and publications analysis. Reforming medical education in the age of globalization is a problem for scientists, philosophers, educators. Features of the modern socio-cultural context that affect the activation of historical memory in the medical university are outlined in the works of W. Beck, Z. Bauman, S. Huntington, E. Giddens, K. Kislyuk, M. Kultayeva, N. Luman, M. Minakov, S. Forkosha. Theoretical and practical aspects of forming professional culture in the context of training doctors and young scientists are considered by A. Alekseenko, I. Vasilieva, K. Vergeles, O. Kasyanova, I. Derzhko, I. Vorona,

I. Prokop, I. Utyuzh and other scientists.

Paper objective. Investigate historical memory as a component of academic culture at a medical university; show the importance of personal knowledge forming the historical memory of a doctor.

Paper main body. Medicine is an integral part of world culture, the most important indicator of the development level of human civilization. Medical universities of Ukraine have a long history and traditions, have a high authority in our country and the world. Historical memory, man, civilization, culture, values are important concepts in modern philosophy of education. The phenomenon of historical memory permeates all spheres of culture and society. There are many forms of historical memory presentations at the medical university. The process of modernizing the higher education is largely determined by the state of academic culture. Historical memory is a component of academic culture. The state of academic culture is largely determined by the massification of higher education. Medical University must be a place of creative discussion in order to preserve the spiritual

heritage and search for new knowledge. Universal and national values must be formed in the educational process. Experienced teachers must guide training of future doctors applying an innovative basis. Humanitarian training includes the acquisition of humanitarian, socio-economic, philosophical, sociological and other knowledge. The system of training doctors in universities is based on the best traditions of domestic medical education. The national medical tradition has experience of intercultural communication. An important task is to increase the organization level of educational work among medical students.

The educational resources of historical memory are important for academic integrity in medical universities. Historical memory in the medical university forms the professional

culture of doctors and their moral consciousness. In high education, the formation of historical memory is planned and implemented at different stages of learning, using different methods, forms, tools and different disciplines: culture, language, history, pedagogy. The study of these disciplines develops humanism, spirituality, morality, patriotism, aesthetic feelings.

Conclusions of the research.

Qualitative training of a doctor requires a change of cultural paradigm, the creation of a new professional open environment. Basic formation principles of historical memory in medical university: orientation on personal development, culture, principle of national orientation of education.

Там, де небезпека, зростає й порятунок (Гельдерлін)

*Ми відчуваємо, що цивілізація у своєму поступальному русі відривається,
що її відривають від традиційних історичних коренів,
тому вона повинна зондувати своє майбутнє,
вона повинна сьогодні приймати рішення,
наслідки яких врятують або знищать наших дітей і онуків (Станіслав Лем)*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розгортання глобалізаційних процесів, зміна багатьох аспектів соціально-економічного життя, швидке проникнення в медичну галузь наукових досягнень, швидке поширення технологій висуває підвищені вимоги до підготовки лікаря майбутнього покоління, його світоглядної і професійної культури. Як наголошено в Стратегії розвитку медичної освіти в Україні, “життя та здоров'я пацієнта мають бути основними людськими та професійними цінностями медика” [7, с. 4].

Медична освіта в Україні є невід'ємною частиною національної системи освіти і охорони здоров'я. Сучасна Україна зробила свій цивілізаційний вибір – щодо європейської ціннісно-нормативної системи, до правових та моральних норм життя. Радикальні культурні зрушення, що відбуваються у

сучасних суспільствах, даються взнаки у вітчизняній медичній освіті. Вона також змушена опановувати виклики глобалізації, осмислювати глобальні (інтернаціональні) цінності і зберігати національні традиції, оновлювати механізми соціально і культурної спадкоємності. Цей процес розпочався, але здійснюється суперечливо. Як наголошено в Стратегії розвитку медичної освіти в Україні, якісна медична допомога неможлива без зміни культурної парадигми та створення нового професійного середовища, самовідтворюваного та незалежного [7, с. 4]. Медична університетська освіта в Україні має давні і славні традиції. Здійснення комплексу заходів, спрямованих на створення доброчесного середовища в медичному університеті, посилюють увагу до цього виховного ресурсу.

Актуальність проблеми виховання історичної пам'яті в медичному університеті посилюється соціальною необхід-

ністю: 1) підготовки лікарів майбутнього покоління як фахівців із високим рівнем моральної свідомості; 2) пошуками національної ідентичності молоддю в ситуації радикальних соціокультурних змін; 3) необхідністю забезпечення міжпоколінньої справедливості та історичної тягlosti академічної культури в час швидких соціокультурних трансформацій; 4) необхідністю проведення прагматичної політики в галузі освіти, науки і культури. Практичне значення одержаних результатів полягає в рекомендаціях щодо оновлення концептуальних засад і обґрунтувань виховних практик у медичних університетах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасна криза у культурі, пошуки нових гуманістичних та аксіологічних орієнтирів, які детерміновані глобалізаційними тенденціями розвитку, впливають на конститутивні смисли історичної пам'яті та на її репрезентації у полі культури та освітньому просторі медичного університету. Даний спектр проблем розкривається у дослідженнях філософів, соціологів та антропологів З. Баумана [8], Е. Гідденса [10], А.Єрмоленко [1], В. Корабльової [4], Й. Рюзен [6] та ін. Теоретичні та практичні аспекти формування професійної культури та академічної доброчесності в контексті підготовки лікарів і молодих науковців розглядають І. Держко, А. Алексеєнко, І. Васильєва, К. Вергелес, І. Ворона, О. Касьянова, І. Прокоп, І. Утюж та інші науковці. Незважаючи на широкий спектр напрацювань із теорії пам'яті, визначення її специфіки, генези, соціокультурної обумовленості (західні дослідники: М. Гальбваск, Р. Козеллек, П. Коннертон, П. Нора, П. Рікер, Й. Рюзен та інші; українські науковці: Я. Грицак, В. Жадько, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, Г. Касьянов, А. Киридон, К. Кислюк, Л. Нагорна, Н. Яковенко та ін) студії пам'яті перебувають на етапі осмислення й опрацювання [3, с.161].

Тривають суперечки щодо різних характеристик історичної пам'яті, обговорюються різні аспекти (біологічні, духовні, психологічні), але не викликають сумніву ті факти, що: 1) виховання історичної пам'яті є одним із вагомих чинників антропосоціогенези, забезпечує дію механізмів соціальної спадкоємності; 2) існують не тільки онтогенетичні, а й також філогенетичні передумови будь-якого виховання, “молодь мусить знову і знову все розпочинати спочатку і в якості індивідуума пройти через усі епохи світової культури” (Гете). За Гегелем, окремий індивід, субстанція якого – дух, має пройти (за змістом) ступені освіти всезагального духу (нібито освіжити у пам'яті їх зміст), але як форми вже полишені духом.

Німецький дослідник Й. Рюзен, аналізуючи різні розуміння історії, вказує на необхідність розвинути комплексніше розуміння історії. Адже тривалий час визначальним вважали західне розуміння історії, уґрунтоване на античному, єврейському, християнському й модерному раціональному мисленні. Інші культури залежно від того, чи і наскільки вони виявляють подібні феномени, кваліфікували як історичні або неісторичні [6, с. 15]. Учений вважає за необхідне подолати цей європоцентризм. Комплексне розуміння історії може охоплювати відповідно всі культури, і їх можна порівнювати синхронічно і діахронічно. Це можливо, якщо виходити з того, що історія людства – це універсальний антропологічний стан людини, основна складова людської культури [6, с. 15]. Історична пам'ять у зв'язку із культурою відіграє функцію духовних засад людського смислотворення. Погляд на історичну пам'ять в медичному університеті з позицій філософської антропології, заснованої на парадигмі інтерсуб'єктивності, дозволяє побачити виховний потенціал історичної пам'яті на рівні процесу становлення лікаря як фахівця і людини, осмислити нову соціокультурну реальність, задатися питанням місії сучасного університету, місця і ролі лікаря як професіонала і громадянина.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попри існування значної кількості праць, присвячених окремим аспектам організації і проведення виховної роботи серед студентів медичних університетів, дослідженню виховного потенціалу історичної пам'яті в освітньому просторі університету, зокрема в практиках впровадження академічної доброчесності та формуванні особистості, не було приділено належної уваги.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті: вивчити історичну пам'ять як складову академічної культури в медичному університеті; показати значення особистісного знання у формуванні історичної пам'яті лікаря.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Медична освіта є складовою вищої освіти України. Існує думка, що в закладах вищої освіти зростає тенденція до бездуховності, нівелювання цінностей життя, загострюються проблеми правового нігілізму, процесу морального, особистісного виховання не приділяється належна увага. В медичних університетах також можна побачити ситуацію, коли студенти у навчанні віддають перевагу вивченню природничо-наукових і медичних дисциплін, разом з тим, виражають недовіру гуманітарній підготовці, ігнорують студентські ініціативи, не беруть активної участі у студентському самоврядуванні, волонтерських проєктах, культурно-виховних заходах.

Перед сучасною медициною стоїть дуже багато завдань і багато викликів. В умовах збільшення можливостей медичної науки і практики важливого значення набувають питання біоетики і біобезпеки. У майбутній професійній діяльності лікар має розв'язувати не тільки типові, але й складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми; у спілкуванні з пацієнтами лікар має дотримуватися вимог етики, враховувати національні та релігійні особливості у повсякденних комунікаціях. Сучасна медицина є галуззю

наукової і практичної діяльності, сучасні технології відкривають нові можливості у лікуванні та збереженні якості життя людини, водночас, їх використання вимагає високого рівня моральної свідомості, відповідальності, чесності. Здобути медичну освіту завжди було престижно, але це непростий шлях здобуття професійних знань і морально-духовного зростання. Лікар має бути високоморальною людиною, ефективно діяти у складних, нестандартних ситуаціях, щоденно самотійно і відповідально приймати рішення, які стосуються життя і здоров'я людини. Сьогодні навчання майбутніх лікарів здійснюється на інноваційній основі шляхом засвоєння студентами природничо-наукових, медичних, гуманітарних наук під керівництвом досвідчених викладачів. Невід'ємною складовою цієї професійної підготовки є моральне виховання студента.

Академічна культура в медичному університеті як комунікативна система дозволяє транслювати збережені смисли національної традиції як у синхронічному (між сучасниками), так і діахронічному (між поколіннями) напрямках. За допомогою історичної пам'яті, яка актуалізується через виховні практики, належний рівень академічної культури не просто підтримується, а передається від минулих поколінь учених і лікарів до сучасної генерації медичних працівників. Пам'ять про відомих лікарів, їх професійну чесність і громадську мужність здатна надихати молодь на майбутнє, показувати напрям професійного розвитку. Приклад професійної чесності і життєвої мужності хірурга, анатома і педагога М. Пирогова, хірурга, ученого, релігійного філософа свт. Луки (В. Войно-Ясенецького), вченого-офтальмолога, засновника офтальмологічної лікарні Л. Гіршмана, фізіолога, академіка В. Данилевського та багатьох інших лікарів та вчених допомагає майбутнім лікарям зберегти самоповагу і професійну гідність у складних соціальних ситуаціях.

Під "виховним потенціалом" істо-

ричної пам'яті розуміємо сукупність наявних і прихованих духовно-історичних ресурсів культури, об'єктивація яких у виховних практиках сприяє становленню професійної культури і вихованню моральної свідомості майбутнього лікаря. Звернення у виховних практиках до прикладів професійної відповідальності, життєвої мужності, цілеспрямованості, моральності відомих лікарів і вчених підносить людину над буденністю існування, допомагає майбутнім лікарям побачити професійні можливості, спонукає до пізнавальних зусиль, свідомого професійного пошуку і відповідальності.

До медичних університетів приходять навчатися молоді люди з різних регіонів України та інших країн світу. Світогляд студентів-першокурсників передусім визначається змістом і настановами попереднього виховання, родинними цінностями, місцем проживання. Культурна різноманітність, ствердження світоглядного плюралізму стають причиною різного розуміння студентами сучасної соціокультурної динаміки, призначення медичної освіти, матеріальних і духовних цінностей. Отже, формування основ академічної і професійної культури на перших курсах є особливо важливим. Залежно від того, як буде організована виховна робота, студенти можуть розвинути в собі здатність до інтеркультурної комунікації або ж ізолюватися у межах соціально-культурних груп.

Як пояснюють вчені, сучасне суспільство (українське, європейське, світове) складно структуроване, складається із груп і людей із різними світоглядами, у ньому представлені риси традиційного, модерного і постмодерного суспільства; посилюються процеси диференціації та розпаду колишніх структур [1, с. 10; 1, с. 92]. На множинність сучасних модерних практик, складну взаємодію життєвого світу і системи соціальних інститутів вказує М. Мінаков у роботі “Діалектика сучасності у Східній Європі” [5]. Вчений, спираючись на історіософський метод, виділяє три най-

важливіші аспекти теперішнього розуміння сучасності. По-перше, не зважаючи на універсальність своїх ідеалів, принципів і норм, модерність майже так же різноманітна, як і архаїка. В цьому питанні глобальна модерність – лише загальна назва для різних сублокальних, локальних і суперлокальних “модерних проєктів”. Насправді йдеться не про одну модерність, а про багато, які мають свої специфічні локальні і темпоральні відмінності. По-друге, різні локальні культури запускають свої проєкти сучасності в різний час. Локальні модерності мають різні стартові позиції в загальнолюдській історії. Достатньо часто конкуренція проєктів приводить до демодернізації неконкурентноздатних з них, коли зворотній розвиток модернізованих суспільств веде до спроб кристалізації нових нібито традиційних культур із непередбаченими результатами взаємної колонізації життєвого світу і системи соціальних інститутів. Складна модерність різноманітна і множинна як в часовому, так і в просторовому і трансформаційному смислах [5, с. 12]. Таким чином організація виховної роботи серед студентів медичних університетів здійснюється за умов надміру орієнтаційних і ціннісних пропозицій, подальшої диференціації раціональностей у всіх сферах суспільного життя. Відтак факт асинхронності розвитку сучасного нам світу і культурної різноманітності має бути врахований особливо на першому курсі при організації освітніх і виховних практик у медичному університеті: організації освітнього процесу і активної соціальної взаємодії між представниками різних культур на ціннісній основі академічної культури, принципах академічної доброчесності – чесності, довіри, справедливості, поваги, відповідальності й мужності.

Для формування академічної доброчесності студента медичного університету важливе значення має правова культура. Розуміння норм вітчизняного законодавства, насамперед ст. 42 Закону України “Про освіту” щодо

академічної доброчесності, знання основних видів порушень академічної доброчесності, відповідальності за них забезпечують правомірну поведінку студентів та підвищення якості освіти [8]. На взаємозв'язок правового і морального виховання звертає увагу В. Корабльова [4]. Дослідниця слушно зауважує, для розбудови правової держави в Україні інструментального (Г. Горкгаймер) та цинічного (П. Слотердайк) підходів до права недостатньо, потрібно ще випрацювати практичний розум у кантівському витлумаченні [4, с. 46]. Правове виховання і моральне виховання на засадах “належної” (П. Рікер) історичної пам’яті сприяє не тільки поглибленню розуміння загальнолюдських смислів академічної і професійної культури, а й стає джерелом формування патріотизму і національної свідомості на засадах постконвенціональної моралі та етики відповідальності. Суб’єкт-суб’єктна комунікація в медичному університеті на основі такої моралі набуває рис освітньої, в якій майбутній лікар засвоює цінності професійної культури та етики.

Формування історичної пам’яті реалізується на різних етапах навчання, за допомогою різних методів, форм, засобів і різних навчальних дисциплін: культура, мова, історія, педагогіка. Вивчення дисциплін соціально-гуманітарної спрямованості, студентська наукова діяльність, участь в студентському самоврядуванні розвивають духовність, гуманізм, моральність, патріотизм, естетичні почуття майбутніх лікарів. Спільна доброчинна діяльність формує почуття солідарності, довіри, милосердя. Вшануванням пам’яті видатних лікарів і педагогів, повага до їх наукових досягнень і громадських ініціатив уможливорює ширше побачити перспективи культурного будівництва в сучасній Україні.

Практики культурного взаємобміну стають основою для взаєморозуміння та взаємозбагачення студентів з різних країн. Культурна і релігійна толерантність є нормою повсякденного універ-

ситетського життя. Участь іноземних студентів у виховних і культурних заходах підвищує привабливість вищої освіти України, сприяє налагодженню інтеркультурного діалогу в освіті та суспільстві.

У виховних практиках медичного університету історична пам’ять має культурно-антропологічне підґрунтя й чітко визначений національний профіль. Урізноманітнення стратегій виховання на основі плюральності актуалізованих історико-культурних смислів забезпечує зв’язок цивілізаційних перспектив людства і життєвих перспектив особистості. Виховні практики соціально-культурної спрямованості мають фундаментом соціально-історичні цінності, які виконують функцію ціннісних орієнтацій. Ці загальнолюдські і національно-культурні смисли спрямовують соціальну поведінку особистості і усвідомлюються нею. Відтак сутність процесу формування історичної пам’яті майбутнього лікаря складає не лише збагачення особистості історико-культурними знаннями, а й всебічна підготовка до життєдіяльності в глобальному та національному просторах.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Організація і проведення виховної роботи серед студентів медичних університетів має ґрунтуватися на повазі до минулого, збереження та примноження академічних традицій. Об’єктивація історичної пам’яті у виховних практиках медичного університету пов’язана із людиною, культурою, ідентичністю, академічною традицією. Основні принципи формування історичної пам’яті в медичному університеті: спрямованість на особистісний розвиток, формування академічної культури кожного студента, забезпечення міжпоколінної справедливості, виховання патріотизму на основі постконвенціональної моралі.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямі є дослідження виховного потенціалу історичної пам’яті в контексте здатності до здійснення трансверсальних переходів.

Список літератури:

1. Горбунова Л. Освіта для стійкого розвитку: до питання про концепти та методологію / Л. Горбунова // Філософія освіти. Philosophy of Education: науковий часопис Інститут вищої освіти НАПН України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К.: – 2019. – № 1 (24). – С. 52–78
2. Єрмоленко А. Академічна філософія як “нове просвітництво” для діалогічної цивілізації/ А. Єрмоленко // Вісник Національної академії наук України. – 2019. – № 11. – С. 3–12
3. Киридон А. Студії пам’яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення / А. Киридон // Український історичний журнал. – 2017. – № 4. – С. 150–161
4. Корабльова В. Філософія права в Україні: ідеологічні підстави / В. Корабльова // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. – Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х.: Право. – 2013. – № 4 (18). – С. 280. – С. 40–47
5. Минаков М. Диалектика современности в Восточной Европе. Опыт социально-философского осмысления / М. Минаков. – К.: Лаурус. – 2020. – С. 216
6. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. / Й. Рюзен // Переклав з нім. Володимир Кам’янець. – Львів: Літопис. – 2010. – С. 358
7. Стратегія розвитку медичної освіти в Україні. [електронний ресурс] – Режим доступу: https://moz.gov.ua/uploads/1/8475-medical_education_analytics.pdf
8. Закон України “Про освіту” від 05.09.2017 № 2145-VIII. – Законодавство України / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 38–39. – ст. 380
9. Bauman, Z. A (2017), “Chronicle of Crisis: 2011 – 2016”, Social Europe Edition
10. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, Richard, P.; Carr, Deborah (2018), “Introduction to Sociology”, New York

References:

1. Gorbunova, L. (2019), “Education for sustainable development: to the question of concepts and methodology”, “Philosophy of Education. Philosophy of Education”, scientific journal Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, NPU named after MP Drahomanov, Kyiv, no. 1 (24), p. 52–78
2. Yermolenko, A. (2019), “Academic philosophy as a “new enlightenment” for dialogical civilization”, Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, no. 11, p. 3–12
3. Kiridon, A. (2017), “Studies of memory in modern humanities: the history of formation”, Ukrainian Historical Journal, no. 4, no. 150–161
4. Korbalyova, V. (2013), “Philosophy of law in Ukraine: ideological foundations”, Bulletin of the National University of Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. - Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, H.: Right, no. 4(18) p. 280, pp. 40–47
5. Minakov, M. (2020), “Dialectics of modernity in Eastern Europe. Experience of socio-philosophical understanding”, Kiev: Laurus, p. 216
6. Rusen, J. (2010), “New ways of historical thinking”, Translated with him. Vladimir Kamenets, Lviv: Chronicle, p. 358
7. Strategy for the development of medical education in Ukraine, available at: https://moz.gov.ua/uploads/1/8475-medical_education_analytics.pdf
8. “Law of Ukraine On Education dated 05.09.2017 № 2145-VIII” (2017), Legislation of Ukraine Information of the Verkhovna Rada (VVR), no. 38–39, art. 380
9. Bauman, Z. A (2017), “Chronicle of Crisis: 2011 – 2016”, Social Europe Edition
10. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, Richard, P.; Carr, Deborah (2018), “Introduction to Sociology”, New York

Стаття надійшла до редколегії 05.05.21

Вікторія Каблаш

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-2133-4427
E-mail: victoria1701@ukr.net

ОСОБИСТІСНО – ОРІЄНТОВАНИЙ КОМПОНЕНТ У ФОРМУВАННІ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація: розглянуто та проаналізовано особистісно-орієнтований компонент моделі формування лідерських якостей майбутніх психологів; проаналізована Я-концепція в професії психолога; сформульована проблема формування психологів як лідерів.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, психолог – лідер, Я-концепція, особистісно-орієнтований компонент

Viktoriia Kablash

post-graduate student department of pedagogy and psychology of social Systems
management named after I. Zyaziun, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: victoria1701@ukr.net

PERSONALITY-ORIENTED COMPONENT IN THE FORMATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' LEADERSHIP QUALITIES

Abstract: the personality-oriented component of the model of the formation of future psychologists' leadership qualities is analyzed; the self-concept in the profession of a psychologist is considered; the problem of forming psychologists as leaders is outlined.

Keywords: leadership, leadership skills, a psychologist as a leader, self-concept, personality-oriented component.

Виктория Каблаш

ЛИЧНОСТНО – ОРИЕНТИРОВАННЫЙ КОМПОНЕНТ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Анотация: рассмотрен и проанализирован личностно-ориентированный компонент модели формирования лидерских качеств будущих психологов; рассмотрена Я-концепция в профессии психолога; рассмотрена проблема формирования психологов как лидеров.

Ключевые слова: лидерство, лидерские качества, психолог – лидер, Я-концепция, личностно – ориентированный компонент.

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Personality-oriented component in the formation of future psychologists’ leadership qualities”

Problem setting: The formation of future psychologists’ leadership qualities consists of various components, among which a personality-oriented component is one of the most important. During our research, we have identified the importance of future psychologists’ awareness of themselves, their profession and themselves in the profession. Modern society makes high requirements to the profession of a psychologist, which is demonstrated in stereotyped thinking, for example, a psychologist must be able to restrain his/her emotions, understand and realize his/her strengths and weaknesses, etc. Undoubtedly, we believe that for successful career, a psychologist who is a leader must have these skills. However, a psychologist being a developing personality in society needs understanding, sympathy, and support.

To form future psychologists’ leadership qualities in the model, we have created a personality-oriented component in order to help them realize, first of all, themselves as personalities and future professional leaders, and also understand the importance of their profession for the society.

Recent research and publications analysis. researching the problem of leadership of future psychologists in the context of personality-oriented component, the scientific works of domestic and foreign scientists were analyzed. Personality – oriented approach consists of: creative approach to their work (Fromm E., Kozlov V., Makhlova O., Kachanova N., Petronene G. and others). The psychologist must be able to be creative in their work; self-development of a psychologist as a leader (O. Romanovsky, V. Panok, T. Gura, A. Zeer, A. Zhigulin and others); I – the concept (E. Prokopyev, E. Ibragimov, L. Gren and others); flexibility of thinking (J. Guilford, E. Torrence and others). Analyzed the works of scientists,

formulated an understanding of the components of personality - oriented component.

Paper objective the paper aims to consider the peculiarities of the personality-oriented component of the model for the formation of future psychologists’ leadership qualities.

Paper main body. The issue of the development of a psychologist’s personality attracts the scientists’ attention. We assume that this is due to the fact that the need for specialists in this profession in the modern world is increasing. Psychology professionals are required in various areas (in educational, medical institutions, in industries, etc.). Of particular interest is the study of a psychologist’s personality and training future specialists in higher educational institutions.

We have included the personality-oriented component in our model of forming future psychologists’ leadership qualities. It involves:

- 1) self-development of a psychologist as a leader;
- 2) creative approach to work;
- 3) self-control;
- 4) self-concept;
- 5) flexibility of thinking.

Self-development is considered as not only the development of oneself as a personality, but also as a professional.

Creative approach to work is an opportunity to show creativity in one’s activities.

Speaking about the flexibility of thinking, we consider this concept as a psychologist’s ability to find quick solutions in individual situations, the absence of stereotypes regarding various cases in practice.

A psychologist needs to show restraint, patience, understanding, to control his/her emotions and feelings. It also requires an objective assessment of the situations that

a psychologist comes across during his/her work (self-control).

Self-concept is an important component in the personal and professional sphere of a psychologist. A psychologist as a leader is supposed to study his/her personality and realize him-/herself through relationships with other people, professional activities, through personal experience in solving situations, understanding his/her strengths and weaknesses, positive and negative qualities.

***Conclusions of the research.** In our work, we have distinguished the personality-*

oriented component among others. We believe that a psychologist as a leader should be able to understand and be aware of him/herself as a personality and as a professional. Through understanding his/her weaknesses and strengths, positive and negative qualities, a person can understand other people, and gains the ability to provide competent help. We believe that the components of the personality-oriented component should be taken into account when training future specialists in the field of psychology.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування лідерських якостей майбутніх психологів включає в свою складову різні компоненти, серед яких одним з головних є особистісно-орієнтований. Під час проведення нашого дослідження, ми виявили важливість усвідомлення себе, своєї професії і себе в професії з боку майбутніх психологів. Сучасне суспільство висуває професії психолога високі вимоги, виявляючи стереотипність мислення, зокрема психолог повинен вміти стримувати свої емоції, розуміти і усвідомлювати свої сильні і слабкі сторони, тощо. Безсумнівно, ми вважаємо, що для успішної діяльності психолог-лідер повинен володіти даними навичками, але також психолог є особистістю, яка розвивається в суспільстві і має потребу в розумінні, співчутті, підтримці.

Було досліджено вимоги роботодавців на сайтах Work.ua, rabota.ua, hh.ua, які висуваються до професії психолога або професій, що вимагають психологічну освіту. Був проведений аналіз і зроблено висновок, що, крім професійних навичок і вмінь, роботодавці вимагають від кандидатів на посади високого рівня розвитку особистісних якостей, таких як: лідерські здібності, відповідальність, вміння працювати в команді, творче мислення, самоорганізованість, тощо. На основі отрима-

ної інформації зроблено висновок про підвищені вимоги до професії психолога, зокрема наявність лідерських якостей. В ході дисертаційного дослідження була розроблена модель, одним із компонентів якої є особистісно-орієнтований.

Аналіз досліджень останніх досліджень і публікацій, яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор: досліджуючи проблему лідерства майбутніх психологів у контексті особистісно-орієнтованого компонента, були проаналізовані наукові праці вітчизняних і закордонних вчених. Особистісно-орієнтований підхід на думку вчених (Фром Е., Махлова О., Козлов В., Качанова Н., Пятронене Г. та інші) полягає у творчому підході до своєї справи. Психолога як творчу особистість; що здатна до саморозвитку як лідер розглядали О. Романовський, В. Панок, Т. Гура, А. Зеер, А. Жігулін та інші. Я-концепція психолога вивчалась Е. Прокоп'євою, Є. Ібрагімовою, Л. Грень та інші. Гнучкість мислення професіонала розглянуто у роботах Дж. Гілфорд, Е. Торренса та інших. Проаналізувавши праці вчених, було сформульоване розуміння складових особистісно-орієнтованого компонента.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття: психолог має можливість допомагати іншим людям,

коли сам усвідомлює себе, свої сильні і слабкі сторони, усвідомлює себе в професії, прагне розвиватися особистісно та професійно. Психолог-лідер особистим прикладом показує необхідність розвиватися, добиватися своїх цілей, виражати себе. Особистісно-орієнтований компонент в моделі формування лідерських якостей майбутніх психологів дозволяє студентам вивчити і усвідомити себе для формування себе як фахівців. Особистісно-орієнтований компонент моделі формування лідерських якостей виділяє підгрупи якостей, необхідні для розвитку майбутніх психологів. Особистісно-орієнтований компонент в даній статті розглядається в концепції розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці.

Формування цілей статі (постановка завдання). Виділити особливості особистісно-орієнтованого компонента та запропонувати структуру моделі формування лідерських якостей майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогоднішній день проблема лідерства стає набуває популярності. Роботодавці серед вимог до фахівців на вакантні посади висувають наявність лідерських якостей (сайт Work.ua та rabota.ua). В Україні стає досить затребуваною професія психолога не тільки як консультанта, а й як фахівця у роботі, навчанні та адаптації персоналу. Однією з вимог до посади також є наявність розвинених лідерських якостей.

Клімов Е. вважає, що психологом може бути людина з підвищеним рівнем відповідальності, і вказує, що даний факт необхідно враховувати при підготовці майбутніх фахівців[5]. Можна погодитися з твердженням Е. Клімова. Психолог несе відповідальність за тих, хто звернувся до нього. Фахівець з психології отримує доступ до інформації про переживання,

страхи, тощо. Необхідно усвідомлювати себе, свої дії і слова.

Меем Р. вважає, що ті, хто вибирає собі професійний шлях у психології, повинен відчувати себе вільно в суспільстві і в спілкуванні в будь-якими людьми, проявляти емпатію і привертати до себе людей [5]. Можна погодитися з даним твердженням. Психолог працює з людьми різних віросповідань, рас, матеріального достатку, переконань. Упередженість до чого-небудь не може свідчити про професіоналізм фахівця. Необхідно зберігати нейтралітет і бажання допомогти у вирішенні проблеми.

Було проаналізовано дослідження Е. Корсунського. Був проведений контент-аналіз 126 наукових публікацій, присвячених сучасним вимогам до особистості психолога. Отримані дані вчений проаналізував і виділив особистісні та професійні якості, необхідні психологу для успішної діяльності:

1) блок рефлексивно-перцептивних якостей (11 якостей, які включають в себе адекватність в сприйнятті себе і оточуючих.);

2) блок волевих якостей психолога (22 якості, серед яких можна виділити відповідальність, самоорганізованість тощо.);

3) блок когнітивних якостей особистості психолога (14 якостей, серед яких вченим були виділені такі: інтуїція, самостійність, самокритичність та ін.);

4) професійна компетентність (7 якостей, які включають такі: професійні вміння та навички, розуміння й усвідомлення меж власної компетентності тощо);

5) блок поведінкових якостей психолога (16 якостей, серед яких: здатність швидко приймати нестандартні рішення в різних ситуаціях, терпимість до фрустрації тощо);

6) блок ціннісно-сміслових якостей психолога (28 якостей, а саме: професійний такт, етичні принципи роботи психолога тощо);

7) блок психологічної культури особистості психолога (28 якостей, серед

яких можна виділити такі: духовність, рефлексивні здібності, емоційно-чуттєву культуру, психологічну грамотність тощо);

8) блок емоційних якостей психолога (28 якостей, а саме: бажання допомагати іншим людям, здатність розуміти емоції тощо);

9) професійна ідентичність психолога (5 якостей: самоприйняття, самоповага, особистісна ідентичність, професійна самосвідомість, професійне самовизначення);

10) блок комунікативних якостей психолога (27 якостей, а саме: володіння способами впливу на інших людей тощо) [3].

Аналізуючи наведений контент аналіз Е. Корсунського, можна зробити висновок про те, що вимоги до особистості психолога як професіонала різноманітні та вимагають високого рівня підготовки. У дисертаційній роботі розглядається формування лідерських якостей майбутніх психологів під час професійної підготовки. У результаті роботи були виділені компоненти, що характеризують психолога як професіонала. Серед виділених компонентів, в даній статті буде розглянутий особистісно-орієнтований компонент.

Особистісно-орієнтований компонент був включений у модель формування лідерських якостей майбутніх психологів. Під ним розуміється:

- 1) саморозвиток психолога як лідера;
- 2) творчий підхід до справи;
- 3) самовладання;
- 4) Я-концепція;
- 5) гнучкість мислення.

Саморозвиток є невід'ємною частиною особистості будь-якого фахівця, що є не тільки розвиток себе як особистості, а також як професіонала. Світ розвивається і психологу-лідеру необхідно звертати свою увагу на мінливі тенденції в професійному співтоваристві, у потребах суспільства, сучасних актуальних проблемах. Виникає необхідність розвивати себе як особистість, тобто мати хобі, заняття, що сприяє розвитку своїх

талантів, розвивати свій особистісний потенціал. А. Зеер визначає саморозвиток психолога-професіонала як взаємозв'язок особистісного та професійного, розглядає як атрибут вищого розвитку особистості, професійна діяльність і активність особистості, спрямовані на самовдосконалення [1]. А. Жігулін в професійному саморозвитку психолога виділяє цілеспрямованість, активність і усвідомленість [10].

Творчий підхід до справи є можливістю проявити творчість і креатив у своїй роботі. Психолог працює з людьми і ситуації, в які можна потрапити, мають різні шляхи вирішення, тому часто доводиться проявляти креативність (вміти коректно відповісти, придумати на ходу якусь вправу, якщо ми говоримо про тренінг). Творчий підхід до своєї діяльності сприяє розвитку гнучкості мислення, необхідного для роботи психолога [8]. Можна погодитися з тим, що творчий підхід розвиває гнучкість мислення, вчить мислити швидко і нестандартно. Творчий підхід до справи допомагає розрадити людину, яка звернулася до психолога, допомогти налагодити комунікативний контакт, що безсумнівно є найважливішим фактором для продуктивної роботи.

Творчий підхід до справи також сприяє зниженню рівня незадоволеності своєю роботою, зменшуючи можливість швидкого професійного вигорання [4].

Пятронене Г. в своїх працях звертає увагу на той факт, що ефективність психолога-професіонала визначається тоді, коли доводиться розширювати діапазон поведінки в професійних ситуаціях. Пояснюється це тим, що в своїй практиці психологу необхідно проявляти індивідуальний підхід у різних ситуаціях, відповідно до їх унікальності [7]. Можна погодитися з таким твердженням. У роботі психолога щодня відбуваються унікальні ситуації і пов'язаний даний фактор з тим, що фахівець з психології працює з людьми, кожен з яких має свою унікальність та індивідуальність.

Говорячи про гнучкість мислення, розглядається дане поняття як вміння психолога знаходити швидкі рішення в індивідуальних ситуаціях, відсутність стереотипів щодо різних випадків на практиці. Діяльність психолога пов'язана з непередбачуваністю та неординарністю, незапланованістю ситуацій, відповідно єдиного рішення будь-якої ситуації не існує. Вчені Дж. Гілфорд і Е. Торренс відзначали безпосередній взаємозв'язок творчого підходу до справи і гнучкості мислення [8].

Самовладання є одним із найбільш важливих особистісних і професійних якостей майбутніх психологів. Люди, які звертаються до психолога, можуть мати різну поведінку, реакції під час роботи, готовність до саморозкриття і вирішення проблеми. Психологу необхідно проявляти витримку, терпіння, розуміння, управляти своїми емоціями і почуттями [9]. Також необхідна неупереджена оцінка ситуацій, які психолог дізнається під час своєї роботи. Заборонено висловлювати особисту думку щодо питань, що розкриваються під час консультативної роботи, щоб в майбутньому не вплинути на рішення клієнта.

Психолог-лідер займається дослідженням своєї особистості і усвідомленням себе через відносини з іншими людьми, професійну діяльність, через особистий досвід вирішення ситуацій, усвідомлюючи свої сильні та слабкі сторони, позитивні та негативні якості. Е. Прокоп'єва визначає Я-концепцію як спільність уявлень особистості про себе через вираження себе, усвідомлення своїх почуттів, емоцій, думок, бажань, потреб. У своїх працях вчена співвідносить особистісну і професійну Я-концепцію:

1) особистісна Я-концепція втрачає значення перед професійною і фахівець ототожнює себе тільки зі своєю професією;

2) подолання кордону професійних відносин для того, щоб зіткнутися з особистими;

3) обмеженість відображення особистості тільки з професійного або особистого боку[6].

Ібрагімова Е. зазначає, що профе-

сія психолога піддається постійному стресу. Під час навчання майбутнім психологам не обхідно засвоїти свої професійні компетенції і пройти шлях для розкриття своїх професійних здібностей, усвідомлення себе як професіонала. Для студентів початковий шлях становлення себе як професіонала буде проходити через життєвий досвід, ситуації, набуті знання, вміння та навички, тощо [2].

Отже професійна і особистісна Я-концепції нерозривно пов'язані. Через особистісну Я-концепцію майбутній психолог пізнає себе, вивчає себе як особистість, що сприяє особистісному зростанню. У професійній Я-концепції майбутній психолог усвідомлює, розуміє і вивчає себе як професіонал, отримує досвід в професійній сфері, прагне досягати успіху, розвиватися, вчитися у більш досвідчених колег. Психолог-лідер повинен вміти гармонізувати обидва боки Я-концепції себе як професіонала, щоб не було перехилення в одну або іншу сторону.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Вивчаючи і аналізуючи тему формування лідерських якостей майбутніх психологів в процесі професійної підготовки була сформована модель формування лідерських якостей. Одним з її компонентів став особистісно-орієнтований. На основі дослідження особистісно-орієнтований компонент був розділений на складові, необхідні для розуміння і усвідомлення майбутніми психологами себе як особистостей і професіоналів. У психологічній науці в особистості психолога як успішного фахівця важливим фактором є розуміння себе, своїх сильних і слабких сторін (особистісних і професійних). Розглядаючи психолога в ролі лідера, можна припустити, що опрацювання складових особистісно-орієнтованого компонента виявиться однією з основ для формування лідерських якостей у фахівців з психології. Остаточні дані будуть відображені в дисертаційному дослідженні.

Список літератури:

1. Дерев'янка С. П. Емоційний штучний інтелект у професійній підготовці майбутніх психологів / С. П. Дерев'янка // Інформаційні технології і засоби навчання. – №81(1). – 2021. – С. 192–209

2. Ибрагимова Э. Особенности становления профессиональной Я-концепции будущих психологов / Э. Ибрагимова // Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области. – №1 (16). – Т. 2. – 2017. – С. 58–61

3. Корсунский Е. А., Есманская Н. Е. Развитие психологической проницательности студентов-психологов средствами художественной литературы / Е. А. Корсунский, Н. Е. Есманская. – Воронеж: ВЭПИ. – 2008. – С. 157

4. Романовський О. Г., Резнік С. М., Гура Т. В., Панфілов Ю. І, Головешко Б. Р., Бондаренко В. В. Лідерські якості в професійній діяльності / О. Г. Романовський, С. М. Резнік, Т. В. Гура, Ю. І. Панфілов, Б. Р. Головешко, В. В. Бондаренко за заг. ред. О. Г. Романовського. – Харків: НТУ “ХПІ”. – 2017. – С.142

5. Махлова О. Структура творческой готовности к профессиональной деятельности у будущих практических психологов / О. Махлова // Современные исследования социальных проблем [электронный научный журнал]. – 2012. – №6(14)

6. Прокопьева Е. Профессиональная Я-концепция психологов / Е. Прокопьева начальные этапы профессионального становления, ее динамика в процессе обучения // дис... к-та психол. наук. Ростов-на-Дону. – 2000. – С. 224

7. Пятронене Г. Творческий психотерапевт и гармоничный психотерапевт – как их совместить? / Г. Пятронене // Existentia: психология и психотерапия. – 2010. – №3. – С. 104–110

8. Гілфорд Ю. П. Природа людського інтелекту / Ю. П. Гілфорд. – N. Y.: Mc-Graw Hill. – 1967

9. Романовський О., Підбуцька Н., Штученко І., Книш А. Зв'язок між особистим перфекціонізмом та ефективністю навчальної діяльності учнів / О. Романовський, Н. Підбуцька, І. Штученко, А. Книш // Журнал освітньої культури та суспільства. – 2020. – Вип. 11. – №1

10. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/2015-3-23.pdf>

References:

1. Derevyanko, S. P. (2021), “Emotional artificial intelligence in the training of future psychologists”, *Information Technology and Teaching Aids*, no. 81 (1), pp. 192–209

2. Ibragimova, E. (2017), “Peculiarities of becoming a professional self - the concept of future psychologists”, *Bulletin of the Council of Young Scientists and Specialists of the Chelyabinsk region*, no. 1 (16) vol. 2, pp. 58–61

3. Korsunsky, E. A., Esmanskaya, N. E. (2008), “Development of psychological insight of students-psychologists by means of fiction”, *Voronezh: VEPI*, p. 157

4. Romanovsky, O. G., Reznik, S. M., Gura, T. V., Panfilov, Y. I., Goloveshko, B. R., Bondarenko, V. V., for general. ed. O. G. Romanovsky (2017), “Leadership qualities in professional activity”, *Kharkiv: NTU “KhPI”*, p. 142

5. Makhlova, O. (2012), “The structure of creative readiness for professional activity in future practical psychologists”, *Modern research of social problems (electronic scientific journal)*, no. 6 (14)

6. Prokopyeva, E. (2000), “Professional self-concept of psychologists: the initial stages of professional development, its dynamics in the learning process”, *disk to psycho, Science, Rostov-on-Don.*, p. 224

7. Petronene, G. (2010), “Creative psychotherapist and harmonious psychotherapist - how to combine them?”, *Existentia: psihologija i psychotherapy*. no. 3. pp. 104–110

8. Guilford, Y. P. (1967), "The nature of human intelligence", N. Y.: Mc-Graw Hill

9. Romanovskyi O., Pidbutska N., Shtuchenko I., Knysh A. (2020), "Connection between personal perfectionism and efficiency of students' learning

activities", Journal of Education Culture and Society, vol. 11, no. 1

10. Electronic resource, available at: <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2015/2015-3-23.pdf>

Стаття надійшла до редколегії 06.05.21

Галина Попова

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”;

Харків, Україна

ORCID: 0000-0003-3814-4037

E-mail: galinasan@ukr.net

Вікторія Шаполова

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-3330-4700

E-mail: viktoriasapolova@gmail.com

**ТЕХНОЛОГІЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ РОЛЬОВОЇ ГРИ В
ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ**

Анотація: в публікації обґрунтовано доцільність використання рольової гри у навчальному процесі у закладі вищої освіти. Проведено аналіз сучасних інтерактивних методів навчання, які застосовуються викладачами різних країн світу. Розглянуто сучасний стан впровадження моделюючої рольової гри в українських закладах вищої освіти. Висвітлено технологію створення та проведення рольової гри в педагогічному процесі. Проаналізовано доцільність та ефективність використання методу гри в умовах пандемії 2020–2021 років із метою підвищення ефективності дистанційної форми навчання. Сформовано висновки щодо доцільності використання рольової гри в умовах дистанційної форми педагогічного процесу.

Ключові слова: сучасні інтерактивні методи навчання, рольова гра, ефект лабілізації у процесу навчання майбутніх фахівців, ефект закріплення навчального матеріалу та відпрацювання практичних навичок у процесу навчання майбутніх фахівців, підвищення зацікавленості студентів навчальним матеріалом, взаємодія викладачів та студентів.

Galina Popova

Ph.D. (psychology), professor at department of pedagogy and psychology of social systems management of The National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”;

Kharkiv, Ukraine

E-mail: galinasan@ukr.net

Viktoria Shapolova

Ph.D. (pedagogy), associate professor at department of pedagogy and psychology of social systems management of The National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”;

Kharkiv, Ukraine

E-mail: viktoriasapolova@gmail.com

©Галина Попова, Вікторія Шаполова, 2021

Abstract: the publication highlights the technology of the establishment and implementation of the role game in the pedagogical process is discussed. An analysis of modern teaching interactive methods used by teachers in the United States, Ukraine and other European countries. The expediency of using role game in the initial process has been established. A study of the analysis of the current state of implementation of modeling role-playing games in Ukrainian higher education institutions has been conducted. An analysis was made of the technical expertise and effectiveness of the method of role game in the conditions of the 2020 pandemic in order to increase the efficiency of distance learning was analyzed.

Key words: modern interactive teaching methods, role game, the effect of labilezation in the process of creating future specialists, the effect of fixing the initial material and the introduction of practical tips in the process of creating future specialists, advising students on teaching materials, interaction of teachers and students.

Галина Попова, Вікторія Шаполова

ТЕХНОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ РОЛЕВОЙ ИГРЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: в публикации обоснована целесообразность использования ролевой игры в учебном процессе в заведении высшего образования. Проведен анализ современных интерактивных методов обучения, применяемых преподавателями разных стран мира. Рассмотрены современное состояние внедрения моделирующей ролевой игры в украинских учреждениях высшего образования. Освещены технологии создания и проведения ролевой игры в педагогическом процессе. Проанализирована целесообразность и эффективность использования метода игры в условиях пандемии 2020–2021 годов с целью повышения эффективности дистанционной формы обучения. Сформированы выводы о целесообразности использования ролевой игры в условиях дистанционной формы педагогического процесса.

Ключевые слова: современные интерактивные методы обучения, ролевая игра, эффект лабилизации в процессе обучения будущих специалистов, эффект закрепления учебного материала и отработки практических навыков в процессе обучения будущих специалистов, повышение заинтересованности студентов учебным материалом, взаимодействие преподавателей и студентов.

Galina Popova, Viktoria Shapolova

An extended abstract of the paper on the subject of:
“Technology of the role game in the pedagogical process”

Problem setting. Making, conducting and analyzing role-playing games in real and distance mode for specific groups and learning tasks requires certain knowledge and practical skills of pedagogues, training, a lot of time to structure the game material and its evaluation. Teachers in their own practical experience have experienced some difficulties in distance

education to analyze nonverbal nuances of communication and the ability to respond to them in due time, with changes in the dynamics of play space, building a certain socio-psychological potential of the individual on the active use of all channels during the interpersonal interaction. The authors have found certain algorithms, technology for

making and using role-playing games in real and remote modes.

Recent research and publications analysis. Our domestic scientists V. Bykov, I. Bekh, H. Vasianovych, V. Kremen, V. Kudin, O. Ponomarov, V. Rybalka, O. Romanovskyi, L. Tovazhnianskyi, L. Shtefan considered the issues of adults' personal development during continuous vocational education and the use of interactive methods. A. Knysh, V. Moroz, N. Pidbutska, O. Romanovskyi, Ye. Sokol have researched tools for improving the quality of education and emphasized the use of interactive teaching methods. Ye. Vorobiova, B. Holoveshko, T. Hura, V. Karmanenko, O. Kvasnyk, N. Miloradova, A. Mudryk, O. Romanovskyi, A. Cherkashyn, Kh. Shyshkina have worked with the peculiarities of the application and effectiveness of the play method in the process of developing the leadership potential of future professionals in various specialties.

William Hawkes-Robinson with his colleagues consider the play method as educational and therapeutic tools for young people and adults in the educational process [2]; Marco Antonio Ferreira Randil and Hernandez Faustino de Carvalho have actively pursued learning through role-playing games in the context of active learning and teaching [3]; Peter W. Kilgour, Daniel Reynaud, Maria T. Northcote, Marion Shields have considered role-playing game as a tool to facilitate learning.

Paper objective. After a thorough study of research on the specifics of the role-playing game in the educational space, its significance for the educational process in higher education institutions and its use in forced distance education, it was found that these issues have not been studied enough. Analysis of the current state of implementation of modeling role playing game in Ukrainian higher education institutions has not been found. The expediency and efficiency of using the game method in the conditions of the 2020-2021

pandemic in order to increase the efficiency of distance learning has not been identified.

Paper main body. The objective of this work is to clarify the current state of role-playing game in Ukrainian higher education institutions, identify the technology of its making and implementation during training and analysis of the feasibility and effectiveness of using the game method in a pandemic, ie distance learning.

In order to research the pedagogues' opinions on the real situation of using role-playing games in the modern educational process, to identify features of this method (use of author's games or classics) and to identify pedagogues' knowledge, features, technologies of their making, implementation, a survey was conducted. After the end of the 1st semester of 2020-2021, most of which was remotely, and at the beginning of 2021 we conducted a research of the current implementation state of role-playing game in Ukrainian higher education institutions. The research involved 73 pedagogues of higher education institutions in many cities of Ukraine. All respondents had extensive experience in pedagogical activity, had academic degrees and academic titles, knew about the confidentiality of this research, so their answers can be considered sincere.

The survey contained three thematic blocks: the first block concerned the personal data of respondents; the second block contained questions about the technology of making a role-playing game, their experience; the third block concerned the peculiarities of using role-playing games in professional activities, modern conditions of distance education.

Thus, it can be stated that for many pedagogues it is important and effective to use the method of role-playing games in their pedagogical activities. Not all respondents have some knowledge of the research, do not have a complete vision, are not oriented in the methodology of making a role-playing game, lack experience in working with it and all the privileges of its use in the pedagogical space. This suggests

the need to highlight the technology of preparation, conduct and analysis of role-playing games in the educational process, especially in the form of distance learning.

Conclusions of the research. *The method of role-playing games is actively used in various professional educational programs in different countries. It was substantiated the need to make certain conditions for role-playing games in modern distance learning, namely: pedagogues' knowledge of a clear algorithm for making their own, author's game and features of adaptation of the well-known game; redistribution and increase the amount of time for structuring the game material and its evaluation; skillful selection of role-playing games, understand the goals, features of formation, structure of skills, abilities and knowledge; understanding the technology of its making, implementation and analysis.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному навчальному процесі викладачі активно використовують різні інтерактивні методи навчання та взаємодії зі студентами. Ці методи постійно застосовуються в тренінговому просторі. Домінуючу позицію серед інтерактивних методів навчання за частотою застосування у тренінгах та у навчальному просторі закладів вищої освіти займає саме рольова гра [3; 18; 19]. Для того, щоб процес отримання компетенцій проходив ефективно, треба підвищувати інтерес здобувачів освіти, що можна реалізувати через урізноманітнення навчального процесу методом рольової гри, яка покращує процеси передачі, запам'ятовування та засвоєння інформації, розвиває творче та критичне мислення, допомагає розвитку командоутворюючих навичок, відпрацьовуванню необхідних практичних навичок швидко приймати рішення, групового мислення та розвитку лідерських якостей усіх учасників навчального процесу.

Створення, проведення та аналізу

A survey of pedagogues from different cities of Ukraine and various higher educational institutions was conducted on the real situation of using role-playing games in the modern educational process, revealed the dominant tendency and motivation to learn, to discover the technology of making and conducting role-playing games.

The article revealed the practical aspects of making and conducting a role-playing game as one of the effective, interesting method of teaching in modern conditions for students. The feasibility of using the game method in the conditions of the 2020-2021 pandemic was revealed in order to increase the efficiency of distance learning. Among the prospects for the study of this topic, the authors identify the study of a set of conditions that provide the effective use of roleplaying games in the educational process.

рольових ігор у реальному та дистанційному режимі для конкретних груп та завдань навчання потребує певних знань та практичних навичок педагогів, підготовки, великої кількості часу для структурування ігрового матеріалу та його оцінки. Педагоги на власному практичному досвіді відчули певні труднощі дистанційної освіти щодо аналізу невербальних нюансів комунікації та можливості вчасно на них реагувати, зі зміною динаміки ігрового простору, нарощуванням певного соціально-психологічного потенціалу особистості на засадах активності використання усіх каналів передачі інформації під час міжособистісної взаємодії. Авторами даної статі було знайдено певні алгоритми, технологію створення та застосування рольових ігор у реальному та дистанційному режимах.

Проблематика даного дослідження ґрунтується на вимогах МОН України, НАЗЯВО, Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки щодо якості надання освітніх послуг. Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” метою вищої освіти є “здобуття

особою високого рівня наукових (творчих, мистецьких) професійних і загальних компетентностей, які необхідні для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань” [25]. Без практичних навичок професійної діяльності, які майбутні фахівці, наприклад менеджери чи психологи, опрацьовують завдяки рольовим іграм, якість освіти буде втрачати свій рівень. Якщо проаналізувати дані, що зображено у “Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки”, можна побачити, що на недостатність практичних професійних навичок зазначають 61 % роботодавців. Головною проблемою усіх випускників вони вважають відірваність теоретичних знань, які студенти отримують у ЗВО від практики, що створює низьку якість не підготовленості до роботи в реальному професійному середовищі [26]. Таким чином педагогам слід вирішити питання достатності практичних навичок майбутніх фахівців за рахунок використання методу рольової гри, який допоможе створити умови занурення студентів у майбутнє професійне середовище та отримати практичний досвід вирішення різноманітних завдань майбутньої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Теоретико-методологічну основу даного дослідження становлять результати наукових досліджень учених із різних країн світу. Наші вітчизняні вчені В. Биков, І. Бех, Г. Васянович, В. Кремень, В. Кудін, О. Пономарьов, В. Рибалка, Л. Штефан О. Романовський, Л. Тovaжнянський, та інші розглядали питання особистісного розвитку дорослих під час неперервної професійної освіти та використання інтерактивних методів. А. Книш, В. Мороз, Н. Підбуцька, О. Романовський, Є. Сокол досліджували інструменти підвищення якості освіти та робили акцент на застосуванні інтерактивних методів навчання, які суттєво підвищують інтерес до освіти її учас-

ників. У своїх науково-практичних розробках роблять наголос на застосуванні активних методів навчання (ігор, дискусій, тренінгів, кейсів тощо) з метою розвитку комунікативних умінь особистості Ж. Богдан [27], О. Ігнатюк, О. Єльнікова, Н. Серeda, Т. Солодовник, Т. Хомуленко та інші.

Такі вчені, як Т. Гура, О. Квасник, Є. Воробйова, А. Книш, Б. Головешко, О. Романовський, В. Карманенко, А. Мудрик, Н. Мілорадова, А. Черкашин, Х. Шишкіна у своїх працях розглядали особливості застосування та ефективність методу гри в процесі розвитку лідерського потенціалу майбутніх фахівців різних спеціальностей. Н. Підбуцька, А. Книш та Ю. Чалая у своїй науковій праці рольові та ділові ігри розглядали як інструмент розвитку психологічної компетентності майбутніх інженерів [1].

Хавкінс-Робінсон В. (William Hawkes-Robinson), який зі своїми колегами розглядає метод гри як навчально-терапевтичні засоби для молоді та дорослих в освітньому процесі [2]; М. Ферреpa Ранділ (Marco Antonio Ferreira Randil) та Х. Фаустіно де Карвалхо (Hernandes Faustino de Carvalho) активно вивчали навчання через рольові ігри у контексті активного навчання та викладання [3]; П. Кілгоур (Peter W. Kilgour), Д. Рейнауд (Daniel Reynaud), М. Норскоте (Maria T. Northcote), М. Шеилдс (Marion Shields) розглядали рольову гру як інструмент для полегшення навчання, саморефлексії та соціальної обізнаності в освіті вчителів, один із видів активної навчальної діяльності, що створює взаємодію між учнями та модельованим сценарієм [4]. Вчена Б. Крістіна (Baciu Ana Cristina) вважає, що рольова гра допомагає студентам приміряти різні варіанти взаємодії професійного характеру, де вони активно аналізують конкретні життєві ситуації за допомогою рольової гри під час контакту віч-на-віч. Науковець висвітлює у своїй роботі проблему

дистанційного навчання, аналізує питання можливості ефективно впливати на навчання здобувачів. Дана проблема, яка охопила увесь світ, сприяла, на думку автора, появі нового навчального методу, яким є гейміфікація (цифрові ігри) [5].

Найгард К. (Claus Nygaard), Н. Куртней (Nigel Courtney) та їхні колеги багато часу присвятили дослідженням використання симуляторів, рольових ігор в університетській освіті. Їх колега Е. Лей (Elysabeth Leigh) – професіонал із моделювання, витратив більше 30 років на вивчення питання застосування симуляційних стратегій та методів для покращення навчання в ділових та академічних умовах в Австралії та в усьому світі. Вона є автором кількох книг, у тому числі двох томів моделювання для навчання на робочому місці та посібника з онлайн-рольової гри в університетських умовах. Р. Дюк (Richard D. Duke) займався створенням політичних ігор для стратегічного управління [6].

Маркі А. (Makris Agoritsa) Влахопоулос Д. (Vlachopoulos Dimitrios), у своїх роботах говорили про те, що викладачі повинні розробляти ігри з метою досягнення ефективності результатів навчання. Автори наголошували на тому, що студенти також повинні брати участь як співавтори, рекомендуючи інноваційні ідеї та радикальні підходи, намагаючись задовольнити власні потреби [7]. Таким чином, можна побачити велику популярність впровадження рольових ігор у навчальний процес різних країн світу, науковці наголошують на їхній ефективності та вектори організації наукових пошуків спрямовують на пошук механізму їх застосування в дистанційному режимі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Після ґрунтовного вивчення досліджень щодо особливостей застосування рольової ігри в освітньому просторі, її значення для процесу навчання

у закладах вищої освіти та її використання в умовах вимушеної дистанційної освіти, було виявлено, що дані питання не були вивчені достатньо. Зокрема вищезазначені роботи не мають чіткої технології створення педагогами рольових ігор. В роботах не було виявлено аналізу сучасного стану впровадження моделюючої рольової гри в українських закладах вищої освіти. Не виявлено доцільність та ефективність використання методу гри в умовах пандемії 2020–2021 років з метою підвищення ефективності дистанційної форми навчання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даної роботи передбачає уточнення сучасного стану впровадження рольової гри в українських закладах вищої освіти, висвітлення технології її створення та проведення під час навчання та аналіз доцільності та ефективності використання методу гри в умовах пандемії, тобто за дистанційної форми навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Освітній процес у сучасних умовах має певні зміни, незручності щодо реалізації дистанційного режиму та змушує докладати певні зусилля для її збереження та покращення. Актуальність та ефективність використання інтерактивних методів навчання, зокрема рольової гри у навчальному процесі є беззаперечними. Під рольовою грою прийнято вважати метод інтерактивної взаємодії, який відображає реальні життєві ситуації з безліччю аспектів внутрішньоособистісних або міжособистісних проблем, які криються в рольових інструкціях, що дозволяє учасникам безпечніше, ніж у реальному житті, пізнати і зрозуміти структуру і причинно-наслідкові взаємозв'язки, навчитися новим способам поведінки і дослідити на практиці свої ідеї [20]. В даній статті автори розглядають рольову гру як інтерактивний метод навчання у закладах освіти, що моделює ситуації професійної взаємодії. Залежно

від етапу опрацювання навчальної програми майбутніми фахівцями, викладачі можуть використовувати рольові ігри, виконуючі різні освітні задачі (мотивування, засвоєння та контроль знань, відпрацювання умінь та навичок тощо). Наприклад, якщо педагогу необхідно замотивувати студентів на засвоєння матеріалу, це можливо зробити завдяки ефекту лабілізації в рольовій грі. Досягнення ефекту лабілізації змушує особистість, яка навчається, переживати усвідомлення неефективності її звичних форм поведінки, відсутності знань та навичок у певній сфері чи галузі. Також завдяки лабілізації відбувається усвідомлення джерел труднощів, з якими особистість зіткнулася під час рольового розігрування [8]. Педагог, проводячи рольову гру на початку розкриття, передачі знань студентам, навмисно створює умови для підвищення мотивації до пізнання, опрацювання нового матеріалу, розвитку певних практичних навичок та мінімізації роботи захисних бар'єрів до позитивних змін у студентів.

Наступним завданням, що вирішується завдяки застосуванню рольової гри в навчальному процесі, може бути діагностика рівня розуміння матеріалу та володіння вміннями, які студенти повинні засвоїти, з подальшим корегуванням теоретично-практичного матеріалу для досягнення повного або необхідного засвоєння та опрацювання матеріалу. Педагог може застосовувати рольову гру наприкінці навчального процесу з метою закріплення студентами наданого матеріалу. Також рольова гра може бути методом підвищення настрою у студентів, активізації їхнього розумового та фізичного стану, а також для збільшення авторитету педагога в очах майбутніх фахівців [8]. Таким чином, завдяки впровадженню рольової гри в навчальний процес педагог досягає підвищення якості освітнього процесу та його ефективності.

Якщо проаналізувати особливості використання різних інтерактивних мето-

дів навчання, які застосовуються викладачами України, інших країн Європи та США, можна зробити наступні висновки. З метою реалізації інтерактивних методів в умовах домінування дистанційної форми навчання в Україні, як у всіх країнах світу, в навчальному процесі активно використовуються різні хмарні технології. Найбільш популярними сервісами, які у своїй практиці застосовують представники освіти для створення мультимедійних інтернет-презентацій та візуалізації інформації такі: Prezi.com (створення мультимедійних презентацій із нелінійною структурою), Calameo (миттєве створення інтерактивних публікацій в Інтернеті), SlideShare (розповсюдження власних публічних виступів у Інтернеті з якісною презентацією), Powtoon.com (створення анімаційних роликів і презентацій), SlideBoom (сховище для презентацій, яке зберігає їх в первозданному вигляді, при цьому зберігаються анімації, аудіо і відео, сервіс підтримує презентації різних форматів: PPTX, PPSX, PPT, PPS.), Emaze (має яскраві й якісно виконані шаблони, а також можливість застосування анімації і 3D-ефектів) тощо. У створенні ментальних карт, інтелект-карт, педагогам допомагають такі онлайн платформи, як: Xmind, Bubbl.us, Mind42, MindMaps, MindMeister, 9 Mindomo, SpiderScribe, DropMind тощо) [9].

Для створення освітнього матеріалу з хронологічним ефектом (шкали часу) викладачі з усього світу застосовують наступні онлайн платформами: FreeTimeline, TimeRime, Timetoast, WhenInTime, Ourstory, Capzles Dipity (допомагають освітянам представити події, розвиток різних історичних процесів, явища або факти з огляду на лінію часу при підготовці матеріалу для презентації, доповіді, лекції тощо) [9]. Спільний доступ учасників освітнього процесу до дошки на платформі ZOOM, яка активно застосовується в різних країнах світу, а також інструменти для створення ма-

люнків можна знайти на платформах Paint, Gimp, MyPaint, Cacao, SmoothDraw тощо [10]. На сервісах Glogster, VectorPaint, artPad, Blingee, Mapwing, ThingLink та інших педагоги створюють ані-мації, візитки, календарі, а завдяки онлайн платформам Easel.Ly, Visual.Ly, Creately.Com, Draw.Lo створюється інфографіка, метою якої є швидко і чітко підносити складну інформацію [9]. Вищезазначені онлайн платформи освітяни можуть застосовувати під час підготовки та проведення, а потім і аналізу рольової гри з метою підвищення якості та ефективності.

Слід зазначити, що в провідних країнах світу набирає популярності гейміфікація навчального процесу через відсутність можливості спілкуватися вічна-віч зі своїми студентами при проведенні рольової гри. Дослідниця з Румунії Б. Крістіна (Baciu Ana Cristina) у своїх наукових розробках стверджує, що метою загальних освітніх втручань під назвою "гейміфікація" є максимізація участі шляхом охоплення інтересу тих, хто навчається, та їхнє натхнення продовжувати навчання [5]. Гейміфікація навчання дослідник з Ізраїлю І. Шатс (Itamar Shatz) визначає як освітній підхід, який використовується для мотивації учнів до навчання за допомогою дизайну відеоігор та ігрових елементів у навчальному процесі [11].

Найрозповсюдженим методом інтерактивної взаємодії в навчальному процесі є дискусія. Також поширено застосування методу case-study, які часто використовують в провідних університетах різних країн світу (першими їх почали застосовувати у Гарвардській школі бізнесу) [12]. Необхідним є підкреслення взаємозв'язку методу кейсів та рольової гри, адже інструкції до рольового розігрування мають форму case-study, тому вчити студентів працювати з різними ситуаціями є запорукою більш активної взаємодії під час гри. Графічна фасилітація, як метод візуалізації інформації в навчальному процесі, застосовується набагато менше, ніж у

тренінговій практиці та в сфері бізнесу.

Використання методу рольової гри в навчальному процесі відбувається в різних фахових програмах навчання. Наприклад: використовують рольові ігри як методологічний підхід до викладання клітинної біології [3]; викладання історії та соціальних відносин через рольову гру, яку було створено у комп'ютерному вигляді (гравці інтерпретують різних персонажів у різноманітних сценаріях, переживаючи пригоди, стикаючись із проблемами та намагаючись досягти кількох і одночасних освітніх цілей, розваг та соціальної інтеграції, завдяки чому є можливість самостійно прожити ситуацію, краще запам'ятати та усвідомити всі соціальні та історичні фактори) [13]; використання рольової гри як педагогічної стратегії процесу навчання медсестер, в якій студенти мають змогу відпрацювати різні проблемні ситуації майбутнього професійного життя та отримати певний теоретико-практичний досвід [14]; використання рольової гри для розвитку навичок вирішення проблем та дебатів для використання в класі мовних мистецтв; у соціальному контексті рольова гра дає потенціал для розвитку таких навичок навчання, як спілкування, вирішення проблем та лідерство, одночасно надаючи суб'єктові навчання можливість розширити комунікативний потенціал в рамках навчальної програми тощо [15].

Науковці наголошують на важливості створення певних умов для проведення рольової гри. Варіацій місць, навчальних програм, часу проведення, мети, аудиторії для реалізації рольової гри може бути безліч, але слід пам'ятати, що необхідно вміло підбирати рольові ігри, розуміти яка гра на що саме спрямована, що саме може бути сформовано, розвинено, як саме створити власну, авторську гру чи адаптувати загально відому, розуміти технологію її створення, проведення та аналізу.

З метою дослідження думок педагогів щодо реальної ситуації використання рольових ігор у сучасному навчаль-

ному процесі, виявлення особливостей реалізації даного методу (використання авторських ігор чи класичних) та виявлення знань викладачів особливостей, технології їх створення, проведення, було зроблено опитування. Після закінчення 1 семестру 2020–2021 року навчання, який пройшов у більшості своїй дистанційно, та на початку 2021 року нами було проведено дослідження сучасного стану впровадження рольової гри в українських закладах вищої освіти. У дослідженні взяли участь 73 викладача закладів вищої освіти багатьох міст України (Харків, Київ, Запоріжжя, Кременчук, Одеса, Полтава), зокрема такі університети: Класичний приватний університет, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського”, Одеський національний університет ім. І. Мечникова, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського (КрНУ), Кременчуцький університет економіки, інформаційних технологій та управління, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Національний фармацевтичний університет та ін. Дослідження (експертне опитування) проводилося в онлайн режимі (на електронну адресу респондентів було надіслано авторські анкети з питаннями, які стосувалися проблематики даного дослідження). Всі респонденти мали великий стаж педагогічної діяльності, мали наукові ступені та вчені звання, знали про конфіденційність даного дослідження, тому їхні відповіді можна вважати щирими.

Анкета вміщувала три тематичні блоки: перший блок стосувався особистісних даних респондентів; другий блок вміщував питання стосовно технології створення рольової гри, їх досвіду; третій блок стосувався особливостей застосування рольових ігор у професійній діяльності, сучасних умовах дистанційної освіти. Серед питань, які було задано респондентам такі:

1. Чи проводили ви рольові ігри зі студентами за проблематикою власних курсів, як часто?

2. Чи проводити Ви рольові ігри зі студентами за допомогою освітніх платформ Microsoft 365, Zoom, Moodle, Skype тощо?

3. На що впливають результати рольової гри в навчальному процесі?

4. Ви користуєтеся вже створеними іграми (класичними, інших авторів) або створюєте їх самостійно залежно від цілей навчання та групи студентів, їхніх особливостей?

5. Ви вмієте створювати власні рольові ігри та володієте знаннями щодо особливостей їхньої розробки та впровадження?

6. Оцініть важливість (від 0 до 10 балів) інформації для викладача, що використовує рольові ігри у викладанні: створення теоретичної бази гри та когнітивних опор гри; створення фабули гри на основі моделювання професійних ситуацій; розробка алгоритму ходу гри з чітким часовим регламентом; проведення рефлексії; декомпозиція складних умінь; створення рольових характеристик та інструкцій; порядок виходу студентів із гри та деролінг учасників ігрового розігрування; свій варіант.

Було проведено аналіз відповідей викладачів, які нам дозволили зробити наступні висновки:

– взагалі метод рольової гри застосовують 79,45% викладачів у своїй професійній діяльності;

– даний метод займає біля 55% серед загальної кількості сучасних інтерактивних методів навчання;

– освітні платформи Microsoft 365, Zoom, Moodle, Skype тощо застосовують 26,03% викладачів з метою проведення рольових ігор;

– для 50,68% викладачів проведення рольових ігор в онлайн просторі є неможливим через відсутність реального спілкування та зниження якості процесу

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

досягнення мети рольового розігрування;

– 61,64% педагогів не мали за мету використовувати даний метод через очікування низької якості проведення рольової гри онлайн просторі та очікування відміни вимушеної дистанційної форми навчання;

– 71,23% викладачів чекають на закінчення пандемії, щоб активізувати даний метод у своїй професійній діяльності;

– даний метод є цікавим та ефективним для передавання та засвоєння навчально-практичного матеріалу для 93,15% викладачів; для збільшення зацікавленості студентів – 87,67%; для підсилення авторитету викладача – 36,98%;

– 23,28% педагогів самостійно створюють рольові ігри для їх реалізації у власній педагогічній діяльності;

– 56,16 % викладачів користуються вже створеними рольовими іграми, інколи їх модифікуючи під власні завдання навчання та теоретично-практичний матеріал; з них 92,68% мають мотивацію та бажання навчитися, розкрити для себе особливості, технологію створення та проведення рольової гри в навчальному процесі;

– на 10 балів були одностайно оцінені такі фактори створення та проведення моделюючої рольової гри: створення теоретичної бази гри та когнітивних опор гри; створення фабули гри на основі моделювання професійних ситуацій; розробка алгоритму ходу гри з чітким часовим регламентом.

– більшість опитуваних високо оцінила питання проведення рефлексії дій учасників рольового розігрування (рейтинг 8,5 балів).

– такі важливі фактори, як декомпозиція складних умінь (3,5 балів); створення рольових характеристик та інструкцій (5,5 балів); порядок виходу студентів з гри та деролінг учасників ігрового розігрування (3,5 бали) мали невисокий рейтинг.

Таким чином, можна констатувати,

що для багатьох викладачів є важливим та ефективним застосування методу рольової гри в їхній педагогічній діяльності. Не всі респонденти володіють певними знаннями щодо проблематики дослідження, не мають повного бачення, не орієнтуються у методиці створення рольової гри, відсутній досвід роботи з нею та всіх привілеїв її використання в педагогічному просторі. Це говорить про необхідність висвітлення технології підготовки, проведення та аналізу рольових ігор в освітньому процесі, особливо в дистанційній формі навчання.

Проаналізувавши досвід вчених-класиків як Я. Морено, Г. Лейтца, К. Рудестама [16], закордонних вчених А. Азарнової [17], І. Вачкова [18], Е. Сидоренка [19], К. Фопеля [20], К. Бонвелл (С. Bonwell), Д. Ейсон (J. Eison) [21], Е. Харбур (E. Harbour), Д. Коннік (J. Connick) [22], Д. Лебарон (J. Lebaron), Д. Миллер (D. Miller) [23], розробки Центру інноваційного навчання та навчання при Університеті Північного Іллінойсу [24] щодо особливостей, секретів, технології підготовки, проведення та аналізу рольових ігор в освітньому просторі, в даній роботі автори висвітлюють класично-узагальнюючу технологію створення та проведення рольової гри, наголошуючи на поєднанні рольової гри та методу case-study з подальшою рефлексією (шерінгом) усіх учасників освітнього процесу, які брали участь в ігровому занятті, будь-то в аудиторії чи в онлайн просторі. Для більшої наочності далі наводимо приклад авторської рольової гри “Тренінг у банку”, яка в собі моделює юридичну, економічну та соціально-психологічну складові діяльності психолога. Г. Попова створила цю гру для проведення її в рамках курсу “Соціально-психологічний тренінг” з метою навчити майбутніх психологів брати участь в бізнес-переговорах, укласти контракт на надання тренінгових послуг для великих організацій. Особистий досвід проведення даної гри підкреслив

можливість застосування рольових ігор в процесі дистанційної освіти за допомоги освітніх платформ Microsoft 365, Zoom, Moodle, Skype тощо.

Приклад фабули рольової гри “Тренінг у банку”: “У банку “Золота арка” почастішали випадки зовнішнього шахрайства при кредитуванні клієнтів. Керівництво банку повинно припинити подібні випадки. Голова служби безпеки банку запропонував керівництву провести навчання для фахівців фронт-офісу щодо виявлення клієнтів, які схильні до шахрайства, у яких є потреба оформити кредит, та роботи з ними. Він зустрівся з давнім знайомим-психологом для консультації щодо цієї ситуації – директором тренінгового центру”. На рисунку 1.1 зображено основні етапи технології створення рольової гри в навчальному курсі [16–20].

При створенні рольової гри автори дотримувалися наступних технологічних етапів. Першим етапом технології створення рольової гри – це визначення завдань, які повинні бути вирішені за допомогою цього методу навчання.

Другий етап технології створення рольової гри – це визначення типу гри:

– метафорична (застосування казкових, метафоричних сюжетів співзвучних проблематиці навчального процесу) чи реалістична. Часто метафоричні ігри використовують для “розігріву” завдяки механізму відволікання від зовнішніх проблем. Завдяки цій метафоричності майбутні фахівці дистанціюються від реальності в грі, що мінімізує роботу захисних механізмів, страхів і сорому перед аудиторією при розігруванні ролі.

Третій етап технології створення рольової гри – це створення когнітивного підґрунтя гри, яке пов’язана з формуванням професійної компетентності ваших студентів, її окремих складових – умінь (наприклад, успішної професійної комунікації). У процесі створення рольової гри необхідно за основу брати

формування практичних, теоретичних, комунікативних умінь. У нашій грі “Тренінг у банку” – це освоєння вмінь ведення переговорів і укладення контракту на проведення тренінгів у виробничих компаніях майбутніми психологами, розподіл обов’язків у команді.

Далі важливо зробити декомпозицію складних умінь. Тобто відобразити більш детально ті процеси і вміння, практичний досвід, які необхідні студентам у майбутній діяльності. Наприклад, складне вміння переговорної діяльності включає в себе: здатність донести думку до партнера, зрозуміти його позицію, протистояти маніпулятивному впливу, вміння асертивно відстоювати свої інтереси, регулювати емоційний стан (свій і партнера). На прикладі нашої гри, освоєння умінь ведення переговорів і укладення контракту на проведення тренінгів у великих компаніях майбутніми психологами включає: вміння чути і слухати, діагностувати невербальні сигнали комунікації, привертати увагу до проблеми, донести інформацію, прогнозувати різні шляхи вирішення проблеми, прийняти рішення, аргументувати, протистояти маніпуляції, контролювати власний емоційний стан і стан співрозмовника, знання юридичної, економічної і організаційної складової діяльності психолога.

Далі необхідно підібрати когнітивні опори – короткі орієнтири дій, необхідний теоретичний матеріал, який розкриє шляхи вирішення проблематики гри та виконання поставленої мети гравцями (майбутніми професіоналами). Наприклад, когнітивна опора для тих, хто хоче протистояти психологічній маніпуляції.

Розкриття даного теоретичного матеріалу, необхідно реалізувати до початку проведення рольової гри (можливо дати його на самостійне вивчення). Теоретичний матеріал (когнітивні опори) повинен бути обов’язково, без нього якість і зміст проведення рольової гри в навчальному процесі можуть бути неефективними.

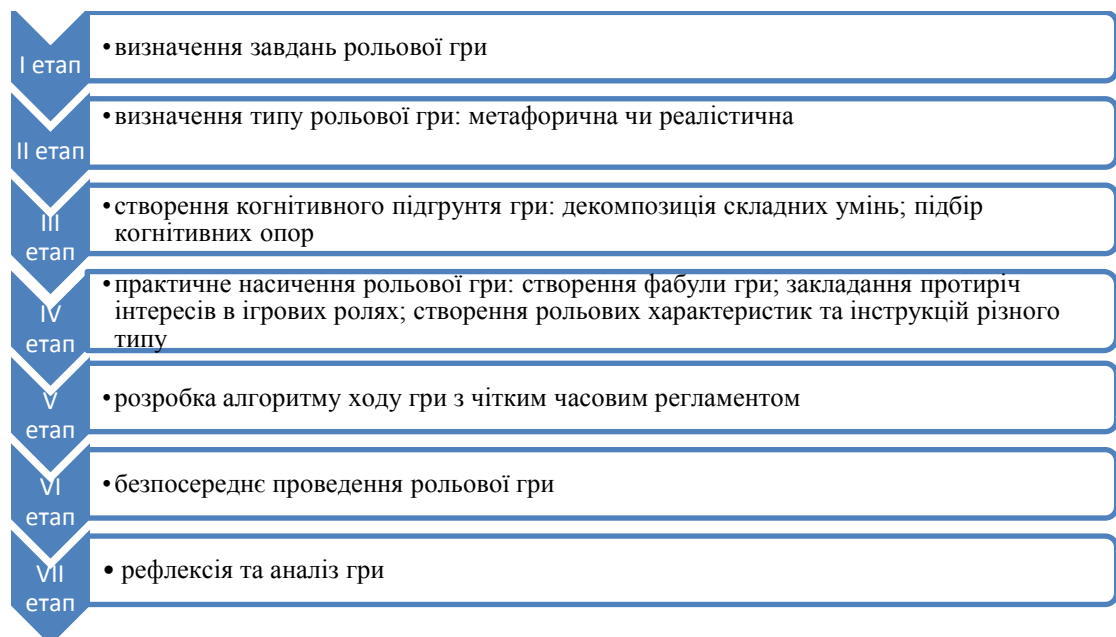

Рис. 1.1 – Основні етапи технології створення рольової гри в навчальному курсі

Однак, є можливість провести рольову гру до подачі теоретичного матеріалу з метою лабілізаційного ефекту навчально-практичної діяльності студентів [8].

Дистанційна форма навчання дає змогу фіксації відео в платформах Zoom, Microsoft 365, Moodle, Skype тощо з метою його аналізу та осмислення майбутніми фахівцями та педагогами особливостей проведення та програвання ролей у грі. Відеозворотній зв'язок є потужним механізмом для мотивування до зміни поведінки. Якщо ми плануємо відеозворотній зв'язок та його аналіз, то необхідно врахувати, що це займає додатковий час.

Четвертий етап технології створення рольової гри – це практичне насичення рольової гри, що вміщує у собі наступні дії викладача: створення фабули гри; закладання протиріч інтересів в ігрових ролях, з якими студенти працюватимуть (вони включені в преамбулу і приховані в інструкції гри); створення рольових характеристик та інструкцій різного типу. Наведемо приклад рольової характеристики та прихованої інструкції: “Старший психолог Павло Іванович – ви практикуючий тренер, автор майстер – класів та

тренінгів із соціальної компетентності. Досвід проведення тренінгів та консультування більше 9 років. Серед ваших клієнтів багато відомих організацій, позитивні відгуки. Ви дуже відповідальна та працююча людина. Прихована інструкція. Останнім часом ви невдоволені оплатою праці та навантаженням роботою, плануєте вимагати надбавки зарплатні, також ви потребуєте відпочинку, плануєте взяти відпустку”.

В умовах дистанційного процесу навчання слід відмітити, що неможна втрачати ефекти несподіваності від отримання ролі майбутнім професіоналом, тому заздалегідь викладач повинен мати технічне за безпечення (Viber, Telegram, WhatsApp тощо), щоб розіслати приховані інструкції у вигляді фотографій або текстових матеріалів, щоб студенти не готувалися зайвий проміжок часу.

П'ятий етап технології створення рольової гри – це розробка алгоритму ходу гри з чітким часовим регламентом. Наприклад:

1. Розмова голови служби безпеки банку Олександра Петровича та директора психологічного центру “Спектр” Дмитро Васильовича (3–5 хвилин).

2. Нарада директора психологічного центру “Спектр” Дмитра Васильовича зі співробітниками (3–5 хвилин) щодо планування робіт у банку.

3. Розмова директора психологічного центру “Спектр” Дмитра Васильовича з старшим психологом (3–5 хвилин).

4. Розмова старшого та молодших психологів (3–5 хвилин).

5. Вивчення варіанту контракту мікрогрупи. Подання пропозицій відносно кошторису тренінгу (5–7 хвилин).

6. Оформлення контракту (3–5 хвилин).

Слід зазначити, що викладачі повинні чітко розписати таймінг кожного етапу гри і далі його дотримуватися. Це полегшує проведення даного методу як у форматі живого спілкування, так і в дистанційному режимі. Прикладом загального таймінгу в умовах проведення пари може бути наступне: до 10 хв – вітання і розігрів, знайомство з проблемою (теорія) 3–5 хв, знайомство з фабулою гри – 3–5 хвилин, розподіл ролей і знайомство з рольовими інструкціями – 5–7 хвилин тощо.

Шостим етапом є сама гра. До безпосереднього початку рольової гри необхідно активізувати студентів за допомогою швидкої вправи на увагу, на асоціації, на творчість, швидкість формулювання ідей тощо. Після короткої вправи, як правило, всі учасники готові до роботи.

Розкриття мети даної рольової гри повинно бути чітким та супроводжуватися слайдами, на яких всі учасники гри зможуть самостійно її усвідомити та закріпити її розуміння.

Важливим є використання викладачами активних і пасивних ролей. Активні ролі – це ті, в ході розігрування яких відбувається відпрацювання та отримання необхідних знань, умінь, навичок. Пасивні ролі – це ті, які сприяють цьому процесу, підштовхують, мотивують активність головного (активного) гравця. При цьому ті гравці, які

виконують пасивні ролі, можуть бути дуже активні в висловлюваннях і діях, однак вони лише обслуговують реакції головного (активного) гравця, що відпрацьовує вміння [17,18].

Приклад рольової дії: Активний – Пасивний: діалог директора психологічного центру і старшого психолога. Завдання директора – зрозуміти приховані мотиви, запропонувати відповідні дії. Техніка з’ясування – відкриті питання, слухання, резюмування. Приклад рольової дії: Активний – Активний: діалог директора психологічного центру і начальника служби безпеки банку. Завдання – асертивно відстояти свої інтереси, прийти до взаємної згоди. Техніка – протистояння маніпулятивному впливу, відкриті питання, слухання, резюмування.

Ще один важливий момент, який повинні пам’ятати педагоги, проводячи рольову гру, зняття негативного стану і емоційної напруги після закінчення рольових дій. Тобто необхідно провести деролінг учасників ігрового розігрування (“Ти не Геннадій Семенович, ти Анастасія, студентка ...”) [16, 17].

Сьомий етап технології проведення рольової гри – це рефлексія та аналіз гри. Рефлексія гри займає не менше 20–25 хвилин. Етап аналізу гри пов’язаний із підготовкою рефлексивних питань для учасників рольової гри, наприклад:

1. Чи змогли ви відстояти власні інтереси, виконати приховану інструкцію?

2. Який у вас емоційний стан після закінчення гри? Що на вас вплинуло більше?

3. Що б ви змінили у власній поведінці, коли виконували рольове завдання?

4. Чому ви навчилися у грі? Що було у вас сильною та слабкою сторонами в процесі рольової діяльності?

При проведенні рольової гри важливо враховувати число гравців із подальшим розрахунком часу для про-

ведення рефлексії з кожним гравцем (близько 2–3х хвилин на одне питання) залежно від переліку не обхідних питань. Порядок рефлексії учасників рольового розігрування і спостерігачів може бути різним: спочатку беруть участь в рефлексії ті гравці, які були пасивними, потім ті, хто був активний, потім – студенти, які просто спостерігали, зрештою – тренер; або спочатку беруть участь в рефлексії спостерігачі, потім – пасивні гравці, а потім – активні.

Викладач підводить підсумки, структурує, узагальнює висловлені почуття, думки, уточнює, що конкретно необхідно робити під час вирішення завдань гри. В ході рефлексії необхідно звертати увагу на те, чи використовували гравці когнітивні основи дій та чи змогли правильно виконати рольові інструкції. Важливо надати підтримку студентам, які не змогли правильно виконати рольові інструкції в складних рольових діях, визначати для них перспективи розвитку.

У педагогів, які не враховували таймінг ігрового процесу, часто на заключний етап проведення рольової гри – аналіз – не вистачає достатнього часу і він неефективний. Недостатній аналіз знижує цінність рольової гри. У процесі рефлексії учасників відбувається опрацювання сильних і слабких сторін власної поведінки в ході ігрової дії, виникає мотивація та усвідомлюються перспективи вивчення матеріалу предмету.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Враховуючи вище наведене можемо сформулювати такі основні висновки. Було виявлено, що метод рольової гри активно застосовується в різних фахових програмах навчання закладів освіти у різних країнах світу. Було обґрунтовано не обхідність створення певних умов для проведення рольової гри в

сучасному дистанційному режимі навчання, а саме: знання педагогами чіткого алгоритму створення власної, авторської гри та особливостей адаптації загально відомої гри; перерозподіл і збільшення кількості часу для структурування ігрового матеріалу та його оцінки; вмілий підбір рольові ігри, розуміти мети, особливостей формування, структура умінь, навичок та знань; розуміння технології її створення, проведення та аналізу.

Було проведено опитування педагогів з різних міст України та різних закладів вищої освіти щодо реальної ситуації використання рольових ігор в сучасному навчальному процесі, виявлено особливості реалізації даного методу (використання авторських ігор чи класичних) та знання викладачів щодо технології їхнього створення, проведення та аналізу. В дослідженні виявлено, що більшість опитуваних викладачів розуміють її ефективність, користуються іграми загальновідомими з елементами модифікації через відсутність уявлення щодо технології створення, проведення та аналізу рольової гри. Також було виявлено домінуючу схильність та мотивацію навчитися, розкрити для себе технологію створення та проведення рольової гри.

В статті було розкрито практичні моменти реалізації технології створення та проведення рольової гри як одного з ефективних, цікавих для студентів метода навчання в сучасних умовах. Було розкрито доцільність використання методу гри в умовах пандемії 2020–2021 років із метою підвищення ефективності дистанційної форми навчання. Серед перспектив дослідження означеної теми автори виділяють вивчення комплексу умов, що забезпечують ефективне застосування рольової гри у навчальному процесі.

Список літератури:

1. Підбуцька Н., Книш А., Чала Ю. Психологічна готовність майбутніх

інженерів до розвитку спільних компетентностей у процесі вивчення „професійної психології” / Н. Підбуцька, А. Книш,

Ю. Чала // Наука та освіта. – Вип. 11. – 2017. – С. 133 – 138

2. Вільям Хокс-Робінзон. Рольові ігри, що використовуються як навчально-терапевтичні засоби для молоді та дорослих [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/237074784_Roleplaying_Games_Used_as_Educational_and_Therapeut_Tools_for_Youth_and_Adults

3. Марко Антоніо Феррейра Ранді, Ернандес Фаустіно де Карвальо Навчання че-рез рольові ігри: підхід до активного навчання та викладання / Марко Антоніо Феррейра Ранді; Ернандес Фаустіно де Карвальо [електронний ресурс]. – issn0100-5502. – Режим доступу: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0100-55022013000100012

4. Кілгур П., Рейно Д., Шилдс, М. Норткот М. Т., & Рольова гра як інструмент для полегшення навчання, саморефлексії та соціальної обізнаності в освіті вчителів / П. Кілгур, Д. Рейно, М. Шилдс & М. Т. Норткот // Міжнародний журнал інноваційних міждисциплінарних досліджень. – 2015. – №2 (4), С. 8–20 https://research.avondale.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1075&context=edu_papers

5. Бачіу Ана Крістіна Від рольової гри до гейміфікації як навчальних методів [електронний ресурс] / Ана Крістіна Бачіу. – Режим доступу: https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/49/1434/article_49_1434_pdf_100.pdf

6. Клаус Нігаард, Найджел Кортні, Елісебет Лі, Джек Гертс, Річард Д. Дюк. Симуляції, ігри та рольова гра в університетській освіті / Клаус Нігаард, Найджел Кортні, Елісебет Лі, Джек Гертс, Річард Д. Дюк. // серія Навчання у вищій освіті. – Видавництво Libri 1 червня 2013 р. – С. 344

7. Димитріос Влахопулос, Агоріца Макрі Вплив ігор та моделювання на вищу освіту: систематичний огляд літератури [електронний ресурс] / Д. Влахопулос, А. Макрі // Міжнародний журнал освітніх технологій у вищій освіті. – 2017. –

№14(22) – Режим доступу: <https://d-nb.info/1141475928/34>

8. Духневич В. М. Прикладні питання технології підготовки та проведення когнітивно орієнтованих тренінгів спілкування / В. М. Духневич методичні рекомендації // Нац. акад. пед. Наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К.: Міленіум. – 2014. – С. 84 – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309469.pdf>

9. Ализарчик Л. Л., Голяс В. О. Применение интернет-технологий при изучении математических дисциплин / Л. Л. Ализарчик, В. О. Голяс // Вестник ВДУ. – 2016. – №3(92). – С. 74–82

10. Квасник О. В., Шаполова В. В. Досвід залучення інтерактивних методів взаємодії зі студентами в сучасних умовах дистанційного навчання / О. В. Квасник, В. В. Шаполова // Збірник наукових праць ЛОГОС. – С. 38–41 – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/logos05.02.2021.v5.12>

11. Шац, Ітамар Використання гейміфікації та ігор з метою сприяння ризику в процесі вивчення мови / Шац, Ітамар // Матеріали 13-ї щорічної національної конференції МЕІТАЛ. – Хайфа, Ізраїль: Техніон. – 2015. – С. 227–232

12. Шаполова В. В. Ефективність методу графічної фасилітації під час вдосконалення комунікативних умінь майбутніх менеджерів // В. В. Шаполова // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: щоквартальний науково-практичний журнал. – Х.: НТУ “ХПР”. – 2020. – №2. – С. 54–64

13. Рікардо Батіста, Карлос Ваз де Карвалью Робота в процесі – навчання через рольові ігри [електронний ресурс] / Рікардо Батіста, Карлос Ваз де Карвалью // конференція ASEE, IEEE Frontiers in Education – 22–25 жовтня 2008 р. – Саратога-Спрінгс, Нью-Йорк, 38-а – Режим доступу: <file:///C:/Users/HP/Downloads/1685.pdf>

14. Аманда Натале Соарес, Марія

Флавія Газзінеллі, Ванья де Соуза, Лукас Енріке Лобато Араужо Рольна гра (рпг) як педагогічна стратегія в навчанні медсестри: досвід досвіду про створення нової гри [електронний ресурс] / Аманда Натале Соарес, Марія Флавія Газзінеллі, Ванья де Соуза, Лукас Енріке Лобато Араужо. – №24(2); №600–8 – Режим доступу: <http://www.index-f.com/textocontexto/2015pdf/24600e.pdf>

15. Хайнц Річард, Прагер Патрік Дослідження використання рольових ігор в освіті [електронний ресурс] / Річард Хайнц, Патрік Прагер // Майстер викладання наукового журналу. – 2019. – Вип. 2. – Режим доступу: <file:///C:/Users/HP/Downloads/29606-Article%20Text-81500-2-10-20191231.pdf>

16. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы / К. Рудестам // Теория и практика / пер. с англ., 2-е изд. – М.: Прогресс. – 2006

17. Азарнова А. Метод ролевой игры в тренинге / А. Азарнова. – СПб.: Речь. – 2011. – С.347 – isbn 978-5-9268-1064-3

18. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга [електронний ресурс] / Вачков И. В. // Учеб. пособие. – М: Издательство “Ось-89”.–1999. – С. 176. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/vachkov/index.htm>

19. Сидоренко Е. Технологии создания тренинга. От замысла к результату / Сидоренко Е. – СПб: Речь. – 2007. – С. 336

20. Фопель К. Технология ведения тренинга / Фопель К. – М.: Генезис. – 2013. – С. 272

21. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. Активне навчання: Створення хвилювання в класі / C. C. Bonwell, J. A. Eison. – Вашингтон, округ Колумбія: Ун-т Джорджа Вашингтона. – 1991

22. Харбор, Е., Коннік, Дж. Правила та поради щодо рольових ігор та занять [електронний ресурс] / Е. Харбор, Дж. Коннік. – 2005. – Режим доступу: <https://www.businessballs.com/roleplayinggames.htm>

23. Лебарон, Дж., Міллер, Д.

Потенціал ігрової рольової гри для сприяння соціальній побудові знань в Інтернет-курсі випускників [електронний ресурс] / Дж. Лебарон, Д. Міллер. – 2005. – Режим доступу: http://paws.wcu.edu/jlebaron/Jigsaw-FnlTCRpdf_050812.pdf

24. Рольова гра // Центр інноваційного навчання та навчання при Ун-ті Північного Іллінойсу [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.niu.edu/citl/resources/guides/instructional-guide/role-playing.shtml>

25. Закон України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 № 1556-VII

26. Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitek-u-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

27. Ж. Богдан, Н. Середа, Т. Солодовник Формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти: монографія / Богдан Ж., Середа Н., Солодовник Т. – Харків: Друкарня Мадрид. – 2020. – С. 262

References:

1. Pidbutska, N. (2017), “Future Engineers’ Psychological Readiness for Common Competencies Development in the Process of Studying “Professional Psychology””, *Science and Education*, iss. 11, pp. 133–138

2. “William Hawkes-Robinson. Role-playing Games Used as Educational and Therapeutic Tools for Youth and Adults”, available at: https://www.researchgate.net/publication/237074784_Roleplaying_Games_Used_as_Educational_and_Therapeutic_Tools_for_Youth_and_Adults

3. Marco Antonio Ferreira RandiI, Hernandes Faustino de Carvalho “Learning through role-playing games”, an approach for active learning and teaching, issn 0100-5502 available at: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S010055022013000100012

4. Kilgour, P., Reynaud, D., Northcote, M. T., & Shields, M. (2015), "Role-playing as a tool to facilitate learning, self-reflection and social awareness in teacher education", *International Journal of Innovative Interdisciplinary Research*, no. 2(4), no/ 8–20, available at: https://research.avondale.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1075&context=edu_papers
5. Baciú Ana Cristina, "From Role Play to Gamification as Educational Methods", available at: https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/49/1434/article_49_1434_pdf_100.pdf
6. Claus Nygaard, Nigel Courtney, Elysebeth Leigh, Jac Geurts, Richard D. Duke (2013), "Simulations, Games and Role Play in University Education (Learning in Higher Education series)", Libri Publishing June 1, 2013 p. 344
7. Dimitrios Vlachopoulos, Agoritsa Makri (2017), "The effect of games and simulations on higher education: a systematic literature review", *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, no. 14(22), available at: <https://d-nb.info/1141475928/34>
8. Dukhnevich V. M. (2014), "Applied questions of technology of preparation and carrying out of cognitively oriented trainings of communication: methodical recommendations", *nat. acad. ped. sciences of Ukraine, inst. of soc. and flight. Psychology, K.:* Millennium, p.84 available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309469.pdf>
9. Alizarchik, L. L., Golyas. V. O. (2016), "Application of Internet technologies in the study of mathematical disciplines", *VSU Bulletin*, no.3 (92). pp. 74–82
10. Kvasnik, O. V., Shapolova, V. V. "Experience of attracting interactive methods of interaction with students in modern conditions of distance learning", *Collection of scientific works ΛΟΓΣ*, available at: <https://doi.org/10.36074/logos05.02.2021.v5.12>, pp. 38–41
11. Shatz, Itamar (2015), "Using Gamification and Gaming in Order to Promote Risk Taking in the Language Learning Process", *Proceedings of the 13th Annual MEITAL National Conference*, Haifa, Israel: Technion, pp. 227–232
12. Shapolova, V. V. (2020), "The effectiveness of the method of graphic facilitation during the improvement of communicative skills of future managers", *Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology: a quarterly scientific practical journal*, H.: NTU "KhPI", no. 2, pp. 54–64
13. Ricardo Batista, Carlos Vaz de Carvalho (2008), "Work in Progress – Learning Through Role Play Games", October 22–25, Saratoga Springs, NY, 38th, *asee/ieee Frontiers in Education Conference*, available at: <file:///C:/Users/HP/Downloads/1685.pdf>
14. Amanda Nathale Soares, Maria Flávia Gazzinelli, Vânia de Souza, Lucas Henrique Lobato Araújo (2015), "The role playing game (rpg) as a pedagogical strategy in the training of the nurse: an experience report on the creation of a game text context nursing", *Florianópolis*, no. 24(2), no. 600–8, available at: <http://www.index-f.com/textocontexto/2015pdf/24600e.pdf>
15. Richard Heinz Patrick Prager (2019), "Exploring the Use of Role-playing Games in Education", *Master of Teaching Research Journal*, issue 2, available at: <file:///C:/Users/HP/Downloads/29606-Article%20Text-81500-2-10-20191231.pdf>
16. Rudestam, K. (2006), "Group psychotherapy. Psychocorrection groups", *Theory and practice*, per. with english, 2nd ed. M.: Progress
17. Azarnova A. (2011), "The method of role playing in training", *St. Petersburg: Speech*, p.347, isbn 978-5-9268-1064-3
18. Vachkov, I. V. (1999), "Fundamentals of group training technology", *Textbook allowance*, M: Publishing House "Axis-89", p. 176, available at: <http://psylib.org.ua/books/vachk01/index.htm>
19. Sidorenko, E. (2007), "Technologies for creating training", *From*

design to result, st. Petersburg, pp. 336

20. Fopel, K. (2013), "Technology of training, M.: Genesis, pp. 272

21. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991), "Active learning: Creating excitement in the classroom", Washington, DC: The George Washington University

22. Harbour, E., & Connick, J. (2005), "Role playing games and activities rules and tips", available at: <https://www.businessballs.com/roleplayinggames.htm>

23. Lebaron, J., & Miller, D. (2005), "The potential of jigsaw role playing to promote the social construction of knowledge in an online graduate education course", available at: http://paws.wcu.edu/jlebaron/Jigsaw-FnlTCRpdf_050812.pdf

24 "Role Playing", Center for Innovative Teaching and Learning at Northern Illinois University available at: <https://www.niu.edu/citl/resources/guides/instructional-guide/roleplaying.shtml>

25. Law of Ukraine "On Higher Education" of 01.07.2014 no. 1556–VII

26. Strategies for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031 available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

27. Zh. Bohdan, N. Sereda, T. Solodovnyk (2020), "Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti studentiv zakladiv vyschoi osviti: monografiia", Kharkiv: Drukarnia Madrid, p. 26

Стаття надійшла до редколегії 07.05.21

Лідія Кайдалова

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітніх та інформаційних технологій Національного фармацевтичного університету; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-4693-678X
E-mail: lkaidalova@ukr.net

Наталія Науменко

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри освітніх та інформаційних технологій Національного фармацевтичного університету; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-0658-1769
E-mail: naumenkonv.77@gmail.com

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНИХ
ДИСЦИПЛІН МАГІСТРАМ ОСВІТНІХ, ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК**

Анотація: розглянуто проблеми професійної підготовки магістрів освітніх, педагогічних наук у закладах вищої освіти; досліджено теоретико-методичні засади удосконалення методик викладання навчальних дисциплін у професійній підготовці магістрів; доведено необхідність їх модернізації за рахунок впровадження інноваційних методів і технологій навчання, діалогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Реалізовано методику викладання навчальних дисциплін магістрам освітніх, педагогічних наук в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: методика викладання, магістр освітніх, педагогічних наук, викладач, вища освіта, заклад вищої освіти.

Lydiya Kaydalova

doctor of pedagogical sciences, professor, head of the department of educational and information technologies, National University of Pharmacy; Kharkiv, Ukraine
E-mail: lkaidalova@ukr.net

Nataliya Naumenko

candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of educational and information technologies department, National University of Pharmacy; Kharkiv, Ukraine
E-mail: naumenkonv.77@gmail.com

**DIRECTIONS FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING
EDUCATIONAL DISCIPLINES TO MASTER OF EDUCATION,
PEDAGOGICAL SCIENCES**

Abstract: the article examines the problems of professional training of masters in pedagogical sciences in higher education institutions; analyzes theoretical and methodological bases for improving the methods of teaching academic disciplines in the professional training of

© Лідія Кайдалова, Наталія Науменко, 2021

masters; proves the necessity of their modernization by introducing innovative methods and teaching technologies, dialogical interaction of the subjects of the educational process. Implemented the methodology of teaching academic disciplines to masters of educational, pedagogical sciences in a distance learning environment.

Keywords: teaching methodology, master of education, pedagogical sciences, teacher, higher education, institution of higher education.

Лидия Кайдалова, Наталья Науменко

**НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИК ПРЕПОДАВАНИЯ
УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН МАГИСТРАМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ,
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК**

Аннотация: рассмотрены проблемы профессиональной подготовки магистров образовательных, педагогических наук в учреждениях высшего образования; исследовано теоретико-методические основы совершенствования методик преподавания учебных дисциплин в профессиональной подготовке магистров; доказана необходимость их модернизации за счет внедрения инновационных методов и технологий обучения, диалогического взаимодействия субъектов образовательного процесса. Реализовано методику преподавания учебных дисциплин магистрам образовательных, педагогических наук в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: методика преподавания, магистр образовательных, педагогических наук, преподаватель, высшее образование, учреждение высшего образования.

Lydiya Kaydalova, Nataliya Naumenko

An extended abstract of a paper on the subject:

**“Directions for improving the methodology of teaching educational disciplines to master
of education, pedagogical sciences”**

Problem setting. Improvement of teaching methods of academic disciplines in Master's training of educational, pedagogical sciences is based on the best achievements of domestic and foreign training and stipulates research and implementation of educational innovations taking into account modern trends and requirements for Master's training. Training of professionally competent specialists, who are competitive in the labor market, depends on teachers' professional competence and pedagogical skills, professional and general culture, innovative and flexible thinking, professionally important and personal qualities, and the ability for continuous self-improvement and self-development. That is why we continue to research and improve the methods of teaching academic disciplines

in the preparation of masters in educational, pedagogical sciences.

Recent research and publications analysis demonstrates increased attention to professional training and methods of teaching academic disciplines to master's degree candidates in higher education institutions.

Theoretical analysis of the research problem showed that separate issues of master's degree training in higher education institutions were reflected in the scientific works of A. Antonova, L. Kaidalova, V. Kravchenko,

Batechko, N., Myronchuk, N., et al. [1;3;6;8;11].

Methodology of teaching in higher education is reflected in the scientific works of O. Antonova, N. Bulhakova,

A. Dubaseniuk, G. Kozlova, et al. [1; 4; 5; 7]; the issues of methodology of teaching professional disciplines were researched by A. Vinoslavskaya, N. Kravchuk, A. Malykhin, et al. [9; 10; 14].

Analysis of teaching methods that are used in special education, teaching disciplines in higher education paid attention by foreign scientists Uzunboylu H., Özcan, D., Winberg C., Baiduc, Rachael R., Robert A. [18–20].

Mikhailichenko, A. singles out the methodology of teaching a subject as “... a separate branch of pedagogical science, which is a separate theory of learning (private didactics), due to the characteristics and specifics of the acquisition of knowledge, skills and abilities of a separate subject” [12].

Kravchuk, H. and Koval, A. consider teaching methodology in higher education from the angle of forming and strengthening students' positive motivation to the learning process. Each teacher should take into account the principle of realizing the unity of theory and practice, promoting the formation of students' theoretical knowledge through independent creative search, and practical skills in the process of adapting theoretical knowledge to the future profession through the use of interactive teaching methods[9].

Bulhakova, H. notes that the methodology of teaching in higher education should implement the objectives of higher education, noting that the choice of purpose in any academic discipline depends to the greatest extent on the selection of the content of educational information and the use on this basis of adequate forms, methods and means of teaching [4].

In a scientific study of innovative techniques in legal education, N. Articutsova notes that among them the most demanded in today's market of educational services are active and interactive teaching techniques. [2].

We are impressed by N. Romashev's point of view in studying the differences between pedagogical technologies and methods, where the author believes that

teaching methods are more permanent than technologies, they change along with the changes in the educational idea. Technologies have a large number of variations even within a single methodology [15].

Thus, the analysis of the concept of “Methodology of teaching in higher education institutions” allows us to state that in the methodology of teaching disciplines we understand the implementation of a set of principles, rules, techniques, methods and means, taking into account the features of the academic discipline.

Paper objective. The formulation of the objectives of the article lies in the study of theoretical and methodological foundations in order to improve the methods of teaching academic disciplines in the professional training of masters of educational, pedagogical sciences.

Paper main body. Presentation of the main material of the study with a full justification of the obtained scientific results. The training of masters of educational, pedagogical sciences on the educational program “Pedagogy of Higher Education” is aimed at forming integral, general and professional competencies, development of professionally important qualities of a teacher.

In the process of researching the methods of teaching academic disciplines for masters of educational, pedagogical sciences disciplines “Pedagogical skill of a teacher” and “Methods of teaching in higher education” were selected from the mandatory components of the educational program “Pedagogy of Higher Education”.

The authoring methodology of teaching the discipline “Pedagogical skill of a teacher” to masters of educational, pedagogical sciences led to a revision of the content in accordance with the general and professional competencies, the introduction of modern methods of interactive teaching. In place of informative, explanatory, introductory lectures during the teaching preference was given to dialogic, interactive and problem-based lectures. Methodology of practical classes was enriched with didactic games, trainings, cases.

To improve the methods of teaching subjects “Pedagogical skill of a teacher” and “Methodology of teaching in higher education” we revised and improved the contents of disciplines, justified and introduced innovative methods and teaching technologies to ensure dialogical interaction of subjects of the educational process, developed individual and group tasks for independent work of education applicants.

During the practical sessions, the emphasis was made on developing of professional competencies of the applicants, where they were not only acquainted with modern methods of teaching, but they themselves were participants in an innovative educational environment, having the opportunity to feel the features of each method from the inside, their advantages and disadvantages, thereby forming important professional and personal qualities.

At each seminar session modern methods of teaching were used, which used in accordance with the goals and objectives of the lesson, but all were aimed at the deepest mastering of knowledge, the formation of practical skills in the choice and application of effective tools (methods, forms, technologies) to implement learning objectives. The organization of group activity during the class promoted the exchange of experience and knowledge; contributed to the establishment of communication links between the participants of the training activities; promoted the active cognitive activity of future specialists.

During the quarantine, teaching of the discipline “Methodology of teaching in higher education” was carried out remotely, using the platform Moodle. For this purpose teaching materials were developed and placed,

including the curriculum, syllabus, presentations and lecture notes, video clips, fragments of classes, materials for practical exercises and for independent work, links to sources, tasks for independent work, materials on all types of control.

Zoom service was used for conducting online classes, which allowed to conduct lectures, practical and seminar classes, individual consultations, to control the level of academic achievements of the applicants.

In order to determine the methods of teaching academic disciplines conducted a survey of 74 applicants for master’s degree in the specialty 011 Education, Education Sciences, educational program “higher education pedagogy” fulltime, evening and part-time form of education.

The results of the survey allowed to evaluate the methodology of teaching the discipline “Methodology of teaching in higher education” with improved methods by enriching the content, the introduction of modern pedagogical technologies and interactive methods.

Conclusions of the research. Analyzed scientific papers on the topic of research, improved and implemented methods of teaching academic disciplines “Pedagogical skill of a teacher” and “Methods of teaching in higher education institutions” in the professional training of masters of educational pedagogical sciences by enriching the content, changing the methods of lecturing with the strengthening of interactive learning, practical implementation of modern pedagogical technologies during classes, the introduction of e-learning technologies.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Посилення вимог із боку держави та суспільства до якості професійної підготовки магістрів освітніх, педагогічних наук викликане значними перебудовами у різних сферах людської діяльності та

визначається сучасними потребами ринку праці. Метою вищої освіти Закону України “Про вищу освіту” встановлено підготовку “...конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці

та держави у кваліфікованих фахівцях” [13], що зумовлює необхідність перегляду змісту та методичного забезпечення обов’язкового та вибіркового компонентів освітніх програм, форм, методів та технологій навчання. Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” майбутні фахівці мають здобути “...високий рівень наукових (творчих, мистецьких) професійних і загальних компетентностей, які необхідні для діяльності за певною спеціальністю чи у певній галузі знань” [13]. У Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки наголошується про проведені дослідження щодо невідповідності структури підготовки поточним і перспективним потребам ринку праці та вказується на невідповідність галузевих стандартів, кваліфікаційних вимог потребам сучасності, нестачу практичних професійних навичок, відірваність теоретичних знань від практики [17].

Реформування системи вищої освіти та нова Стратегія розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки радикально змінюють основні принципи навчання та вимагають удосконалення методик викладання навчальних дисциплін у підготовці магістрів освітніх, педагогічних наук, що ґрунтується на кращих надбаннях вітчизняної та зарубіжної підготовки, зумовлює дослідження й впровадження освітніх інновацій із врахуванням сучасних тенденцій вимог до магістерської підготовки. Підготовка професійно компетентних фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці залежить від професійної компетентності та педагогічної майстерності викладачів, професійної та загальної культури, інноваційного та гнучкого мислення, професійно важливих та особистісних якостей, здатності до постійного самовдосконалення та саморозвитку. Саме тому ми продовжуємо дослідження та удосконалення методик викладання навчальних дисциплін у підготовці магістрів освітніх, педагогічних наук.

Аналіз останніх досліджень і пуб-

лікацій, в яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор, свідчить про посилену увагу до професійної підготовки, зокрема методик викладання навчальних дисциплін здобувачам магістерського ступеня у закладах вищої освіти.

Питання методики викладання фахових дисциплін у закладах вищої освіти привертало увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців.

Теоретичний аналіз із проблеми дослідження засвідчив, що окремі питання підготовки магістрів у закладах вищої освіти знайшли відображення у наукових працях О. Антонової, Н. Батечко, Л. Кайдалової, В. Кравченко, Н. Мирончук та ін. [1; 3; 6; 8; 11]. Методика викладання у вищій школі відображена у наукових роботах О. Антонової, Г. Козлової Н. Булгакової, О. Дубасенюк, та ін. [1; 4; 5; 7]; питання методик викладання фахових дисциплін досліджували Н. Кравчук, О. Малихін, О. Винославська та ін. [9; 10; 14].

Аналізу методів навчання, що використовуються в спеціальній освіті; навчанню викладання дисциплін у вищій освіті приділяли увагу зарубіжні науковці Uzunboylu H., Özcan, D., Winberg C., Baiduc, Rachael R., Robert A. [18–20].

Наведемо декілька прикладів розуміння сутності методики викладання вітчизняними науковцями.

Наприклад, О. Михайличенко у своїх наукових дослідженнях методику викладання предмета виділяє як “... окрему галузь педагогічної науки, яка являє собою окрему теорію навчання (приватну дидактику), обумовлену особливостями та специфікою набуття знань, умінь та навичок окремого предмета” [12].

У той час, Н. Кравчук та О. Коваль розглядають методику викладання у вищій школі під кутом формування та посилення позитивної мотивації у студентів до процесу навчання. Кожний викладач має враховувати принцип реалізації єдності теорії та практики, сприяючи формуванню теоретичних

знань у здобувачів освіти шляхом самостійного творчого пошуку, а практичних навичок у процесі адаптації теоретичних знань до майбутнього фаху через використання інтерактивних методів навчання [9].

Зокрема, Н. Булгакова наголошує, що методика викладання у вищій школі має реалізовувати завдання вищої освіти, зазначаючи, що вибір мети в будь-якій навчальній дисципліні найбільшою мірою залежить від відбору змісту навчальної інформації та використання на цій основі адекватних форм, методів та засобів навчання [4].

У науковому дослідженні інноваційних методик в юридичній освіті Н. Артикуца зазначає, що серед них найбільш затребуваними на сьогоднішньому ринку освітніх послуг є активні та інтерактивні методики навчання. Автор констатує, що наскільки суттєво зростає творча компонента освіти, активізується роль усіх учасників навчального процесу, зміцнюється творчо-пошукова самостійність студентів, особливої актуальності нині набули концепції проблемного та інтерактивного навчання. Під час такого навчання студент вступає у діалог із викладачем, виконує творчі, проблемні завдання, відповідає на запитання, що розвивають аналітичне і критичне мислення, ставить запитання викладачеві та іншим учасникам, тобто активізується творча співпраця викладача зі студентами [2].

Нам імпонує точка зору Н. Ромашевої у дослідженні відмінностей у педагогічних технологіях та методиках, де авторка вважає, що методики навчання більш сталі, ніж технології, вони змінюються разом зі зміною освітньої ідеї. Технології мають велику кількість варіантів, навіть у межах однієї методики [15].

Таким чином, аналіз поняття “методика викладання у вищій школі” дає змогу констатувати, що під методикою викладання дисциплін ми розуміємо реалізацію сукупності принципів, правил, прийомів, методів і засобів, враховуючи особливості навчальної дисципліни.

Виділення не вирішених раніше

частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У статті порушена проблема удосконалення методик викладання навчальних дисциплін у професійній підготовці магістрів освітніх, педагогічних наук, враховуючи виклики сьогодення, вимоги з боку суспільства, стейкхолдерів та користувачів освітніх послуг до професійної підготовки у магістратурі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) є напрями вдосконалення методик викладання навчальних дисциплін у професійній підготовці магістрів освітніх, педагогічних наук.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Підготовка магістрів освітніх, педагогічних наук за освітньою програмою “Педагогіка вищої школи” спрямована на формування інтегральної, загальної та фахових компетентностей, розвитку професійно важливих якостей викладача [16].

Враховуючи накопичений шістнадцятирічний практичний досвід викладання в процесі професійної підготовки магістрів освітніх, педагогічних наук, було обрано для дослідження методик викладання навчальні дисципліни “Педагогічна майстерність викладача” та “Методика викладання в вищій школі” з обов’язкового компоненту освітньої програми “Педагогіка вищої школи”.

Авторська методика викладання навчальної дисципліни “Педагогічна майстерність викладача” магістрам освітніх, педагогічних наук зумовила перегляд змісту відповідно до загальних та фахових компетентностей, упровадження сучасних методів інтерактивного навчання. На зміну лекціям інформаційним, пояснювальним, оглядовим під час викладання перевагу надано діалоговим, інтерактивним та проблемним лекціям. Методику проведення практичних занять було збагачено дидактичними іграми, тренінгами, кейсами.

Для удосконалення методик викладання навчальних дисциплін “Педагогіч-

на майстерність викладача” та “Методика викладання у вищій школі” нами було переглянуто та удосконалено зміст дисциплін, обґрунтовано та впроваджено інноваційні методи та технології навчання з метою забезпечення діалогічної взаємодії суб’єктів освітнього процесу, розроблено індивідуальні та групові завдання для самостійної роботи здобувачів освіти.

Під час практичних занять акцент було зроблено на формування професійних компетентностей здобувачів, і вони не тільки знайомились із сучасними методиками викладання, але й самі були учасниками інноваційного освітнього середовища, де мали можливість відчувати особливості кожного методу із середини, їхні переваги та недоліки, тим самим формуючи важливі професійні та особистісні якості.

Під час практичного заняття з теми “Форми, методи та засоби навчання у вищій школі” навчальної дисципліни “Методика викладання у вищій школі”, метою якого було формування умінь та навичок володіння методами, формами та засобами навчання; вибору та застосування ефективних методів навчання в освітньому процесі у вищій школі та ін., нами було реалізовано методи фронтальної дискусії, групової роботи за методом “Мозаїка”, метод групової діяльності “Килимок ідей” та ін. Цікавою виявилась фронтальна дискусія з метою з’ясування сутності освітнього процесу в закладах вищої освіти, його призначення, планування та організація. Обговорення було представлено питаннями щодо технологічності освітнього процесу та взаємозв’язку понять “технологія”, “методика”, “методологія”. Розгляд та обговорення цих питань спонукали здобувачів освіти мобільно мислити, дали можливість здобувачам висловити власну позицію, проявити себе. Дискусія мотивувала їх до пошуку відповідей на складні запитання, підвищуючи таким чином якість засвоєння навчального матеріалу, а також формуючи готовність до професійної діяльності.

Відповідно до мети та завдань заняття з теми “Інноваційні методики викладання” навчальної дисципліни “Методика викладання у вищій школі” було організовано та проведено заняття за методом “Круглий стіл”. Проведення круглого столу передбачало попередню підготовку здобувачів магістерського рівня, тому для самостійного опрацювання напередодні заняття їм було надано для розгляду п’ять наукових статей із проблем інноваційної освіти (Н. Артикуца “Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті”, Ю. Бисторова “Інноваційні методи навчання у вищій школі”; М. Кляп “Імплементация інновацій-них методів у навчальний процес ВНЗ як ознака інноваційного університету”; Н. Кошечко “Інноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі”; М. Козяр “Інноваційні технології навчання в діяльності ВНЗ”). Також напередодні заняття в групі було обрано експертів серед магістрантів із конкретних питань теми, які, крім спільного завдання, готували ще окремі питання: чим, на вашу думку, є освітні інновації; яка роль інновацій в освіті; як ви розумієте поняття “інноваційні методики”; що являють собою освітні інновації; які інноваційні методи є найбільш дієвими у викладацькій діяльності викладача та інші. Нами було враховано, що магістранти не завжди активні під час обговорення проблемних питань. Як засвідчили результати круглого столу здобувачі володіли програмним матеріалом, висловлювали власну точку зору, аргументували своє бачення інновацій в освіті, демонстрували навички ведення дискусії, здійснювали педагогічну рефлексію.

Таким чином, на кожному семінарському занятті нами було використано сучасні методи навчання, які застосовувались відповідно до мети і завдань заняття, але всі були спрямовані на максимально глибоке засвоєння знань, формування практичних умінь щодо обрання та застосування дієвих інстру-

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

ментів (методів, форм, технологій) для реалізації навчальних цілей. Організація групової діяльності під час заняття сприяла обміну досвідом і знаннями; встановленню комунікативних зв'язків між учасниками навчальної діяльності; активній пізнавальній діяльності майбутніх фахівців.

Нами вперше розроблено і впроваджено індивідуально-творчі завдання для самостійної роботи, серед яких: підготувати проєкт “Основні функції викладача вищої школи. Методична компетентність як складова професійно-педагогічної діяльності”; підготувати педагогічне есе на тему: “Традиційне та інтерактивне навчання. Переваги та недоліки”; підготувати приклади завдань для навчально-методичного комплексу дисципліни “Методика викладання у вищій школі”; розробити фрагмент лекції-візуалізації (тема за вибором) та ін.

Зауважимо, що під час карантину викладання навчальної дисципліни “Методика викладання у вищій школі” здійснювалось дистанційно, з використанням платформи Moodle. Для цього було розроблено та розміщено навчально-методичні матеріали, серед яких робоча програма, силабус, презентації та конспекти лекцій, відео-ролики, фрагменти проведення занять, матеріали для практичних занять та для самостійної роботи, посилання на джерела, завдання для самостійної роботи, матеріали з усіх видів контролю.

Для проведення онлайн-занять використано сервіс Zoom, що надало можливість проводити лекції та практичні й семінарські заняття, індивідуальні консультації, здійснювати контроль рівня навчальних досягнень здобувачів.

Контроль та оцінювання виконаних завдань для самостійної роботи продемонстрував високий рівень розуміння ролі викладача щодо організації освітнього процесу вищої школи, а також сформованість фахових компетентностей щодо володіння сучасними методами, формами та технологіями навчання. Під-

сумковий модульний контроль було проведено за допомогою тестування.

З метою з'ясування стану методики викладання навчальних дисциплін, зазначених у статті, після їхнього вивчення було проведено опитування 74 здобувачів магістерського ступеня, які отримували професійну підготовку на кафедрі освітніх, педагогічних наук Національного фармацевтичного університету зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, освітньої програми “Педагогіка вищої школи”, денної, вечірньої та заочної форми навчання. Метою опитування було з'ясувати стан задоволеності здобувачів освіти від викладання навчальних дисциплін, а саме: застосування інноваційних методів та технологій навчання, які спрямовані на практичну реалізацію отриманих знань та оволодіння фаховими компетентностями.

Результати проведеного опитування дозволили оцінити методику викладання навчальних дисциплін “Методика викладання у вищій школі” та “Педагогічна майстерність викладача” із удосконаленими методиками шляхом збагачення змісту, упровадження сучасних педагогічних технологій та інтерактивних методів. Аналіз відповідей на запитання щодо задоволеності рівнем організації освітнього процесу під час вивчення навчальної дисципліни “Методика викладання у вищій школі” 92% опитаних повністю влаштовує рівень організації освітнього процесу; 83,3% відмітили інновації у читанні лекцій (бінарні, проблемні, лекції-прес-конференції, інтерактивні лекції та ін.); 89,2% респондентів звернули увагу на те, що під час практичних та семінарських занять викладачі застосовували інтерактивні методи навчання, які передбачають взаємодію всіх учасників освітнього процесу та спрямовані на відпрацювання практичних навичок; 73% здобувачів магістерського ступеня зазначили, що використання удосконалених методик викладання із застосуванням освітніх інновацій та інтерактивного навчання суттєво вплинуло на рівень їхньої професійної

підготовки, підвищило мотивацію та самомотивацію навчання, надали можливості проявити творчість, самостійність, спонукали до активності.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проаналізовано наукові праці за темою дослідження, удосконалено та впроваджено методики викладання навчальних дисциплін “Педагогічна майстерність викладача” та “Методика викладання у вищій школі” у

професійній підготовці магістрів освітніх педагогічних наук шляхом збагачення змісту, зміни методик читання лекцій із посиленням інтерактивного навчання, практичного втілення сучасних педагогічних технологій під час занять, упровадження технологій дистанційного навчання.

У подальшому наукові дослідження будуть спрямовані на пошук та дослідження освітніх інновацій із метою удосконалення професійної підготовки магістрів освітніх, педагогічних наук.

Список літератури:

1. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання / О. Є. Антонова // Наук.-допом. бібліогр. покажч. НАПН України, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського; упоряд.: Т. В. Філімонова, С. В. Тарнавська, І. О. Орищенко та ін. – Київ.–2015. Вип. № 2.–С. 8–15

2. Артикуца Н. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті [електронний ресурс]. – Режим доступу:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_I_nov.pdf;jsessionid=52A31E210A191B6760EC85CFB1103B92?sequence=1

3. Батечко Н. Г. Сучасні підходи до формування змісту підготовки майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури / Н. Г. Батечко // Педагогічний процес: теорія і практика. –2013. – № 4. С. 5–20

4. Булгакова Н. Б., Рахманов В. О. Методика викладання у вищій школі / Н. Б. Булгакова, В. О. Рахманов // Навч. посіб. – Київ: НАУ. – 2012. – С. 204

5. Дубасенюк О. А., Антонова О. Є. Методика викладання педагогіки / О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова // Курс лекцій. Вид. 2-ге, допов. – Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2017. – С. 327

6. Кайдалова Л. Г. Методика проведення занять у вищому навчальному закладі / Л. Г. Кайдалова // Метод. рек.

для викл. – Харків: Вид-во НФаУ. – 2004. – С. 60

7. Козлова Г. М. Методика викладання у вищій школі / Г. М. Козлова // Навч. посіб. – Одеса: ОНЕУ. – 2014. – С. 200

8. Кравченко В. М. Теоретичні і методичні засади модернізації професійної підготовки викладачів вищої школи в умовах магістратури / В. М. Кравченко // Дис ...д-ра пед. наук: 13.00.04. – 3.: – 2017. – С. 613

9. Методика викладання у вищій школі (мотивація навчальної діяльності): матеріали методичного семінару “Мотиваційний підхід до організації навчального процесу у вищій школі” / уклад.: Н. Я. Кравчук, О. Є. Коваль. –Тернопіль: ТНЕУ. – 2011. С. 81

10. Малихін О. В., Павленко І. Г., Лаврентьева О. О., Матукова Г. І. Методика викладання у вищій школі / О. В. Малихін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьева, Г. І. Матукова // Навч. посіб. – С.: Дайфі. – 2011. – С. 270

11. Мирончук Н. М. Особливості змісту підготовки магістрів спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки” (“Педагогіка вищої школи”) в Україні./ Н. М. Мирончук // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky, 2018, № 3, Vol. 6, P. 99–103

12. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі / Михайличенко О. В // Навч. посіб. Суми: СумДПУ. – 2009. – С. 122

13. Закон України “Про вищу освіту від 01.07.2014” [електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України // Розпорядження № 1556-VII – 2014 – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

14. Психологія та методика викладання фахових дисциплін у вищій школі: робоча програма кредитного модуля, рівень вищої освіти другий (магістерський), спеціальність 075 “Маркетинг”, освітня програма ОНП “Промисловий маркетинг”, форма навчання заочна / КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад. О. В. Винославська. – К.: КПП ім. І. Сікорського. – 2018. – С. 21– [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/26481>

15. Ромашева Н. Щодо проблеми впровадження педагогічних технологій у навчально-виховний процес. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/3_2009/16.pdf.pdf

16. Стандарт вищої освіти. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-naukiukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>

17. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

18. Baiduc, Rachael, R., Robert A. Linsen-meier, and Nancy Ruggeri (2016), “Mentored Discussions of Teaching: An Introductory Teaching Development Program for Future STEM Faculty”, *Innovative Higher Education*, №41(3)

19. Uzunboylu, H. & Özcan, D. (2019), “Teaching methods used in special education: A content analysis study”, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, №7(2), pp. 99–107

20. Winberg, C. (2018), et al. “Learning to teach STEM disciplines in higher

education: a critical review of the literature”, *Teaching in Higher Education*

References:

1. Antonova, O. Ye. (2015), “Pedagogical technologies and their classification as a scientific problem”, *Modern technologies in education. Ch. 1. Modern learning technologies: research assistant. bibliogr. Show, NAPS of Ukraine, DNPB of Ukraine named after V. O. Sukhomlinsky, Kyiv, Issue 2*, pp. 8–15

2. Artykutsa, N. “Innovative methods of teaching discipline in higher legal education”, available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_Inov.pdf;jsessionid=52A31E210A191B6760EC85CFB1103B92?sequence=1

3. Batechko, N. H. (2013), “Modern approaches to the formation of the content of training of future teachers of higher schools in the conditions of master’s degree”, *Pedagogical process: theory and practice*, № 4, pp. 5–20

4. Bulhakova, N. B., Rakhmanov, V. O. (2012), “Methods of teaching in high school”, textbook. posib, Kyiv: NAU, p. 204

5. Dubaseniuk, O. A., Antonova, O. Ye. (2017), “Methods of teaching pedagogical courses: a course of lectures”, added. Zhytomyr: ZhSU, Publishing House I. Franko, vol. 2, p. 327

6. Kajdalova, L. H. (2004), “Methods of conducting classes in higher education: a method”, rivers to off. K.: NUPh Publishing House, p. 60

7. Kozlova, H. M. (2014), “Methods of teaching in high school”, textbook. posib. Odessa: ONEU, p. 200

8. Kravchenko, V. M. (2017), “Theoretical and methodical bases of modernization of professional training of teachers of higher school in the conditions of a magistracy”, dis. ... dr. ped., Science: 13.00.04., Zaporozhye, p. 613

9. “Methods of teaching in higher school (motivation of educational activity): materials of the methodical seminar”, (2011), “Motivational approach to the organization of

the educational process in higher school”, compiled by: N. Ya. Kravchuk, O. E. Koval’, Ternopil: TNEU, p. 81

10. Malykhin, O. V. , Pavlenko I. H., Lavrentyeva, O. O., Matukova H. I. (2011), “Methods of teaching in high school”, textbook. posib., Simferopol: Dajfi, p. 270

11. Myronchuk, N. M. (2018), “Osoblyvosti zmistu pidhotovky mahistriv special’nosti”, 011 “Educational, pedagogical science” (“Pedagogy of higher education”) in Ukraine, Scientific letters of the Michal Baludansky Academic Society, no. 3, issue. 6, pp. 99–103

12. Mykhajlychenko, O. V. (2009), “Methods of teaching social sciences in higher education”, textbook. posib. Sumy: Sumy State Pedagogical University, p. 122

13. Law of Ukraine “On Higher Education of 01.07.2014” (2014), Ministry of Education and Science of Ukraine, Order no. 1556-VII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

14. “Psychology is the method of laying out the faculty disciplines at the higher school” (2018), the working program of the middle module, the vysoi vysoi svit drukh (magister), the special market 075 “Marketincharama”, ONP “Industrial market” i. Igor Sikorsky; way of life. O. V. Vinoslavskaya, Kiev: KPI them. Igor Sikorsky, p. 21, available at: <https://ela.kpi.ua/>

handle/123456789/26481

15. Romasheva, N. “Gatherings of the problem of the introduction of pedagogical technologies in the initial-vykhovny process”, available at: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/3_2009/16.pdf.pdf

16. “Standard lighting height”, available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/ naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>

17. Strategy for the highest wave in Ukraine for 2021–2031, available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

18. Baiduc, Rachael, R., Robert A. Linsenmeier, and Nancy Ruggeri (2016), “Mentored Discussions of Teaching: An Introductory Teaching Development Program for Future STEM Faculty”, Innovative Higher Education , №41(3)

19. Uzunboyly, H. & Özcan, D. (2019), “Teaching methods used in special education: A content analysis study”, International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE), №7(2), pp. 99–107

20. Winberg, C. (2018), et al. “Learning to teach STEM disciplines in higher education: a critical review of the literature”, Teaching in Higher Education

Стаття надійшла до редколегії 14.05.21

Лариса Грень

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-4466-6018
E-mail: mega_lgren@ukr.net

Андрій Черкашин

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-4929-6706
E-mail: cherkashin68@ukr.net

Микола Чеботарьов

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-3915-7705
E-mail: chtbotarev322@gmail.com

**ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИ: ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ**

Анотація: у статті розкрито суть таких понять, як: “інклюзивне навчання”, “інклюзивне освітнє середовище”, “інклюзивно-ресурсний центр”, “особа з особливими освітніми потребами”; наведено основні етапи розвитку та становлення інклюзивної освіти у світовій практиці; розглянуто правову основу інклюзивного навчання в Україні та умови, за яких заклад вищої освіти набуває статусу інклюзивного; визначено суттєві зміни у нормативно-правовому забезпеченні щодо покращення інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти; сконцентровано увагу на тому, що необхідною умовою для створення інклюзивного середовища закладу вищої освіти потребує теоретична і методологічна база інклюзивної освіти, підвищення рівня підготовки викладацько-професорського складу до роботи з особами з особливими освітніми потребами, матеріально-технічна та програмно-методична забезпеченість.

Ключові слова: інклюзивне навчання, інклюзивне освітнє середовище, особа з особливими освітніми потребами, нормативно-правове забезпечення, заклад вищої освіти.

Larissa Gren

doctor of science in public administration, associate Pprofessor, professor of pedagogy and psychology of management of social systems academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute ”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: mega_lgren@ukr.net

Andriy Cherkashin

candidate of psychological sciences, associate professor, professor of the department of pedagogy and psychology of management of social systems academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: cherkashin68@ukr.net

Mykola Chebotaryov

candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of pedagogy and psychology management of social systems. academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: chtbotarev322@gmail.com

INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: WAYS OF CREATION

Abstract: in the article, the essence of such notions as “inclusive education”, “inclusive education environment”, “inclusive resource center”, “a person with special education needs” is disclosed; the main stages in inclusive education development and formation in the word practices are given; the legal framework for inclusive education in Ukraine is considered as well as conditions in terms of which a higher education institution obtains the inclusive status; considerable changes in the regulative-legal framework concerning inclusive education environment improvement at higher education institutions (HEI) in recent period are determined; focused on that a necessary precondition for efficient forming of inclusive environment at a HEI is improvement of theoretical and methodological foundation of inclusive education, raising the training level of the teaching personnel who are to work with persons with special education needs, their material, technical, digital, and methodological support.

Key words: inclusive education, inclusive education environment, a person with special education needs, regulative and legal support, a higher education institution.

Лариса Грень, Андрей Черкашин, Николай Чеботарев

ИНКЛЮЗИВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПУТИ СОЗДАНИЯ

Аннотация: в статье раскрыта суть таких понятий, как “инклюзивное обучение”, “инклюзивная образовательная среда”, “инклюзивное-ресурсный центр”, “лицо с особыми образовательными потребностями”; наведены основные этапы развития и становления инклюзивного образования в мировой практике; рассмотрена правовая основа инклюзивного обучения в Украине и условия, при которых учреждение высшего

образования приобретает статус инклюзивного; определены существенные изменения в нормативно-правовом обеспечении по улучшению инклюзивной образовательной среды в учреждениях высшего образования за последний период; сконцентрировано внимание на том, что необходимым условием для создания инклюзивной среды учреждения высшего образования необходима теоретическая и методологическая база инклюзивного образования, повышение уровня подготовки преподавательско-профессорского состава к работе с лицами с особыми образовательными потребностями, материально-техническая и программно-методическая обеспеченность.

Ключевые слова: инклюзивное обучение, инклюзивная образовательная среда, лицо с особыми образовательными потребностями, нормативно-правовое обеспечение, учреждение высшего образования.

Problem setting. *he National Strategy for Inclusive Education Development for 2020 – 2030 and the Measures Plan of its implementation is aimed at solving the following tasks: to discern and qualitatively evaluate special education needs (SEN) among the applicants for education; to form conditions for every person's training in the areas or territorial communities according to his/her SEN; to raise the level of pedagogical workers' training to meet the needs of every education applicant; to improve the ways of financing the training of persons with SEN; to ensure at higher education institutions the conditions for acquiring a high quality education by persons with SEN.*

Recent research and publications analysis *in which the solution to this problem is initiated and on which the author relies. Scientific works studying the development of education at state level have been published by national and foreign authors: G. Bunch [15], N. Bondarchuk [18], H. Vahtel [15], V. Vorobets [18], L. Hren [3; 16; 18], O. Durman [18], D. Mitchell [16], O. Ponomarov [14], A. Cherkashyn [14], A. Pomaza-Ponomarenko [18], and other scientists.*

The teaching strategies at inclusive higher education institutions and to pedagogic technologies of inclusive training are considered in works by T. Bondar's [1], T. Kachalova [4], M. Poroshenko [7], Ye. Danilavichute [10], A. Kolupayeva [10], S. Litovchenko [10], and other researchers.

Paper objective. *In the domestic education system, much attention is paid to inclusive education in preschool and secondary schools, however, scientists do not pay attention to the issues of creating an inclusive educational environment in higher education institutions.*

Formulation of the goals of the article (task statement). Based on the analysis, reveal ways to create an inclusive educational environment in higher education institutions.

Paper main body. *Inclusive education acts as an indicator of humanistic tendencies in the present-day Ukrainian society and reflects the society's civilization level for various countries of the world. In many towns of Ukraine (Kamianets-Podilsky, Poltava, Ternopil, and others) during the current (2021) year, science-and-communicative events dedicated to the urgent issues of inclusive education have been held.*

The essence of the inclusive education is providing for children with limited abilities an opportunity to obtain a possibility to learn at common general education (mass) schools with their healthy peers, to be accepted in their collective, to develop in accordance with their abilities and to find a perspective of taking part in social life [15,17; 19].

The main stages in inclusive education abroad: 1) prior the middle of the XVIII century – total negation of children with limited abilities' right on education (social and pedagogic segregation); 2) the middle of the XVIII – the beginning of the XX century –

formation of the idea of inclusive education and first electoral attempts at implementing it; 3) the 40s of the XX century – the 90s of the XX century – experimental searches in the area of inclusive education; 4) since 1994 up to now – official recognition of inclusive education and its active development. Ukraine is also part of this important process.

“Inclusive education is a system of education services guaranteed by the state, which is based on the principles of non-discrimination, taking into account of people’s diversity, efficient involvement and inclusion into the education process of all its participants”. “Inclusive education environment is the sum total of conditions, methods, and means of implementing them for joint education and development of education applicants with taking into consideration their needs and abilities”[9]. A child with special education needs (SEN) is “a person who needs additional constant or temporary support in the education process to ensure his/her right on education”[9].

The legal framework for the inclusive education in Ukraine is made up of the laws of Ukraine, the edicts by the President of Ukraine, the decrees by the Cabinet of Ministers of Ukraine, the orders and letters of the Ministry of Education and Science of Ukraine. In 2019, various decrees by the Cabinet of Ministers of Ukraine were developed and adopted that regulate the organizing of inclusive education at the institutions of pre-school, vocational (vocation-and-technical), the higher, and extra-curricular education: the Cabinet of

Ministers of Ukraine Decree “On Approval of the Procedure for Organizing the Inclusive Education at Higher Education Institutions”, the Draft of the National Strategy for Inclusive Education Development for 2020–2030, and the Plan of measures to implement it. HEI are at the stage of forming a favorable education environment for persons with SEN, therefore theoretical and methodological base of the inclusive education, training of teaching personnel for work with persons with SEN, material, technical, digital, and methodological support need further development.

Conclusions of the research. On the outcomes of the research, the authors conclude the following:

1) in order to overcome the challenges related to inclusive education, its legal and regulating framework needs further improvement;

2) a raise in pedagogical workers’ preparation level for meeting the needs of every higher education applicant is a necessary condition to form inclusive environment at a HEI;

3) on the basis of our own experience, we offer the management of the institution of higher education to organize mandatory training of research and teaching staff on inclusive education in the framework of advanced training courses of postgraduate education.

A perspective area in further research is considering of interaction between state power bodies and civil associations, charity, and international organizations with education process participants concerning the inclusive environment improvement at HEI.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розроблена Міністерством освіти і науки Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030 роки та план заходів із її реалізації має на меті вирішити такі завдання: виявити та якісно оцінити особливі освітні потреби у здобувачів освіти; створити умови для

навчання у районах або об’єднаних громадах кожній особі відповідно до її особливих освітніх потреб; підвищити рівень підготовленості педагогічних працівників для задоволення потреб кожного здобувача освіти; удосконалити механізми фінансування освіти осіб із особливими освітніми потребами; забезпечити в закладах освіти умови для здобуття якісної освіти особами з особливими

освітніми потребами [5]. Результати досліджень, проведених за підтримки проєкту “Супровід урядових реформ в Україні” (SURGe), виявили деякі не вирішені питання у розвитку інклюзивного навчання в системі освіти, визначили ряд перешкод у забезпеченні якості інклюзивної освіти. Відкритими залишаються не тільки питання ефективного доступу кожної дитини з особливими освітніми потребами до інклюзивного навчання, а й створення для осіб з особливими освітніми потребами сприятливого інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Розвитку освіти на державному рівні присвячено наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних авторів: Г. Банч [15], Н. Бондарчук [18], Х. Вахтель [19], В. Воробець [18], Л. Грень [3; 16; 18], О. Дурман [18], Д. Мітчелл [17], А. Помаза-Пономаренко [18], О. Пономарьов [14], А. Черкашин [14] та інших науковців.

Стратегіям викладання в інклюзивних навчальних закладах та педагогічним технологіям інклюзивного навчання присвячено дослідження Т. Бондар [1], Т. Качалової [4], М. Порошенко [7], Є. Данілавічюте [10], А. Колупасової [10], С. Литовченко [10] та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У вітчизняній системі освіти багато уваги приділяється інклюзивному навчанню у дошкільних, загальноосвітніх закладах, проте поза увагою науковців залишаються питання створення освітнього інклюзивного середовища у закладах вищої освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі проведеного аналізу розкрити шляхи створення освітнього інклюзивного середовища у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів Інклюзивна освіта виступає як показник гума-

ністичних тенденцій сучасного суспільства України і відображає цивілізаційний рівень суспільства різних держав світу. У 2021 поточному році в країні проведено науково-комунікативні заходи, присвячені актуальним проблемам організації соціально-педагогічної, психологічної, корекційної і медичної роботи з уразливими категоріями населення в умовах сучасного суспільства; обговоренню соціально-педагогічного, психологічного і корекційно-педагогічного аспектів роботи з дітьми із порушенням психофізичного розвитку; актуалізації сучасних технологій формування особистості та її соціалізації; удосконаленню соціально-педагогічних, психологічних і корекційно-педагогічних технологій роботи з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку (XIV Міжнародна науково-практична конференція “Спеціальна і інклюзивна освіта: проблеми та перспективи”, 2021, м. Кам’янець-Подільський; Всеукраїнська науково-практична конференція “Становлення особистості в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти”, 2021, м. Полтава; I Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція “Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат”, 2021, м. Тернопіль та інші).

Такі заходи є свідченням уваги науковців і спільноти до цієї важливої проблеми сучасності.

Суть інклюзивної освіти полягає в тому, що діти з обмеженими можливостями здоров’я отримують можливість навчатися у звичайних загальноосвітніх (масових) школах разом зі здоровими однолітками, бути прийнятими до їхнього колективу, розвиватися відповідно до своїх можливостей і знаходити перспективу участі в житті суспільства [15,17,19].

Як показали проведені дискусії, деякі фахівці не вірять в ефективність системи інклюзивного навчання, а деякі взагалі вважають її нездійсненною, вва-

жаючи, що різні можливості і здібності здобувачів освіти є непереборною перешкодою для його впровадження.

Проте теоретичний і практичний досвід реалізації ідеї інклюзії має максимально розвинені форми у таких країнах, як Великобританія, Данія, Німеччина, Італія, Швеція і Сполучені Штати Америки, і справляє позитивний вплив на вдосконалення освітніх систем в інших країнах світу. Інклюзивне навчання було введено в 1970-х роках і сьогодні широко і успішно практикується в США, Канаді та країнах Європи.

Інклюзивна освіта за кордоном має свою історію – її основні етапи: 1) до середини XVIII ст. – повне заперечення права дітей із обмеженими можливостями здоров'я на освіту (соціальна і педагогічна сегрегація); 2) середина XVIII – початок XX ст. – зародження ідеї інклюзивної освіти та перші виборчі спроби її реалізації; 3) 40-е рр. XX – 90-і рр. XX ст. – експериментальні пошуки в області інклюзивної освіти; 4) з 1994р. XX ст. до сьогодні – офіційне визнання інклюзивної освіти та її активний розвиток. Україна теж є включеною у цей важливий процес.

Для нашого дослідження не обхідним є визначення таких понять, як: “інклюзивне навчання”, “інклюзивне освітнє середовище”, “інклюзивно-ресурсний центр”, “особа з особливими освітніми потребами”.

У Законі України “Про освіту” у ст. 1 надається визначення інклюзивному навчанню та інклюзивному освітньому середовищу: “інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників”; “інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей” [9].

Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) – це установа, яка допомагає дітям із особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років забезпечити свої права на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Згідно із Законом України “Про освіту”, особа з особливими освітніми потребами (ООП) – це “особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту” [9].

Правову основу інклюзивного навчання в Україні складають Закони України, Укази Президента України, Акти Кабінету Міністрів України, Накази і Листи Міністерства освіти і науки України. Указ Президента України “Про Національну програму професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями на 2001-2005 роки” (від 13 липня 2001 року N 519/2001) [12] був “першим законодавчим актом, що втручав створення рівних можливостей для студентів з обмеженими можливостями в здобутті ними вищої освіти нарівні зі здоровими однолітками” [1, с. 21].

Умови, за яких заклад вищої освіти набуває статусу інклюзивного – це “створення безбар'єрного архітектурного середовища; створення позитивного психологічного мікроклімату; інклюзивна компетенція педагогів” [4, с.37].

Які відбулися зміни за два десятиліття щодо покращення інклюзивного освітнього середовища саме у закладах вищої освіти з моменту прийняття цього важливого документу? Спостерігаємо позитивну динаміку, а саме: у 2019 р. розроблено та забезпечено прийняття постанов Кабінету Міністрів, що регламентують організацію інклюзивного навчання в закладах дошкільної, професійної (професійно-технічної), вищої та позашкільної освіти. 10 липня 2019 р. виходить постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти”. Цим документом

визначаються “організаційні засади інклюзивного навчання у закладах вищої освіти незалежно від форми власності та підпорядкування з метою реалізації права осіб із особливими освітніми потребами на здобуття якісної вищої освіти з урахуванням потреб та можливостей таких осіб” [8], які передбачають “створення інклюзивного освітнього середовища; застосування принципів універсального дизайну в освітньому процесі; приведення території закладу вищої освіти, будівель, споруд та приміщень у відповідність з вимогами державних будівельних норм, стандартів та правил” [8].

Міністерство освіти і науки розробило проєкт Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030 роки та план заходів з її реалізації. На I етапі (2020–2028 роки) реалізації визначених проєктом Національної стратегії цілей і завдань передбачено створення цілісної законодавчої бази у сфері інклюзивної та спеціальної освіти; забезпечення підготовки педагогічних працівників та засобів для навчання здобувачів освіти з ООП; систематичне забезпечення архітектурної доступності; створення безпечного та інклюзивного освітнього середовища тощо. II етап (2029–2030 роки) передбачає, з-поміж іншого: аналіз результатів реалізації Національної стратегії; визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку інклюзивної освіти на 2030–2040 роки [6].

Загалом в Україні є близько 47 тисяч дітей із особливими освітніми потребами. На початок 2018–2019 навчального року майже 12 тисяч дітей із особливими освітніми потребами було залучено до звичайних шкіл. За 2017–2018 роки відкрито 516 інклюзивно-ресурсних центрів, які прийшли на заміну старих психолого-медико-педагогічних консультацій [7].

Станом на 2019/2020 навчального року інклюзивне навчання запроваджено в закладах професійної, професійно-технічної та вищої освіти, де інклюзивно навчаються 1312 здобувачів освіти з особливими освітніми потребами [11].

“Проблема навчання та професійної реабілітації таких студентів потребує нових теоретичних і методологічних підходів та новітніх навчальних технологій” [4]. З цією метою проведено підготовку “тренерів для тренерів” щодо використання комплектів сучасних методик, які надалі можуть здійснювати підготовку фахівців; вперше забезпечено масове навчання 896 психологів інклюзивних ресурсних центрів (ІРЦ) за кошти державного бюджету; вперше проведено зовнішнє незалежне комп’ютерне оцінювання отриманих педагогічними працівниками знань; вперше педагогічні працівники (507 фахівців ІРЦ) отримали сертифікати міжнародного зразка; з метою діджиталізації послуг забезпечено функціонування системи автоматизації роботи ІРЦ [11]. Триває Всеукраїнський онлайн-курс для тренерів з інклюзивної освіти, організований Міністерством освіти і науки України спільно з Міжнародним благодійним фондом Lumos. Представники 25 областей України вже пройшли 12 тренінгових сесій, під час яких учасники дізналися про новітні тенденції розвитку інклюзивної освіти та методи їх впровадження. Слухачі курсу – делеговані регіонами представники ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти [12].

Особи з особливими освітніми потребами мають право на забезпечення особливих умов під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), єдиного вступного (ЄВІ) та фахового іспиту (ЄФВВ). За наявності захворювання або патологічного стану чи неможливості забезпечення відповідних умов, замість ЗНО, ЄВІ та ЄФВВ, особи з особливими освітніми потребами можуть проходити вступні випробування у формі іспитів безпосередньо в закладах освіти. У разі подання документів на участь у конкурсному відборі особами з особливими освітніми потребами заклад вищої освіти має забезпечити відповідні умови для проходження ними вступних іспитів, творчих конкурсів та співбесід [2].

Засновник ЗВО або уповноважена ним особа забезпечує створення у закладі вищої освіти інклюзивного освітнього середовища. Утворення інклюзивної групи у ЗВО відбувається за письмовим зверненням до керівника ЗВО здобувача освіти з ООП або одного з батьків (інших законних представників), а також індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю (за наявності), іншої документації, що підтверджує наявність в особи особливих освітніх потреб. Гранична чисельність здобувачів освіти з ООП в одній групі визначається виходячи з індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких здобувачів освіти, спеціальності, пристосованості аудиторій тощо.

Спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ або група психолого-педагогічного супроводу, створена з метою організації інклюзивного навчання у ЗВО і до складу якої залучаються науково-педагогічні працівники ЗВО, представники адміністрації ЗВО та інші фахівці за потреби, діє на підставі статуту ЗВО та відповідного положення, затвердженого вченою радою ЗВО. Щодо завдань спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу, то вони визначені у п. 11 Порядку.

Згідно п.12 Порядку, Спеціальний навчально-реабілітаційний супровід здобувачів освіти з ООП у закладах вищої освіти передбачає: навчально-організаційний супровід (допомога учасникам освітнього процесу в організації освітнього процесу, написання та моніторинг виконання індивідуального навчального плану здобувача освіти з ООП, організація індивідуальних консультацій тощо); психолого-педагогічний (психолого-андрагогічний) супровід (надання психологічної та педагогічної допомоги здобувачам освіти з ООП під час освітнього процесу), соціальний супровід (заходи щодо створення умов для соціальної та соціально-побутової підтримки здобувачів освіти з ООП), адже

“вивчення чинників, що впливають на психічне і загальне здоров’я молоді, є однією з актуальних проблем сучасності, тому що їх точна діагностика допомагає забезпечити диференційований та індивідуальний підхід до різних категорій учнів закладів та їх сімей” [8;3, с.359]

Отже, через удосконалення нормативно-правової бази інклюзивної освіти стосовно ЗВО спостерігаємо позитивні зміни для осіб з ООП щодо отримання ними вищої освіти.

Проте, ЗВО знаходяться на стадії створення для осіб з ООП сприятливого інклюзивного середовища, тому подальшої розробки потребує теоретична і методологічна база інклюзивної освіти, підготовка викладацько-професорського складу до роботи з особами з ООП, матеріально-технічна та програмно-методична за безпеченість.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. За результатами проведеного нами дослідження ми дійшли таких висновків:

1) з метою подолання викликів у сфері інклюзивної освіти на подальше вдосконалення потребує її нормативно-правове забезпечення;

2) підвищення рівня підготовленості науково-педагогічних працівників для задоволення потреб кожного здобувача освіти є необхідною умовою для створення інклюзивного середовища ЗВО;

3) на підставі власного досвіду, пропонуємо керівництву закладу вищої освіти організувати обов’язкове навчання науково-педагогічних працівників щодо інклюзивної освіти у рамках курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної освіти.

Перспективними напрямками подальшого дослідження є розгляд взаємодії державних органів і громадських об’єднань, благодійних та міжнародних організацій з учасниками освітнього процесу щодо покращення інклюзивного середовища у ЗВО.

Список літератури:

1. Бондар Т. І. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти України / Т. І. Бондар // Наука та освіта новий вимір. Педагогіка і психологія. – №2 (14). – Вип. 27. – 2014. – С. 20–24

2. Вступ осіб з ООП до закладів вищої освіти [електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivnenavchannya/vstup-osib-z-oop-do-zakladiv-vishoyi-osviti>

3. Грень Л. М. Механізми державного управління професійно-технічною освітою України / Л. М. Грень // дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02. – Харків. – 2020. – С.453

4. Качалова Т. В. Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти / Т. В. Качалова // Наукові записки [Ніжинського державного унів-ту ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2018. – №3. – С. 35–44

5. МОН розробило стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти до 2030 року [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-strategichni-napryami-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-do-2030-roku>

6. МОН пропонує для громадського обговорення Національну стратегію розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030 роки [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlyagromadskogo-obgovorenniya-nacionalnu-strategiyu-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-na-2020-2030roki>

7. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. – Київ: ТОВ “Агенство Україна”. – 2019. – С.300

8. Постанова КМУ “Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти”

9. Закон України від 05.09.2017 № 2145 – VIII “Про освіту” / Урядовий кур’єр від 04.10.2017. – № 186

10. Колупаєва А.А., Литовченко С.В. Данілавичюте Е. А., Професійне співро-

бітництво в інклюзивному навчальному закладі / А. А. Колупаєва, Е. А. Данілавичюте, С. В. Литовченко // навч.-метод. посіб. – Київ: Видавнича група “А.С.К.”. – 2012. – С.197

11. Статистичні дані [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>

12. Триває всеукраїнський онлайн-курс для тренерів з інклюзивної освіти [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/trivaye-vseukrayinskij-onlajn-kurs-dlya-treneriv-z-inklyuzivnoyi-osviti>

13. Указ Президента України “Про Національну програму професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями на 2001–2005 роки” від 13 липня 2001 року / Урядовий кур’єр – № 519/2001. – 20.07.2001. – № 127

14. Черкашин А. І., Пономарьов О.С. Особистісний розвиток лідера у процесі виховання / А. І. Черкашин, О. С. Пономарьов // Теорія і практика сучасної психології – Запоріжжя: ЗНУ. – 2019. – №5. Том 2 – С.121–127

15. Банч Г. 10 ключових точок успіху у висновку / Г. Банч // Аутизм та порушення розвитку. – 2010. – № 3. – С. 50–67

16. Хрен Л. Інноваційна політика держави щодо вдосконалення системи стимулювання роботи викладачів у вищих навчальних закладах України [електронний ресурс] / Л. Хрен // Східний журнал дослід-жень безпеки. – 2020. №6 (1), 63–73 Режим доступу: <https://ejss.nuczu.edu.ua/index.php/ejss/article/view/48>

17. Мітчелл, Д. Що насправді працює у спеціальній та інклюзивній освіті (з використанням науково обґрунтованих стратегій навчання) / Д. Мітчелл. // Лондон та Нью-Йорк: Опубліковано Routledge. – Taylor & FrancisGroup. – 2008. – С.198

18. Помаза-Пономаренко А., Хрен Л., Дурман, О., Бондарчук, Н. та Воробець, В. Механізми управління в контексті оцифровки всіх сфер суспільства [елект-

ронний ресурс] / А. Помаза-Пономаренко, Л. Хрен, О. Дурман, Н. Бондарчук та В. Воробець // Ревіста Сан-Грегоріо. – 2020. – 1 (42). – doi: <http://dx.doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1535> Режим доступу: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/issue/view/RSAN42/showToc>

19. Вахтель, Х. Інклюзивна освіта для дітей з проблемами розвитку як актуальний напрямок освітньої політики та навчання в Німеччині / Х. Вахтель, // Соціальна педагогіка. – 2009. – № 1. – р. 24

References:

1. Cooper, T. I. (2014), “Creating an inclusive educational environment in the system of higher education in Ukraine”, Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, no. II (14), issue: 27, pp. 20–24

2. “Admission of persons with PLO to higher education institutions”, available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/vstup-osib-z-ooop-do-zakladiv-vishoyiosviti>

3. Gren, L. M. (2020), “Mechanisms of state management of vocational education of Ukraine”; dis. dr. of science from the state. upr.: 25.00.02, Kharkiv, p. 453

4. Kachalova, T. V. (2018), “Formation of inclusive culture of higher education institution”, Scientific notes [Nizhyn State University. Nikolai Gogol]. Psychological and pedagogical sciences, no. 3, pp. 35–44

5. “The Ministry of Education and Science has developed strategic directions for the development of inclusive education until 2030”, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-strategichni-napryami-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-do-2030-roku>

6. “The Ministry of Education and Science proposes for public discussion the National Strategy for the Development of Inclusive Education for 2020-2030”, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dly-gromadskogo-obgovorennya-nacionalnu-strate>

giyu-rozvitku-inklyuzivnoyi-osviti-na-2020-2030-roki

7. Poroshenko, M. A. (2019), “Inclusive education”, a textbook, Kyiv: LLC “Agency Ukraine”, p. 300

8. “On approval of the Procedure for organizing inclusive education in higher education institutions” Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine

9. “On education”, Law of Ukraine dated 05.09.2017 № 2145, VIII, Government Courier dated 04.10.2017, no 186

10. Kolupaeva, A. A., Danilovichute, E. A., Litovchenko, S. V. (2012), “Professional cooperation in an inclusive educational institution”, teaching method. Way, Kyiv: Publishing Group “ASK”, p. 197

11. Statistics, available at: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>

12. An all-Ukrainian online course for coaches in inclusive education is underway, available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/trivaye-vseukrayinskij-onlajn-kurs-dlya-treneriv-z-inklyuzivnoyi-osviti>

13. Decree of the President of Ukraine “On the National Program of Vocational Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities for 2001 – 2005” of July 13, 2001 no. 519/2001, Government Courier, July 20, 2001, no. 127

14. Cherkashin, A. I. (2019), “Personal development of the leader in the process of education”, Theory and practice of modern psychology, Zaporozhye: ZNU, no. 5. vol. pp. 121–127

15. Bunch, G. (2010), “10 key points of successful inclusion”, Autism and Developmental Disorders, no. 3, pp. 50–67

16. Hren, L. (2020), “Innovative policy of the state to improve the system of incentives for the work of lecturers in the institutions of higher education of Ukraine”, East journal of security studies, no. 6 (1), pp. 63–73, available at: <https://ejss.nuczu.edu.ua/index.php/ejss/article/view/48>

17. Mitchell, D. (2008), “What Really works in Special and Inclusive Education (Using evidence-based teaching strategies)”, London and New York: Published by Routledge, Taylor & Francis

Group, p. 198

18. Pomaza-Ponomarenko, A., Hren, L. Durman, O., Bondarchuk, N., & Vorobets, V. (2020), "Management mechanisms in the context of digitization of all spheres of society", Revista San Gregorio, no. 1(42), doi: <http://dx.doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1535>, available at: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/issue/view/RSAN42/showToc>

19. Wachtel, H. (2009), "Inclusive education for children with developmental problems as the actual direction of educational policy and training in Germany", Social Pedagogy, no. 1, p. 24

Стаття надійшла до редколегії 15.05.21

Дмитро Прочухан

викладач Відокремленого структурного підрозділу Харківського
комп'ютерно-технологічного фахового коледжу Національного
технічного університету "Харківський політехнічний інститут";

Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-4622-1015

E-mail: dprochuhan@gmail.com

Ірина Костира

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна Національного
технічного університету "Харківський політехнічний інститут";

Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-2967-4530

E-mail: superirina2016@ukr.net

**КРИТЕРІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНЕ ТЕСТУВАННЯ НА ОСНОВІ
ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ ЯК ЗАСОБУ ОЦІНЮВАННЯ
ЯКОСТІ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ**

Анотація: в статті розглянуто нові підходи до оцінювання навчальних досягнень студентів у системі вищої освіти. Визначено сучасні пріоритети в освіті, одним з яких є контроль якості знань у майбутніх фахівців. Підкреслено, що опанування фаховими дисциплінами під час професійної підготовки передбачає вивчення питань прикладного спрямування: конструювання тестів різних рівнів застосування, контрольного матеріалу за цілями використання, інтерпретація результатів тестування, тлумачення його результатів та формування висновків щодо його відповідності меті, завданням, розуміння основних характеристик якості контрольного матеріалу і можливості використання комп'ютерних технологій при створенні, проведенні і опрацюванні результатів тестування. В статті експериментально доведено, що оцінювання якості знань у майбутніх фахівців за допомогою критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів є одним з ефективних засобів педагогічного контролю.

Ключові слова: критеріально-орієнтоване тестування, комп'ютерне навчання, засіб оцінювання, якість знань, студенти.

Dmitriy Prochukhan

college teacher of Separate structural subdivision Kharkiv computer and technology
professional college National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute";

Kharkiv, Ukraine

E-mail: dprochuhan@gmail.com

Iryna Kostyria

candidate of pedagogy, senior lecturer at pedagogy and psychology of social systems
management department of the academician I. Ziaziuna, National Technical
University "Kharkiv Politechnic Institute"; Kharkiv, Ukraine
E-mail: superirina2016@ukr.net

CRITERION-ORIENTED TEST BASED ON THE USE OF COMPUTERS AS A MEANS OF EVALUATING THE QUALITY OF STUDENTS' KNOWLEDGE

Abstract: the article considers new approaches to assessing student achievement in higher education. Modern priorities in education are considered, one of which is quality control of knowledge of future specialists. In general, mastering professional disciplines during training involves studying issues of application: designing tests of different levels of application, control material for use, interpretation of test results, interpretation of its results and drawing conclusions about its compliance with the purpose, objectives, understanding of the main quality characteristics of control material and the possibility of using computer technology in creating, conducting and processing test results. The article experimentally proves that assessing the quality of knowledge of future professionals using criterion-based testing based on the use of computers is one of the most effective means of pedagogical control.

Key words: criterion-oriented testing, computer training, assessment tool, quality of knowledge, students.

Дмитрий Прочухан, Ирина Костыря

КРИТЕРИАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ТЕСТИРОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРОВ КАК СРЕДСТВО ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация: в статье рассмотрены новые подходы к оценке учебных достижений студентов в системе высшего образования. Определены современные приоритеты в образовании, одним из которых является контроль знаний у будущих специалистов. Подчеркнуто, что овладение профессиональными дисциплинами во время профессиональной подготовки предусматривает изучение вопросов прикладного направления: конструирование тестов разных уровней применения, контрольного материала по целям использования, интерпретация результатов тестирования, толкование его результатов и формирование выводов о его соответствии целям, задачам, понимание основных характеристик качества контрольного материала и возможности использования компьютерных технологий при создании, проведении и обработке результатов тестирования. В статье экспериментально доказано, что оценка знаний у будущих специалистов с помощью критериально-ориентированного тестирования на основе использования компьютеров является одним из наиболее эффективных средств педагогического контроля.

Ключевые слова: критериально-ориентированное тестирование, компьютерное обучение, средство оценивания, качество знаний, студенты.

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Criterion-oriented test based on the use of computers as a means of evaluating the quality of students’ knowledge”

Problem setting. The rapid development of information technology in the XXI century has made urgent the problem of modernizing the education system. According to the general tendencies, the development of higher education in the countries of the world is based on the achievements in the field of computerization and informatization of educational activity, knowledge and experience of scientific and pedagogical workers and specialists in the field of computer network technologies. Computer learning makes it possible to implement interactive technologies not only in teaching material, but also in assessing the quality of students’ knowledge. It helps future professionals to obtain a full higher education and has such advantages as flexibility, relevance, convenience, modularity, cost-effectiveness, interactivity. Assessing the quality of knowledge of future professionals by innovative means, in particular through criterion-based testing based on the use of computers is one of the important problems of higher education.

Recent research and publications analysis. The development of new information technologies and their popularity among students encourage scientists to seek their use in order to implement computerbased learning technologies, in particular in assessing the quality of know-ledge. Research by foreign scholars is diverse, namely: psychological problems of computer learning, prospects for mobile learning, the importance and ways to improve the effectiveness of feedback from teachers to students in computer learning; use of social media in computer training; the potential and consequences of using virtual worlds. Particular attention is paid to research on the role of independent surveys in determining the quality of computer training. Domestic scientists have already identified problems and ways to automate experimental

pedagogical research to determine the level of student achievement by testing methods, studied the implementation of research results for the field of psychological and pedagogical research and its indicators using webbased information and computer tools, technologies, the development of educational activity of students is monitored, the technologies of pedagogical testing as a means of control over the educational process and quality management of higher pedagogical education are covered.

Paper objective. Determining the role of computer training in professional training of students, identifying opportunities and benefits of criterion-based testing based on the use of computers as a means of assessing the quality of students’ knowledge, research of practical application of criterion-oriented testing based on the use of computers to assess the quality of know-ledge students during a pedagogical experiment.

Paper main body. Computer training is widely introduced and used in the educational process of universities around the world. Such a system does not replace the traditional system of higher education, but complements it and at the same time has an impact on the development of education around the world and Ukraine in particular, so the introduction of computer training will improve the Ukrainian higher education system. Widespread implementation and development of computer training in Ukraine requires solving a set of tasks in the following areas: management and organizational support; logistical and financial support; staffing the needs of computer training; methodological support taking into account the specifics of computer training; promotion of computer training in the education and labor markets. Computer training supports advanced tools for statistical analysis of test

results and, very importantly, the complexity of individual test questions. Innovative approaches to computer learning technologies are studied. It was found that computer training is a promising direction in the formation of students, including future IT professionals. Computer training supports advanced tools for statistical analysis of test results and, very importantly, the complexity of individual test questions. Possibilities of criterion-oriented testing based on the use of computers as a means of assessing the quality of students' knowledge are identified: finding out how the future specialist with his level of acquired knowledge corresponds to a given level of training - standard (criterion); identifying the extent to which the student has the knowledge, skills of mental actions that are necessary and sufficient to perform certain classes of educational or professional tasks, the criterion is the presence or absence of this knowledge; using the results to properly assess the level of vocational training of students, as well as to determine the quality of certain educational programs; use for current, intermediate and final certification of future specialists. The advantages of criterion-oriented testing based on the use of computers as a means of assessing the quality of students' knowledge are identified:

– The results of criterion-oriented testing are used to: assess the final level of knowledge of students and compliance with this level of state standards or curriculum; identification of students who have reached the required level of knowledge quality, evaluation of the effectiveness of curricula and relevant methods in a particular institution of higher education.

– Criteria-oriented tests are accompanied by a much more detailed specification of the content than other types of tests, so high school teachers are confident in the adequate interpretation of test scores.

– Individual scores based on the results of criterion-oriented testing do not belong to any regulatory group or sample of students. The student's individual score is

interpreted in relation to the share of successfully mastered educational material. Most often, this score reflects the percentage of correctly completed tasks and is given on a percentage scale.

– In criterion-oriented tests, statistical characteristics (level of complexity and resolution) of tasks are not the main factor for their inclusion in the test. The main requirement for the selection of tasks is their compliance (congruence) with a certain content area.

The tasks of pedagogical experiment are singled out: assessment of quality of knowledge at future technicians-programmers; identifying the features of the use of criterion-based testing with the help of computers to assess the quality of knowledge of future software technicians. The practical application of criterion-oriented testing based on the use of computers to assess the quality of knowledge of students majoring in 122 "Computer Science and Information Technology" during a pedagogical experiment. It has been determined that the introduction of criterion-based testing based on the use of computers as a means of assessing the quality of knowledge of software technicians is very effective and has a number of advantages over traditional means of control. As a result, an increase in overall success by 21.74% and the quality of knowledge by 26.08% in the experimental group. In the control group, the overall success increased by only 9%, and the quality of knowledge increased by 4.55%.

Conclusions of the research. It is determined that tests are a qualitative and objective way of assessment. Objectivity is achieved by standardizing the testing procedure, standardizing and verifying the quality of tasks and the test as a whole. Tests have ample opportunities for management decisions. Compared to other forms of knowledge control, testing has its advantages and disadvantages. It is highlighted that the tasks of criterion-oriented testing are to find out to what extent a student with his level of acquired knowledge corresponds to a given level of preparedness - the standard

(criterion). With this interpretation of the results, it turns out that the student does not know from the whole general set of tasks, but only knows from the amount that is limited by a specific standard (criterion) of knowledge. It is emphasized that criterion-oriented tests are methods of psycho diagnostics that reveal how much the student has the knowledge, skills of mental action, which are necessary and sufficient to perform certain classes of educational or professional tasks. The criterion is the presence or absence of this knowledge. It is noted that in terms of content, criterion-oriented tests are a tool for feedback in the organization of educational processes. Criterion-oriented tests are created on the basis of analysis of the logical and psychological structure of the criterion. Between the method and the criterion is assumed in advance psychological compliance, relevance. The results of testing performed using these techniques are evaluated not by the ordinal place of the subject in the sample and not in relation to the statistical norm, but in relation to these results to the total amount of test tasks. Each of the tasks is built on the key concepts and terms of the criterion with which the student

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нові виклики для майбутніх фахівців пов'язані із інформатизацією, глобалізацією, комерціалізацією та іншими явищами сьогодення. Один із цих викликів пов'язаний зі сформованістю у них якісних знань. Процес глобалізації, неупинний розвиток сучасних інноваційних та інформаційних технологій, потреби суспільства в мобільності обумовлюють пошук новітніх технологій навчання та модернізації освітніх систем для покращення якості знань у майбутніх фахівців. Сучасний стан системи вищої освіти зобов'язує педагогів вищої школи шукати нові підходи до оцінювання навчальних досягнень студентів. Це означає, що необхідно визначати сучасні пріоритети в освіті, одним із яких є контроль якості

is asked to perform logical operations. Individual scores in criterion-based testing differ from scores obtained in traditional intelligence and ability testing. The use of criterion-oriented tests for current, intermediate and final certification of future specialists becomes essential. Teachers in higher education institutions can use the results of criterion-oriented tests to properly assess the level of vocational training of students-future IT professionals, as well as to determine the quality of certain educational programs. It is experimentally confirmed that tests of this type allow to monitor the success of future IT professionals, to identify shortcomings in their training. It is noted that the results of criterion-oriented tests are especially useful in the diagnosis of shortcomings in the study of professional disciplines, as well as in the final and intermediate certification of students. Criterion based tests are also very effectively used to assess various educational programs.

Prospects for further research of the problem are related to the practical application of criterion-based testing based on the use of computers to assess the quality of knowledge of students of other professions.

знань у майбутніх фахівців.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій у XXI столітті зробив актуальною проблему модернізації системи освіти. В Україні суть модернізації комп'ютерного навчання означено в Положенні про дистанційне навчання [1]. Для досягнення значних результатів у реформуванні сучасної вищої школи необхідно розвивати комп'ютерне навчання, запровадження якого в Україні передбачено Національною програмою інформатизації [2]. Опанування фаховими дисциплінами під час професійної підготовки передбачає вивчення питань прикладного спрямування: конструювання тестів різних рівнів застосування, контрольного матеріалу за цілями використання, інтерпретацію результатів тестування, тлумачення їх та формування

висновків щодо його відповідності меті, завданням, розуміння основних характеристик якості контрольного матеріалу і можливості використання комп'ютерних технологій при створенні, проведенні й опрацюванні результатів тестування. Оцінювання якості знань у майбутніх фахівців інноваційними засобами, зокрема за допомогою критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів є однією з важливих проблем вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблематика застосування комп'ютерного навчання досить широка, а її дослідження здійснюється багатьма зарубіжними науковцями. Цікавий аналіз досвіду використання комп'ютерного навчання за кордоном наводить К. Осадча [3]. Зазначимо, що дослідження зарубіжних учених носять різноплановий характер, а саме: психологічні проблеми комп'ютерного навчання (Дж. Маккуейд) [4, с. 178], перспективи мобільного навчання (Дж. Левенталь) [5, с. 195], роль незалежних опитувань у визначенні якості комп'ютерного навчання (Г. Гаскелл) [6], важливість і шляхи підвищення ефективності зворотного зв'язку викладачів зі студентами у комп'ютерному навчанні (Ф. Четвінд, К. Доббін) [7, с. 69]; використання соціальних медіа у комп'ютерному навчанні (К. Вудлі, К. Мередіт) [7]. Методику впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій навчання активно розглядають у своїх роботах багато сучасних вітчизняних науковців: В. Биков, М. Мазур, Н. Мась та ін. [8; 9; 10]. Особливості створення та впровадження тестів на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів висвітлено в роботах В. Кухаренко [11; 12]. Як узагальнення проведеного аналізу можемо зазначити, що висновки наукових досліджень за даною тематикою визначають значущу роль комп'ютерного навчання під час

фахової підготовки сучасних студентів. Комп'ютерне навчання широко запроваджується і використовуються в освітньому процесі ЗВО різних країн світу. Така система не замінює традиційну систему вищої освіти, а доповнює її і водночас має вплив на розвиток освіти в усьому світі та України зокрема, тому запровадження комп'ютерного навчання сприятиме удосконаленню української системи вищої освіти. Комп'ютерне навчання підтримує розвинені засоби статистичного аналізу результатів тестування й, що дуже важливо, складність окремих тестових питань.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених упровадженню тестування за допомогою комп'ютерної техніки в освітній процес, питання критеріально-орієнтованого тестування як засобу оцінювання якості знань студентів залишилось поза увагою дослідників. Для підвищення ефективності оцінювання якості знань студентів необхідно визначити переваги критеріально-орієнтованого тестування, уточнити можливості цього тестування на основі використання комп'ютерів для оцінювання якості знань студентів. Для цього необхідно дослідити практичне застосування критеріально-орієнтованого тестування для оцінювання навчальних досягнень студентів під час педагогічного експерименту. З метою вирішення поставлених завдань було обрано за експериментальну групу студентів, що навчаються у Харківському комп'ютерно-технологічному коледжі Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" за спеціальністю 122 "Комп'ютерні науки та інформаційні технології". Дослідження відбувалось під час контролю знань з дисципліни "Розробка клієнт-серверних застосувань". Студентів цієї спеціальності було обрано через широке впровадження в їх професійну підготовку саме комп'ютерного навчання й оцінювання якості знань на підставі критеріально-орієнто-

ваного тестування саме з цієї дисципліни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначення ролі комп'ютерного навчання під час фахової підготовки студентів, з'ясування можливостей й переваг критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів, дослідження практичного застосування цього тестування на основі використання комп'ютерів для оцінювання якості знань студентів під час педагогічного експерименту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проникнення інформаційно-комп'ютерних технологій у освітній процес вищої школи створює передумови для кардинального оновлення як змістово-цілевих, так і технологічних напрямів освіти, що проявляється у суттєвому збагаченні системи дидактичних прийомів, засобів навчання і формування на цій основі нетрадиційних педагогічних технологій, заснованих на використанні комп'ютерів [13]. В монографії В. Бикова, Ю. Жука та Ю. Богачкова вперше в Україні визначено проблеми і шляхи автоматизації експериментальних педагогічних досліджень для визначення рівня навчальних досягнень студентів методами тестування [14].

Створенню тестів на основі вітчизняного і закордонного досвіду впровадження у практику педагогічної діяльності сучасних методів та технологій педагогічного оцінювання присвятили посібники І. Булах, М. Мруга [15] та Л. Ярощук [16]. Діагностичні характеристики комп'ютерних тестів, які формуються за методом відновлюваних фрагментів висвітлено в працях О. Петкова [17]. Ми поділяємо думку І. Булаха, що комп'ютерне тестування успішності дає можливість реалізувати основні дидактичні принципи контролю освіти [18]. Залежно від інтерпретації результатів тестування поділяється на декілька видів, одним із яких є критеріально-орієнтоване тестування.

Згідно з критеріально-орієтова-

ним підходом характер тестових завдань спрямовується на визначення підготовленості студента у відокремленій змістовній області. Під змістовною областю розуміють повний обсяг знань, що мають бути засвоєні студентом протягом відповідного терміну навчання. Змістова область вважається цілком визначеною, за умови, якщо однозначно визначена категорія тестових завдань, потенційно належних до цієї області [19].

Завданням цього виду тестування є з'ясування наскільки той чи інший студент своїм рівнем засвоєних знань відповідає заданому рівню підготовленості – стандарту (критерію). Висновок критеріально-орієнтованого тестування вибудовується за наступним ланцюжком: завдання – відповіді студентів – висновок про відповідність його знань заданому критерію.

При такій інтерпретації результатів з'ясовується, що студент знає не із всієї генеральної сукупності завдань, а лише тільки з того обсягу, який обмежений конкретним стандартом (критерієм) знань.

При продуманій організації освітнього процесу тестовий контроль у закладі вищої освіти сприймається випробовуваними як звичайний елемент освітнього процесу і не викликає негативних емоцій. Більше того, як показують вітчизняні і зарубіжні психологічні дослідження, рівень стресу при тестовому контролі значно нижчий, ніж при традиційних (особливо усних) формах суб'єктивного контролю. Критеріально-орієнтовані тести – це методики психодіагностики, що виявляють, наскільки випробовуваний майбутній фахівець володіє знаннями, навичками розумових дій, які потрібні і достатні для виконання певних класів навчальних або професійних завдань. Критерієм служить наявність або відсутність цих знань. За змістом критеріально-орієнтовані тести є інструментом зворотного зв'язку в організації процесів освіти. Критеріально-орієнтовані тести створюються на основі аналізу логіко-психологічної структури критерію. Між методикою і критерієм

заздалегідь передбачається психологічна відповідність, релевантність. Результати тестування, проведеного за допомогою цих методик, оцінюються не за порядковим місцем випробовуваного у вибірці і не відповідно до статистичної норми, а цих результатів до усієї суми тестових завдань. Кожне із завдань побудоване з ключових понять і термінів критерію, за якими студенту пропонується виконати логічні операції. Отже, індивідуальні оцінки при критеріально-орієнтованому тестуванні відрізняються від оцінок, які отримані при традиційному тестуванні інтелекту і здібностей. Істотне значення набуває використання критеріально-орієнтованих тестів для поточної, проміжної і підсумкової атестації майбутніх фахівців. Викладачі у закладах вищої освіти можуть використовувати результати критеріально-орієнтованих тестів, щоб правильно оцінити рівень професійно-орієнтованої підготовки студентів-майбутніх ІТ-фахівців, а також визначити якість певних програм освіти. Тести цього типу дозволяють проводити моніторинг успішності майбутніх ІТ-фахівців, вчасно визначати недоліки в їхній підготовці. Викладачі вищої школи відмічають, що результати критеріально-орієнтованих тестів особливо корисні при діагностиці недоліків при вивченні дисциплін професійного спрямування, а також у підсумковій і проміжній атестації студентів. Критеріально-орієнтовані тести також дуже ефективно використовуються для оцінки різних освітніх програм.

Перевагами критеріально-орієнтованого тестування є: індивідуальність контролю, змога контролю за освітньою діяльністю кожного студента особисто; спроможність на кожному з етапів освіти проводити систематичне тестування; можливість інтеграції цього виду тестування з іншими формами контролю; об'єктивний характер результатів тестового контролю; можливість поєднання традиційного і тестування за допомогою комп'ютера; можливість використання технології комп'ютерно-адаптивного тестування; фіксація індивідуальних особи-

ностей вибірки респондентів; можливість створення тестування за єдиним стандартом для різних освітніх закладів зі схожим професійним напрямком; високий рівень надійності тестового контролю; висока валідність цього тестування; критеріально-орієнтоване тестування мотивує навчальну роботу майбутніх фахівців.

Зазначимо, що використання критеріально-орієнтованих педагогічних тестів, заснованих на державних освітніх стандартах для підсумкової і проміжної атестації студентів є надзвичайно перспективним. Критеріально-орієнтоване тестування як засіб оцінювання сформованості професійних знань, умінь та навичок у майбутніх ІТ-фахівців має велике психологічне значення та стимулює до освіти. Таким чином, студент реально переконується в тому, як він опанував знання, перевіряє правильність виконання дій, оцінює практичну значущість результатів виконаних завдань. Критеріально-орієнтоване тестування забезпечує функціонування внутрішнього зворотного зв'язку в процесі освіти, отримання самим студентом інформації про повноту й якість вивчення програмного матеріалу, міцність сформованих професійних умінь і навичок [20].

Дослідження практичного застосування критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів для оцінювання якості знань студентів під час педагогічного експерименту проводилось на базі Харківського комп'ютерно-технологічного коледжу Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". У дослідженні брали участь студенти, що навчаються у коледжі за спеціальністю 122 "Комп'ютерні науки та інформаційні технології". Дослідження відбувалось у ході контролю знань під час вивчення дисципліни "Розробка клієнт-серверних застосувань".

Експеримент відбувався під час освітнього процесу в ході аудиторних та дистанційних занять 2019–2020 навчального року. Дослідження проводилось для

накопичування статистичних даних із ефективності критеріально-орієнтованого тестування для поліпшення контролю якості знань за допомогою комп'ютерів. Ці дані особливо корисні для викладачів вищої школи, що використовують в освітньому процесі комп'ютерне навчання, та дослідників, які займаються комп'ютеризацією освіти. В дослідженні брали участь 23 студента навчальної групи ОПК-415, у якій оцінювання якості знань здійснювалось на основі критеріально-орієнтованого тестування з використанням комп'ютерів – експериментальна група, та 22 студента навчальної групи ОПК-425, де оцінювання якості знань здійснювалось за традиційними методами контролю – контрольна група.

Для проведення нашого дослідження були застосовані такі методи:

1. Метод педагогічного спостереження, з додержанням принципів системності й систематичності, що передбачає інтегровану й регулярну фіксацію дій, ситуацій, процесів.

2. Бесіди з майбутніми техніками-програмістами з метою уточнення необхідних експериментальних даних.

3. Анкетування з метою визначення думки студентів щодо застосування критеріально-орієнтованого тестування з використанням комп'ютерної техніки для оцінювання якості знань у майбутніх техніків-програмістів.

4. Тестування майбутніх техніків-програмістів із метою оцінки якості знань, зокрема критеріально-орієнтоване тестування з використанням комп'ютерної техніки.

5. Метод опитування майбутніх техніків-програмістів для оцінювання якості знань.

6. Метод аналізу діяльності майбутніх техніків-програмістів з метою оцінювання якості знань.

7. Педагогічний експеримент із метою перевірки ефективності критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань майбутніх

техніків-програмістів.

8. Методи математичної статистики з метою порівняння характеристик контрольної та експериментальної груп для визначення їх рівноцінності й перевірки достовірності отриманих у процесі експериментальної роботи результатів.

Експеримент був здійснений із дотриманням принципів: цілісного оцінювання якості знань у майбутніх техніків-програмістів; добровільної участі респондентів у дослідженні; комплексного використання методів дослідження.

На експериментальному етапі, відповідно до логіки здійснення педагогічного експерименту, вирішувалися такі завдання:

1. Здійснювалось оцінювання якості знань у майбутніх техніків-програмістів.

2. Визначалися особливості використання критеріально-орієнтованого тестування за допомогою комп'ютерів для оцінювання якості знань у майбутніх техніків-програмістів.

Для підготовки техніків-програмістів у Харківському комп'ютерно-технологічному коледжі НТУ ХПІ за спеціальністю 122 “Комп'ютерні науки та інформаційні технології” з дисципліни “Розробка клієнт-серверних застосувань” застосовується змішане навчання.

Змішане навчання допускає збереження загальних принципів побудови традиційного навчального процесу, зокрема і у функції контролю знань.

Науково-методичне забезпечення підготовки техніків-програмістів включає: методичні (теоретичні та практичні) рекомендації щодо розроблення та використання педагогічно-психологічних та інформаційно-комунікаційних технологій навчання; критерії, засоби і системи контролю якості професійного навчання; змістовне, дидактичне та методичне наповнення веб-ресурсів навчального плану/навчальної програми підготовки.

Системотехнічне забезпечення навчання техніків-програмістів включає:

апаратні засоби, що забезпечують розроблення і використання веб-ресурсів навчального призначення, управління навчальним процесом та необхідні види навчальної взаємодії між суб'єктами навчання у синхронному і асинхронному режимах; інформаційно-комунікаційне забезпечення із пропускнуою здатністю каналів, що надає всім суб'єктам навчання навчального закладу цілодобовий доступ до веб-ресурсів і веб-сервісів для реалізації навчального процесу у синхронному та асинхронному режимах; програмне забезпечення загального та спеціального призначення (у тому числі для осіб з особливими потребами), яке має бути ліцензійним або побудованим на програмних продуктах із відкритими кодами; веб-ресурси навчальних дисциплін (програм), що необхідні для забезпечення навчання, можуть містити: методичні рекомендації щодо їх використання, послідовності виконання завдань, особливостей контролю тощо; документи планування навчального процесу (навчальні програми, навчально-тематичні плани, розклади занять); відео- та аудіозаписи лекцій, семінарів тощо; мультимедійні лекційні матеріали; термінологічні словники; практичні завдання із методичними рекомендаціями щодо їх виконання; віртуальні лабораторні роботи із методичними рекомендаціями щодо їх виконання; віртуальні тренажери із методичними рекомендаціями щодо їх використання; пакети тестових завдань для проведення контрольних заходів, тестування із автоматизованою перевіркою результатів, тестування із перевіркою викладачем; ділові ігри із методичними рекомендаціями щодо їх використання; електронні бібліотеки чи посилання на них, що об'єднує зазначені вище веб-ресурси навчальної дисципліни (програми) єдиним педагогічним сценарієм; інші ресурси навчального призначення.

Перелік веб-ресурсів навчальних дисциплін (програм), необхідних для забезпечення навчання, визначається закладом вищої освіти залежно від

профілю навчальної дисципліни. Для забезпечення навчання студентів, слухачів заклад вищої освіти створює власні веб-ресурси або використовує інші веб-ресурси, що підлягають перевірці у цьому освітньому закладі.

Технології освіти з навчальної дисципліни “Розробка клієнт-серверних застосувань” реалізуються використанням платформи дистанційного навчання Moodle, що дозволяє будь-якому студенту за допомогою Internet-комунікацій оволодіти навчальним матеріалом через забезпечення доступу до численних навчальних електронних ресурсів, та пройти тести для оцінювання якості знань.

Однією зі складових дидактичного забезпечення навчального процесу майбутніх техніків-програмістів є електронні навчальні курси з окремих дисциплін, що містять комплекс навчально-методичних матеріалів в електронному вигляді та освітні сервіси для організації навчання. Кожний електронний навчальний курс спеціальності містить анотацію до дисципліни та навчальні модулі, які складаються із: завдання для практичних та лабораторних занять; матеріалів та завдань для самостійного опрацювання; комп'ютерне тестування, яке включає самотестування, модульні та підсумковий тести; конспекту лекцій; глосарію (термінологічний словник); переліку рекомендованої літератури.

Відповідно до освітньо-професійної програми підготовки молодших спеціалістів “Обслуговування програмних систем і комплексів” дисципліна “Розробка клієнт-серверних застосувань” є нормативною. Вона призначена для студентів IV курсу денного відділення Харківського комп'ютерно-технологічного коледжу [21].

Мета дисципліни – формування у студентів фундаментальних теоретичних знань і практичних навичок дисципліни “Розробка клієнт-серверних застосувань”.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

– ознайомлення студентів з основами клієнт-серверної архітектури, типами серверів, особливостями налаштування різних серверів; вивчення серверної мови програмування PHP (використання різних типів даних, керуючі оператори, цикли, обробка масивів, рядків, робота з файлами, регулярними виразами, методи GET, POST для передачі даних на сервер основи об'єктно-орієнтованого програмування);

– поглиблення знань студентів у мові запитів SQL, використання функцій PHP для розробки застосунків обробки баз даних; розглядання засобів організації взаємодії користувачів серверу, розробка додатків мережевої взаємодії; формування у студентів вміння підтримувати розроблені клієнт-серверні застосунки.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

Володіти знаннями щодо особливостей клієнт-серверної архітектури; типів серверів, схем взаємодії клієнта і сервера; серверної мови програмування PHP; мови запитів MySQL; методів передачі даних на сервер; протоколів обміну даними; особливостями підключення і обробки БД на сервері; засобами організації взаємодії користувачів серверу; функцій сокетів; принципів обробки сесій.

Вміти встановлювати, налагоджувати веб-сервери; розробляти програми на серверній мові PHP; використовувати методи GET, POST; робити валідацію форм; налаштовувати сервер MySQL; розробляти застосунки обробки БД; аналізувати серверну статистику; розробляти додатки мережевої взаємодії; обробляти сесії на сервері.

Програма дисципліни “Розробка клієнт-серверних застосунків” передбачає використання навчальних матеріалів дистанційних курсів, доступ до яких студенти здійснюють через Інтернет. Основними видами навчальних занять у Харківському комп'ютерно-технологічному коледжі є: лекція, семінар, практичні заняття, лабораторні заняття, консультації та інші.

Лекція, консультація, семінар проводяться зі студентами. Забезпечення навчальними матеріалами, спілкування між студентами відбувається завдяки передаванню відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі. Практичне заняття, яке передбачає виконання практичних (контрольних) робіт, тестів для самоконтролю, відбувається на основі використання інформаційно-комп'ютерної техніки. Окремі практичні завдання можуть виконуватись у синхронному режимі. Лабораторне заняття проводиться очно у кабінеті програмування або дистанційно.

До інших видів навчальних занять за дисципліною “Розробка клієнт-серверних застосунків” належать ділові ігри, виконання проєктів у групах тощо. Ці види навчальних занять можуть проводитись очно або дистанційно у синхронному або асинхронному режимі.

Контрольні заходи з навчальної дисципліни “Розробка клієнт-серверних застосунків” включають проміжний (тематичний, модульний), підсумковий та залишковий форми контролю знань, умінь та навичок, набутих студентом під час навчання. Усі контрольні заходи можуть здійснюватися дистанційно з використанням можливостей інформаційно-комунікаційних технологій за допомогою тестування або очно.

Зростання рівня якості знань у майбутніх техніків-програмістів, досліджувалось через контроль їхніх навчальних досягнень. На початку експерименту було проаналізовано рівень якості знань студентів. Для цього у студентів експериментальної групи було використано критеріально-орієнтоване тестування за допомогою використання комп'ютерної техніки. У студентів контрольної групи оцінювання якості знань відбувалось за традиційними методами контролю. Формули абсолютної та якісної успішності, які використовують у Харківському комп'ютерно-технологічному коледжі викладачі для контролю успішності студентів наведено нижче.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Загальна успішність = (кільк. "5" + кільк. "4" + кільк. "3") $\times$ 100% / загальна кількість студентів.

Якість знань = (кільк. "5" + кільк. "4") $\times$ 100% / загальна кількість студентів.

За допомогою цих формул було зафіксовано рівень якості знань майбутніх техніків-програмістів у експериментальній та контрольній групах.

В ході початкового дослідження не було виявлено великих розбіжностей між показниками успішності груп. Узагаль-

нені результати представлено на рис. 1.

В ході експерименту у групі ОПК-415 всі етапи контролю (початковий, проміжний (тематичний, модульний), підсумковий)) відбувались за допомогою критеріально-орієнтованих тестів із використанням комп'ютерів. Контроль якості самостійної роботи студентів експериментальної групи також здійснювався за допомогою критеріально-орієнтованого тестування.

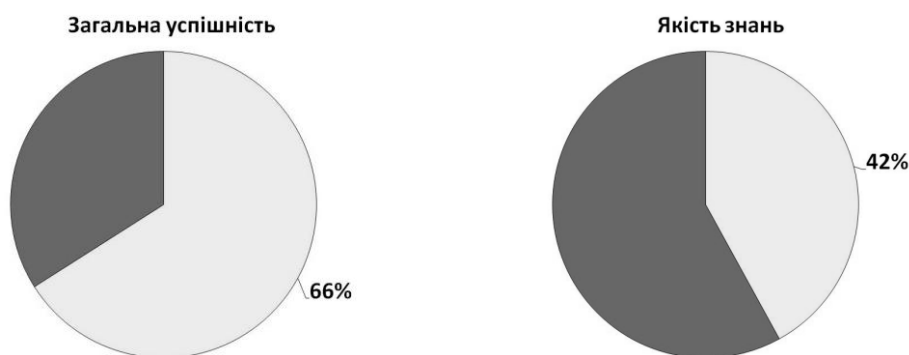

Рис. 1 – Показники навчальних досягнень студентів на початку експерименту

Окрім використання таких традиційних видів тестів як питання з вибором однієї правильної відповіді, множинного вибору, встановлення відповідності, було використано тести виду есе, що дозволяють студентові надіслати викладачеві відповіді з декількох речень. Есе було впроваджено як інструмент звітності з виконаної самостійної роботи. Наприкінці курсу під час підсумкового контролю відбувався контрольний зріз якості знань в експериментальній групі за допомогою критеріально-орієнтованого тестування з використанням комп'ютерів, а в контрольній групі ОПК-425 всі етапи контролю якості знань проводились за традиційними методами оцінки. Після завершення курсу навчання було проведено аналіз рівня успішності студентів.

Для визначення особливостей використання критеріально-орієнтованого тестування за допомогою комп'ютерів для

оцінювання якості знань у майбутніх техніків-програмістів ми досліджували динаміку змін в якості знань на всіх етапах контролю в експериментальній групі.

Використання критеріально-орієнтованого тестування за допомогою комп'ютерної техніки сприяло зростанню рівня якості знань студентів, що навчалися за спеціальністю 122 "Комп'ютерні науки та інформаційні технології" в експериментальній групі, також значно скоротився час для оцінювання якості знань студентів, полегшилася праця викладача під час здійснення функції контролю якості знань, спостерігалось зростання мотивації студентів до вивчення дисципліни "Розробка клієнт-серверних застосувань".

На підтвердження цього проаналізуємо процес оцінювання якості навчальних досягнень студентів у експериментальній та у контрольній групах.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Контроль та оцінювання опрацьованих тем самостійної роботи показав наступні результати. У контрольній групі ОПК-425 без залучення критеріально-орієнтованого тестування було розглянуто 3 питання об'єктно-орієнтованого програмування (інкапсуляція, наслідування і поліморфізм). З експериментальною групою ОПК-415 вдалося збільшити кількість розглянутих питань об'єктно-орієнтованого програмування до п'яти: додатково було опановано використання трейтів та обробку виключень, тому що значно скоротився час для оцінювання якості знань студентів на тематичний контроль. В групі ОПК – 425 були опрацьовані питання використання фреймворків Laravel і Symfony, застосування веб-сервера Nginx. За рахунок здійснення контролю за допомогою критеріально-орієнтованого тестування з використанням комп'ютерів в групі ОПК-415, окрім Nginx, було розглянуто особливості роботи з веб-серверами Internet Information Services і Cherokee, додаткові фреймворки CodeIgniter, Zend.

В контрольній групі кількість самостійних робіт, які студенти здавали у визначені терміни, становила 63%. В експериментальній групі цей показник досяг 75%, зменшилася кількість помилок

використання синтаксису на 13%, а в алгоритмах програм – на 15%.

Студентами експериментальної групи було створено 52 презентації, кращі з яких було розміщено в основному контенті дистанційного курсу. У порівнянні з контрольною групою кількість презентацій збільшилась на 18. Під час аудиторної роботи студенти контрольної та експериментальної груп були поділені на команди для створення клієнт-серверного застосування мережевої взаємодії. Результатами стало успішне виконання таких проєктів: система перевірки якості знань із програмування. Експериментальною групою було успішно виконано 7 проєктів, а контрольною – 5. Після завершення курсу навчання було проведено аналіз рівня успішності студентів (табл.1). Нами було використано формули абсолютної та якісної успішності, як і на початковому етапі експерименту.

Зафіксовано збільшення загальної успішності на 21,74% і якості знань на 26,08% у експериментальній групі. В контрольній групі загальна успішність збільшилась тільки на 9%, а якість знань збільшилась на 4,55%.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз рівня навчальних досягнень експериментальної та контрольної груп

Групи	Загальна успішність		Якість знань	
	кількість	%	кількість	%
Контрольна група до експерименту	15	68,18	9	40,90
Контрольна група після експерименту	17	77,27	10	45,45
Експериментальна група до експерименту	15	65,21	10	43,48
Експериментальна група після експерименту	20	86,95	16	69,56

Це дозволило нам зробити наступний висновок: підвищення рівня навчальних досягнень у експериментальній групі є наслідком застосування критеріально-

орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів.

Анкетування, проведене серед сту-

дентів експериментальної групи після впровадження критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання знань майбутніх техніків-програмістів, показало, що 95% студентів позитивно оцінили інноваційний засіб контролю знань. Студенти вказали такі переваги критеріально-орієнтованого тестування: логічна послідовність контролю матеріалу, проста навігація, зручність виконання тестів, швидка перевірка контрольних завдань викладачем, зниження психологічної напруги у студентів перед контролем знань.

Таким чином, можна вказати на доцільність висунутого у дослідженні припущення про те, що впровадження критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів спеціальності 122 "Комп'ютерні науки та інформаційні технології" дуже ефективне і має низку переваг на відміну від традиційних засобів контролю.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Визначення ролі комп'ютерного навчання під час фахової підготовки студентів, визначення можливостей й переваг критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів, дослідження практичного застосування критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів для оцінювання якості знань студентів під час педагогічного експерименту. Підкреслено вагома роль комп'ютерного навчання під час фахової підготовки сучасних студентів. Досліджено інноваційні підходи технологій комп'ютерного навчання. Виявлено те, що комп'ютерне навчання є перспективним напрямком у розвитку студентів, зокрема майбутніх ІТ-фахівців.

З'ясовані можливості критеріально-орієнтованого тестування на основі

використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів: встановлено наскільки майбутній фахівець своїм рівнем засвоєних знань відповідає заданому рівню підготовленості – стандарту; виявлено, наскільки студент володіє знаннями, навичками розумових дій, які потрібні і достатні для виконання певних класів навчальних або професійних завдань, критерієм при цьому служить наявність або відсутність цих знань; використано результати для правильного оцінювання рівня професійно-орієнтованої підготовки студентів, а також для визначення якості певних програм освіти; використано їх для поточної, проміжної і підсумкової атестації майбутніх фахівців. Визначено переваги критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань студентів.

Визначено, що впровадження критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів як засобу оцінювання якості знань техніків-програмістів має високу ефективність і низку переваг на відміну від традиційних засобів контролю. Як результат, зафіксовано збільшення загальної успішності на 21,74% і якості знань на 26,08% у експериментальній групі. В контрольній групі загальна успішність збільшилась тільки на 9%, а якість знань збільшилась на 4,55%.

Використання критеріально-орієнтованого тестування на основі застосування комп'ютерів є новим, інноваційним засобом педагогічного контролю, що має широкі перспективи застосування, тому кожне дослідження за цією тематикою цінно для науковців та викладачів сучасної вищої школи.

Перспективи подальшого дослідження проблеми пов'язані з практичним застосуванням критеріально-орієнтованого тестування на основі використання комп'ютерів для оцінювання якості знань студентів іншої професійної спрямованості.

Список літератури:

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання. МОН України: Наказ Положення від 25.04.2013 № 466 [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення 25.03.2021)

2. Закон України “Про Національну програму інформатизації” [електронний ресурс]. – від 04.02.1998 № 74/98-ВР. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-vr#Text> (дата звернення 25.03.2021)

3. Осадча К. Сучасні зарубіжні дослідження дистанційних технологій навчання / К. Осадча // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. № 6. С. 229–234

4. McQuaid, J. Використання когнітивного навантаження для оцінки участі та проектування асинхронного курсу [електронний ресурс] / J. McQuaid // Американський журнал дистанційної освіти. – 2010. – № 24(4). – С. 177–194. Режим доступу: URL: <http://dx.doi.org/10.1080/08923647.2010.519949> (Останній доступ: 30.02.2021)

5. Лоуенталь Дж. Н. Використання мобільного навчання: визначає вплив на поведінкові наміри [електронний ресурс] / Дж. Н. Лоуенталь // Американський журнал дистанційної освіти. – 2010. – № 24(4). С. 195–206. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1080/08923647.2010.519947> (Last accessed: 08.02.2021)

6. Гаскелл А. Національні опитування студентів: наскільки вони підходять для відкритого та дистанційного навчання? [електронний ресурс]. / А. Гаскелл // Відкрите навчання: журнал відкритого, дистанційного та електронного навчання. – 2011. – № 26(1). – С. 1–4. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1080/02680513.2011.538559> (Останній доступ: 06.02.2021)

7. Вудлі К., Мередіт К. Підтримка переходу студентів через соціальні медіа [електронний ресурс] / К. Вудлі, К. Мередіт // Американський журнал дистанційної освіти. – 2012. – № 26(2) С. 86–95. – Режим

доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08923647.2012.655055> (Останній доступ: 06.02.2021)

8. Биков В. Ю., Лапінський В. В. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення / В. Ю. Биков, В. В. Лапінський // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. № 2. С. 3–6

9. Мась Н. М. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду використання дистанційного навчання в освіті та його ефективність [електронний ресурс] / Н. М. Мась // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Znpviknu/2013_41/Zbirnik_41_31.pdf (дата звернення: 02.03.2021)

10. Мазур М. П. Розвиток дистанційного навчання в Україні як складової інформатизації сучасного суспільства / М. П. Мазур // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2007. – № 1. – С. 71–75

11. Кухаренко В. М., Савченко М. В. Оптимізація розробки дистанційного курсу / В. М. Кухаренко, М. В. Савченко. – Кривий Ріг: КЕІДВНЗ “КНЕУ”. – 2008. – С. 130 – 133

12. Кухаренко В. Н. Стратегія корпоративного електронного обучения. Управление персоналом. / В. Н. Кухаренко – 2009. – № 8 (191). – С. 53–55

13. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. Інформаційні технології і засоби навчання [електронний ресурс] / В. Ю. Биков. – 2010. – № 1(15). – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua/net/em.html> (дата звернення 09.02.2021)

14. Биков В. Ю., Богачков Ю. М., Жук Ю. О. Моніторинг рівня навчальних досягнень з використанням Інтернет-технологій / за ред. В. Ю. Бикова Ю. О. Жука. – Монографія. – Київ: Педагогічна думка. – 2008. – С. 128

15. Булах І. Є., Мруга М. Р. Створюємо якісний тест / І. Є. Булах, М. Р. Мруга // навч. посіб. Київ: Майстер-клас. – 2006. – С. 160

16. Ярошук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти / Л. Г. Ярошук навч. посіб. – Київ:

Видавничий Дім "Слово". – 2010. – С. 304

17. Петков О. О. Діагностичні характеристики комп'ютерних тестів, які формуються за методом відновлюваних фрагментів [електронний ресурс] / О. О. Петков // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2013. – №1(33). – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/779/582> (дата звернення 05.02.2021)

18. Булах І. Є. Теорія і методика комп'ютерного тестування успішності навчання (на матеріалах медичних навчальних закладів) / І. Є. Булах // Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. – Київ – 1995. – С. 430

19. Зінковський Ю.Ф., Мірських Г.О. Особливості педагогічних тестів. Вісник НТУУ "КПІ" / Ю. Ф. Зінковський, Г. О. Мірських // Радіотехніка, радіоапаробудування: збірник наукових праць. – 2010. – № 42. – С. 157–165

20. Кушнір В. С. Особливості критеріально-орієнтованого тестування при вивченні іноземної мови професійного спрямування у вищій школі. Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі [електронний ресурс] / В. С. Кушнір // Матеріали III Всеукр. конф. (м. Київ, 21-25 березня 2011 р.) Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1030> (дата звернення 25.02.2021)

21. Система дистанційної освіти ХКТК [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ct-college.net/2016/03/28/%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83/> (дата звернення 17.02.2021)

References:

1. On approval of the "Regulations on distance learning" (2013), MON of Ukraine, Order, Regulations on April 25, no. 466,

available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (Last accessed: 25.03.2021)

2. About the "National Informatization", Program. Law of Ukraine, dated 04.02.1998, no. 74/98-BP, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98#Text> (Last accessed: 25.03.2021)

3. Osadcha, K. (2012), "Modern foreign research of distance learning technologies", Pedagogy and psychology of professional education, no. 6. pp. 229–234

4. McQuaid, J. (2010), "Using Cognitive Load to Evaluate Participation and Design of an Asynchronous Course", American Journal of Distance Education, no. 24(4), pp. 177–194, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/08923647.2010.519949> (Last accessed: 30.02.2021)

5. Lowenthal, J. N. (2010), "Using Mobile Learning: Determinates Impacting Behavioral Intention. American Journal of Distance Education", no. 24(4), pp. 195–206, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/08923647.2010.519947> (Last accessed: 08.02.2021)

6. Gaskell, A. (2011), "National Student Surveys: how far are they appropriate for open and distance learning?", Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning, no. 26(1), pp. 1–4, available at: <http://dx.doi.org/10.1080/02680513.2011.538559> (Last accessed: 06.02.2021)

7. Woodley, C., Meredith, C. (2012), "Supporting Student Transition Through Social Media", American Journal of Distance Education, no. 26(2), pp. 86–95. available at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08923647.2012.655055> (Last accessed: 06.02.2021)

8. Bykov, V. Yu., Lapins'kyj, V. V. (2012), "Methodological and methodical bases of creation and use of electronic means of educational appointment", Komp'yuter u shkoli ta sim'I, no. 2. pp. 3–6

9. Mas', N. M., "Analysis of domestic and foreign experience in the use of distance learning in education and its effectiveness", available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Znpviknu/2013_41/Zbirn

ik_41_31.pdf (Last accessed: 02.03.2021)

10. Mazur, M. P. (2007), "Development of distance learning in Ukraine as a component of informatization of modern society", *Informatics and information technologies in educational institutions*, no. 1, pp. 71–75

11. Kukhareno, V. M., Savchenko, M. V. (2008), "Optimization of distance course development", *Kryvyj Rih, KEI DVNZ "KNEU im. V. Het'mana"*, pp. 130–133

12. Kukhareno, V. N. (2009), "Corporate e-learning strategy", *Upravlenye personalom*, no. 8 (191), pp. 53–55

13. Bykov, V. Yu. (2010), "Modern tasks of informatization of education", *Informatsijni tekhnolohii i zasoby navchannia*, no. 1(15) available at: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html> (Last accessed: 09.02.2021)

14. Bykov, V. Yu., Bohachkov, Yu. M., Zhuk, Yu. O. (2008), "Monitoring the level of academic achievement using Internet technologies: a monograph", *Kyiv: Pedahohichna dumka*, p. 128

15. Bulakh, I. Ye., Mruha, M. R. (2006), "We create a quality test: textbook", *Kyiv: Majsterklas*, p. 160

16. Yaroschuk, L. H. (2010), "Fundamentals of pedagogical measurements and monitoring of the quality of education: textbook", *Kyiv: Vydavnychyj Dim "Slovo"*, p. 304

17. Pietkov, O. O. (2013), "Diagnostic characteristics of computer tests, which are formed by the method of recoverable frag-

ments", *Informatsijni tekhnolohii i zasoby navchannia*, no. 1(33), available at: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/779/582> (Last accessed: 05.02.2021)

18. Bulakh, I. Ye. (1995), "Theory and methods of computer testing of academic success (on the materials of medical schools)", *dys. ... d-ra ped. nauk*: 13. 00. 01, *Kyiv National University T.H. Shevchenko Kyiv*, p. 430

19. Zin'kovs'kyj, Yu. F., Mirs'kykh, H. O. (2010), "Features of pedagogical tests", *Visnyk NTUU "KPI", Radio engineering, radio engineering: a collection of scientific papers*, no. 42, pp. 157–165

20. Kushnir, V. S. (2011), "Features of criterion-oriented testing in the study of a foreign language for professional purposes in higher education", *Suchasni metody vykladannia inozemnoi movy profesijnoho spriamuvannia u vyschij shkoli: materialy III Vseukr. Konf*, *Kyiv*, 21–25 bereznia 2011, available at: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1030> (Last accessed: 25.02.2021)

21. Distance education system KhKTK available at: <http://ct-college.net/2016/03/28/%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83/> (Last accessed: 17.02.2021)

Стаття надійшла до редколегії 15.05.21

Світлана Мороз

кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник
навчально-науково-виробничого центру, Національного університету
цивільного захисту України; Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-2696-1278
E-mail: ra_ekma@yahoo.com

Олександр Мороз

студент Медичного коледжу Тунцзи Хуачжонського
університету науки та технологій; Ухань, Китай
E-mail: sashmoro@gmail.com

Володимир Мороз

доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціології і
публічного управління, Національного технічного університету “Харківський
політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-0796-5035
E-mail: moroz32@rambler.ru

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ: АНАЛІЗ ДУМКИ РОБОТОДАВЦІВ ТА НАПРЯМИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Анотація: в публікації досліджено проблематику участі роботодавців в оцінюванні ефективності функціонування системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. В статті висвітлено особливості використання методу опитування для отримання інформації щодо рівня якості вищої освіти, а також наведено результати аналізу змісту анкет та інтерв'ювання роботодавців щодо рівня відповідальності окремих з стейкхолдерів у проведенні реформ системи забезпечення якості вищої освіти. В статті запропоновано напрями вдосконалення державної політики щодо забезпечення якості вищої освіти на університетському та державному рівнях.

Ключові слова: державна політика у сфері вищої освіти, заклад вищої освіти, якість вищої освіти, реформування системи забезпечення якості вищої освіти, опитування роботодавців, публічне управління якістю вищої освіти.

Svitlana Moroz

(PhD) candidate of public administration, senior research officer of training research and production center, National University of Civil Protection of Ukraine; Kharkiv, Ukraine
E-mail: ra_ekma@yahoo.com

Oleksandr Moroz

student of Tongji Medical College Huazhong University of Science and Technology;
Wuhan, China

E-mail: sashmoroz@gmail.com

Volodymyr Moroz

doctor of sciences public administration, full professor, head of department of sociology and
public administration, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute";
Kharkiv, Ukraine

E-mail: moroz32@rambler.ru

**RESPONSIBILITY FOR REFORMING THE SYSTEM OF ASSURANCE OF
HIGHER EDUCATION QUALITY: ANALYSIS OF EMPLOYERS' OPINIONS
AND WAYS TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS IN
THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION EDUCATION**

Abstract: the problematics of employers' participation in assessing the effectiveness of the functioning of the system of ensuring by higher education institutions of the educational activities' quality and higher education quality is researched in the article. The article highlights the features of using the survey method to obtain information about the level of higher education quality, as well as the results of analyzing the content of questionnaires and interviewing employers regarding the level of responsibility of individual stakeholders in implementing reforms of the assurance system of higher education quality. The article suggests ways to improve the state policy on ensuring the quality of higher education at the University and state levels.

Key words: state policy in the sphere of higher education, higher education institution, higher education quality, reform of the system of assurance of higher education quality, survey of employers, public administration of higher education quality.

Светлана Мороз, Александр Мороз, Владимир Мороз

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РЕФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: АНАЛИЗ МЫСЛИ
РАБОТОДАТЕЛЕЙ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
МЕХАНИЗМОВ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Аннотация: в публикации исследовано проблематику участия работодателей в оценке эффективности функционирования системы обеспечения вузами качества образовательной деятельности и качества высшего образования. В статье освещены особенности использования метода опроса для получения информации об уровне качества высшего образования, а также приведены результаты анализа содержания анкет и интервьюирования работодателей по уровню ответственности некоторых из стейкхолдеров в проведении реформ системы обеспечения качества высшего образования. В статье предложены направления совершенствования государственной политики по обеспечению качества высшего образования на университетском и государственном уровнях.

Ключевые слова: государственная политика в сфере высшего образования, учреждение высшего образования, качество высшего образования, реформирования системы обеспечения качества высшего образования, опросы работодателей, публичное управление качеством высшего образования.

Svitlana Moroz, Oleksander Moroz, Volodymyr Moroz

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Responsibility for reforming the system of assurance of higher education quality: analysis of employers’ opinions and ways to improve public administration mechanisms in the sphere of higher education education”

Problem setting. The strategy for the higher education development in Ukraine for 2021–2031 focuses on the need to increase the level of interaction between higher education institutions and employers. Such need is actualized within the framework of the operational goal 2.1. “Development of an effective system for predicting the need for specialists with higher education in the labour market” and the operational goal 2.2. “Creation of a mechanism for cooperation between the higher education system and the labour market” of this program document. So, studying of the problematics of interaction between higher education institutions and employers in the direction of ensuring the higher education quality is a relevant direction in the organization of scientific researches. Within the framework of this problematics, the issues of determining the competence of individual stakeholders of the higher education quality in implementing educational reforms are also of great importance.

Recent research and publications analysis. The issue of higher education quality ensuring is not a fundamentally new direction in organization of the scientific researches, and therefore the level of their scientific studying is quite high. A significant contribution to solution of relevant issues was made by representatives of Public Administration scientific thought, namely: M. Azhazha, V. Babaiev, V. Beschastnyi, L. Bielova, L. Hren, S. Dombrovska, D. Karamyshev, V. Moroz, I. Semenets-Orlova, V. Stepanov and other scientists.

Despite the scientists’ sufficient attention to the higher education quality, some of its questions still need additional research. Among them, those content of which is related with determining the level of responsibility of individual stakeholders for reforming the assurance system of higher education quality are also of great importance.

Paper objective. Basing on results of analysis of employers’ opinions on the subjects of reforming the quality assurance system of Higher Education, identify the initiators in implementation of changes, as well as prove the directions for improving the public administration mechanisms in the field of higher education.

Paper main body. The survey of employers was held within the framework of one of the planned tasks of the author’s non-grant project “Assessment of the higher education quality”. In the period from December 2017 to February 2020, 184 respondents (employers) were interviewed, mainly from Kharkiv, Poltava, Sumy, as well as controlled by Ukraine parts of Donetsk and Luhansk regions. The survey was conducted using a questionnaire method and in-depth interviews with some of the focus group representatives. Among the questionnaire’s fifteen questions, the focus of direct attention of which was concerned on certain aspects of the manifestation of the phenomenon of higher education quality, there was also one, content of which appealed to the problematics of responsibility of individual stakeholders of higher education quality for reforming the assurance system of higher education quality. For assessment,

respondents who were chosen from employers were asked to carry out a conditional distribution of shares of responsibility for reforming the assurance system of higher education quality among the following subjects: Society (public associations; monitoring missions; expert agencies); public administration bodies (state authorities and local self-government bodies); students; employers; higher education institutions. The results of the analysis of respondents' answers to these questions were used as the basis for this publication.

Conclusions of the research. Such conclusions were formulated basing on the results of the held research.

1. According to the assessment of employers, the shares of responsibility for implementing reforms to improve the higher education quality were distributed among individual stakeholders as follows (below are the subjects placed in order to reducing of their responsibility level): public administration bodies (state authorities and local self – government bodies) – 36%; higher education institutions – 22%; employers – 18%; students – 16%; society (public associations; monitoring missions; expert agencies) - 8%. That means that in the context of employers' views, the state should become the main initiator in implementing

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Під час нещодавно проведених парламентських слухань на тему: “Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки” було звернено увагу на неабияку значущість потенціалів освіти у забезпеченні рівномірного розвитку людського капіталу в державі, а також на її роль у формуванні конкурентоспроможної ринкової економіки. Учасники організаційно-комунікативного заходу звернули увагу на той факт, що сучасний стан розвитку системи освіти України, як і динаміка його позитивних змін не задовольняють потреби суспільства та держави. З одного боку, за результатами оцінювання кількісних по-

reforms in the system of assurance of higher education quality.

2. Involvement of employers in assessing the higher education quality should be carried out on a permanent basis and at all levels of the relevant system. We suggest considering the possibility of employers' involving in the final control of students' knowledge in professional academic disciplines, as well as in the procedure for protecting final qualification works, at the level of independent experts with the right to an advisory vote. Moreover, employers' (employers' representatives) participation can be useful in organizing and holding a monitoring of the higher education quality in each of the specialties.

3. Taking into account the fact of inconsistency of organizational and legal status of dependence of National Agency for Higher Education quality assurance (lack of independence from public authorities), we consider it appropriate to initiate a discussion around the question of feasibility of combining the state service for quality of education, the State Inspectorate of higher education quality assurance (in the organizational form “institution for holding accreditation”) and the National Agency for qualifications within one organizational structure.

казників сфери освіти фахівцями Всесвітнього економічного форуму, у межах їхньої роботи над розрахунком Глобального індексу людського капіталу (Global Human Capital Index), Україна відповідає 5-му рейтинговому місцю, що є одним із найбільш високих за своїм значенням результатів. З іншого боку, за показниками якості свого функціонування вітчизняна система освіти не лише не є лідером серед інших країн світу, а й демонструє достатньо низький рівень свого позиціонування. Наприклад: якість початкової освіти відповідає 47 місцю; якість вищої освіти оцінена на рівні 44 місця; загальна якість системи освіти відповідає лише 51 місцю. “За показниками ринку зайнятості та навичок працівників рейтингові місця ще нижчі:

88 – за рівнем зайнятості у віковій категорії 25–54 роки, 89 – за інвестиціями у підготовку персоналу, 57 – за різноманіттям навичок випускників, 40 – за економічною складністю”[6]. Існування такої розбіжності між кількісними та якісними результатами функціонування системи освіти стало підґрунтям для включення до тексту проекту Постанови Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки” положень про напрями (шляхи) вирішення виявлених проблем. Для сфери вищої освіти такими напрямками стали: забезпечення відповідності змісту підготовки фахівців із вищою освітою вимогам ринку праці (своєчасне оновлення стандартів вищої освіти та формування змісту вищої освіти на компетентнісній основі); запровадження нової процедури акредитації освітніх програм (забезпечення відповідності процедур акредитації освітніх програм нормам Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти); модернізація матеріально-технічного забезпечення закладів вищої освіти тощо. Ці пропозиції набули свого часткового розвитку у межах змісту запропонованого Міністерством освіти і науки України для громадського обговорення проекту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, а саме у межах: операційної мети 2.1. “Розбудова дієвої системи прогнозування потреби у фахівцях із вищою освітою на ринку праці” – п. 2.1.1 – “формування на базі та за участі Державної служби зайнятості системи моніторингу попиту і пропозиції на ринку фахівців із вищою освітою у розрізі спеціальностей (освітніх програм), рівнів вищої освіти”; операційної мети 2.2. “Створення механізму співпраці між системою вищої освіти та ринком праці” – п. 2.2.2 – “залучення до розроблення і оцінювання освітніх програм роботодавців та органів місцевого самоврядування, посилення їхньої співпраці із

закладами вищої освіти у підготовці фахівців, виконанні досліджень, розробленні та впровадженні технологій Індустрії 4.0.”; та п. 2.2.9. – “розробка та запровадження механізму врахування інтересів роботодавців, потреб регіональних ринків праці при формуванні державного та регіонального замовлень на підготовку фахівців” [25] тощо. Слід звернути увагу на той факт, що серед названих операційних цілей (2.1 та 2.2), так і тих із цілей Стратегії, які залишились поза межами вище наведеного аналізу, законодавець наголошує на місці та ролі інституту роботодавців у забезпеченні закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. Отже, проблематика якості вищої освіти та місця і ролі роботодавців у її забезпеченні є актуальною за часом свого обговорення та значущою за очікуваними результатами досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблематика якості вищої освіти, з огляду на свою неабияку значущість для забезпечення суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави, постійно перебуває у межах кола пріоритетних напрямів організації наукових пошуків у межах галузі знань “Публічне управління та адміністрування”. Серед останніх наукових досліджень і публікацій, за відповідним фокусом наукової уваги, слід наголосити на тих із них, які були проведені: М. Ажажею (визначено цільове спрямування механізмів державного управління модернізацією системи вищої освіти в Україні, а також обґрунтовано напрями підвищення ефективності реалізації державної освітньої політики) [1]; В. Бабаєвим (визначено потенціали методу опитування студентів у системі забезпечення якості вищої освіти, а також розглянуто напрями вдосконалення змісту та практики реалізації механізмів державного управління розвитком сфери вищої освіти) [15]; В. Бесчастним (обґрунтовано зміст стратегічних завдань щодо державного управління освітянсь-

кою галуззю, а також визначено особливості розбудови та реалізації державної політики у сфері освіти в умовах економічної та освітньої глобалізації [2]; Л. Беловою (визначено місце та роль освіти у забезпеченні якості життя населення, а також запропоновано напрями вдосконалення державної політики у сфері освіти) [3]; Л. Грень (з'ясовано потужність впливу окремих детермінант якості вищої освіти на її підсумковий рівень, а також обґрунтовано місце та роль здобувачів вищої освіти у моніторингу якості освітньої діяльності ЗВО) [5]; С. Домбровською (розглянуто зарубіжний досвід щодо державного управління системою підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів) [11]; Д. Карамішевим (розглянуто особливості розбудови системи рейтингового оцінювання закладів вищої освіти в Україні) [7]; В. Морозом (обґрунтовано напрями вдосконалення нормативно-правового механізму державного управління якістю підготовки фахівців на науковому рівні вищої освіти) [10]; І. Семенець-Орловою (обґрунтовано напрямки вдосконалення змісту норм щодо функціонування та розвитку освітянської галузі, а також визначено умови ефективності державного управління освітніми змінами в Україні) [20]; В. Степановим (розглянуто принципи формулювання положень концепції державної політики у сфері якості вищої освіти, а також визначено умови ефективного використання її механізмів) [24] та іншими дослідниками. Окремі питання проблематики державного управління забезпеченням якості вищої освіти були розглянуті нами у межах попередніх напрямів наукових пошуків [12, 13]. Не зважаючи на достатній рівень наукової уваги до проблематики формування та реалізації державної політики у сфері вищої освіти, окремі її питання все ще залишаються відкритими для подальших наукових досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Переважна

більшість проведених у межах вітчизняної наукової думки досліджень із проблематики функціонування та розвитку системи вищої освіти була зосереджена на питаннях суто теоретичного спрямування. Фокусуючи свою увагу на “теоретико-методологічних”, “організаційно-методичних”, “нормативно-правових”, “історичних” тощо аспектах державного управління вищою освітою, вчені достатньо глибоко та всебічно розглянули відповідні питання та тим самим сприяли розвитку теоретичного підґрунтя для формування та реалізації державної політики у сфері вищої освіти. Відповідно питання практичного змісту, особливо ті з них, які позиціонують у праксеологічній площині свого сприйняття, залишились поза увагою вчених. Серед таких питань, особливо в контексті досягнення операційних цілей Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки, достатньо важливими є питання сприйняття стейкхолдерами якості вищої освіти тих чи інших аспектів прояву феномену якості вищої освіти. За результатами аналізу наукової літератури нами було встановлено факт недостатньої кількості тих із досліджень, фокусом уваги яких був би аналіз думки здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, адміністрації ЗВО, роботодавців тощо, щодо проблематики розвитку системи вищої освіти та забезпечення її якості. Саме цей напрям в організації наукових пошуків було нами обрано на рівні об’єкту дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). За результатами аналізу думки роботодавців щодо суб’єктів реформування системи забезпечення якості вищої освіти, визначити ініціаторів у проведенні змін, а також обґрунтувати напрями вдосконалення змісту та практики використання механізмів публічного управління у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З’ясування думки роботодавців щодо рівня відпові-

дальності основних суб'єктів управління за підвищення якості вищої освіти було здійснено у межах авторського поза грантового проєкту “Оцінка якості вищої освіти”. Програма реалізація проєкту передбачала проведення опитування деяких із стейкхолдерів, а саме: студентів (опитування було проведено з грудня 2017 по листопад 2018 року) та роботодавців (опитування було проведено (з січня 2019 по лютий 2020)).

Вибір авторами методу опитування як інструменту отримання інформації було обумовлено тим фактом, що серед інших методів збору даних (спостереження, аналіз документів тощо) інструментарій опитування дозволяє досліднику забезпечити, з одного боку, якість (надійність) первинної соціологічної інформації (мінімізація ризиків виникнення помилки в інформації та її достатня валідність), а з іншого боку – охоплення дослідницькою увагою великої кількості джерел інформації (респондентів) з незначними ресурсними витратами на її отримання. У межах соціологічної наукової думки вважається, що майже 90% соціологічних даних здобувається саме за допомогою опитування [26, с. 100]. За дослідженнями Е. Гіденса, такі переваги опитування як легкість проведення та аналізу результатів у їх єдності з можливістю залучення до опитування великої кількості осіб, дозволяють вести мову про його неабияку успішність в отриманні первинної інформації [4]. З огляду на обмеженість ресурсів для організації та проведення опитування авторами було обрано той його різновид для використання, який класифікується у межах зарубіжної соціологічної літератури як “польове дослідження”. На відміну від кількісного опитування, основною характеристикою якого є його репрезентативність та використання статистичних методів аналізу, “польове дослідження” не передбачає залучення великої кількості осіб для оцінювання (експертизи) об'єкту уваги та спрямовано “на розуміння, спостереження і вивчення взаємодії лю-

дей у їхніх природних умовах, у повсякденному житті” [17, с. 119]. Разом з тим, обмеженість ресурсного забезпечення в організації опитування було не єдиною причиною вибору авторами польового дослідження на рівні методу збору інформації. Серед детермінант вибору нами відповідного методу слід назвати його гнучкість (можливість швидкої адаптації до нових умов проведення опитування) та оперативність. Безумовно, наведені нижче результати опитування не є репрезентативними (характерно лише для кількісних опитувань) та можуть бути використані лише для узагальнення характеристик об'єкту безпосередньої уваги та розуміння (з'ясування) контексту їх актуалізації. Іншими словами, з огляду на той факт, що опитуванням було охоплено порівняно невелику кількість осіб, його результати мають достатньо обмежену якість та можуть бути використані лише на рівні одного з інформаційних ресурсів для організації подальших наукових пошуків.

Слід звернути увагу, що якість отриманої за результатами опитування інформації не завжди залежить від кількості залучених до опитування осіб. На відсутність прямопропорційної залежності між кількістю опитаних осіб та якістю отриманої за результатами аналізу інформації вказують експерти з Інституту Геллапа. На думку експертів, зростання обсягів вибірки сприяє підвищенню точності результату лише до певного порогу, після подолання якого взаємозалежність між кількістю залучених до опитування осіб та якістю отриманої дослідниками інформації втрачає свою актуальність. Результати досліджень експертів Інституту Геллапа щодо залежності між обсягом вибірки (кількістю опитаних) та точністю оцінювання (інформації) подано в таблиці 1.

З огляду на те, що, у межах соціологічної наукової думки, рубіж точності у 5% вважається достатнім для формулювання якісних узагальнень (п'яти відсотковий бар'єр точності (відповідно – дев'яносто п'яти відсотковий бар'єр

ризiku) характеризує вибірку таким чином, що при екстраполяції результатів проведеного опитування (вибірki) на

генеральну сукупність лише у 5% випадків отримані результати можуть не відповідати дійсності).

Таблиця 1

Залежність між обсягом вибірки та точністю оцінювання [27, с. 50]

Кількість інтерв'ю	Приблизна помилка вибірки (точність оцінювання), %	Кількість інтерв'ю	Приблизна помилка вибірки (точність оцінювання), %
0-199	±11	750	±4
200	±8	1000	±4
400	±6	1500	±3
600	±5	4000	±2

Наприклад, якщо 60% опитаних (у межах вибірки) підтримують якесь твердження анкети (формулювання точки зору або тези), то ми можемо стверджувати про те, що у межах генеральної сукупності частка задоволених складатиме від 55% до 65% (тут діє $\pm 5\%$ від 60%) у 95% випадків, а у 5% випадків така частка може вийти за межі встановленого інтервалу. Звертаючи увагу на зміст таблиці 1, можемо констатувати, що вибірка у 600 осіб є цілком достатньою, та такою, що відображує властивості (якості) генеральної сукупності у 95% випадків.

Звернемо увагу на той факт, що в опитуванні взяло участь 542 студенти та 184 роботодавців із Харківської, Полтавської, Сумської, а також підконтрольних Україні частин Донецької та Луганської областей. Отже, загальна кількість опитаних дорівнює 726 осіб. Відповідно до методичних порад С. Рейя та Дж. Геллапа щодо напрямів підвищення якості соціологічних досліджень та отриманої за їхніми результатами інформації, така кількість залучених до опитування осіб є в цілому достатньою для того, щоб отримані данні були визнані умовно надійними [19]. Такий наш висновок може бути підтвердженим і з огляду на вище наведену думку фахів Інститута Геллапа щодо залежності точності оцінювання від обсягів вибірки (таблиця 1). Разом із тим, слід розуміти конкретні особливості сприйняття респондентів-студентів та респондентів-роботодавців у межах окремих груп, тобто розгляд відповідних учасників опиту-

вання на рівні двох окремих (самостійних) вибірок, отримана за результатами опитування якість інформації значно знижується. Приблизна помилка вибірки (точність оцінювання) за результатами аналізу відповідей студентів та роботодавців дорівнює $\pm 6\%$ та $\pm 11\%$ відповідно (таблиця 1). Не зважаючи на цей факт, нами було прийнято рішення провести аналіз відповідей респондентів для кожної з груп окремо. В основу його було покладено, по-перше, те що відповідні категорії респондентів значно відрізняються одна від одної за особливістю сприйняття об'єкту безпосередньої уваги (різний вік та життєвий досвід; різний статус; різна система ціннісних орієнтацій тощо), а по-друге – бажання виявити розбіжності між узагальненими думками представників кожної з груп респондентів. З огляду на обраний нами предмет наукового пошуку питання порівняння думок респондентів-студентів та респондентів-роботодавців, так саме як і проведення повного аналізу результатів опитування роботодавців, залишиться, принаймні у межах цієї публікації, поза увагою авторів. Отже, зупинимось на висвітленні результатів опитування роботодавців щодо ініціаторів змін у реформуванні системи забезпечення якості вищої освіти, а також обґрунтуванні напрямів вдосконалення змісту та практики використання механізмів публічного управління у сфері вищої освіти.

Інструментарієм опитування роботодавців було обрано інтерв'ю у режимі “обличчям до обличчя” та анкетування

відповідно до питань заздалегідь опрацьованої анкети. Організація анкетування була здійснена відповідно до методичних порад С. Садмана, Н. Бредберна та Н. Шварца щодо особливостей використання інструментарію опитування [30] та М. Пітерсона, М. Ейнарсон, К. Августин, Д. Вугана щодо практики організації опитування в системі вищої освіти [28]. Крім того, під час складання змісту анкети нами було взято до уваги результати наукових досліджень Т. Лукіної щодо особливостей використання технології розробки анкет для моніторингових досліджень освітніх проблем [9].

Зміст складеної анкети було обговорено з окремими представниками групи майбутніх респондентів під час серії експертних інтерв'ю. Учасники інтерв'ю були обрані за результатами випадкової вибірки з представників визначеної фокус-групи. За результатами інтерв'ювання організаторами дослідження було з'ясовано рівень розуміння питань анкети потенційними респондентами (роботодавцями), а також зміст запропонованих до вибору варіантів відповідей. У якості інтерв'юєрів виступали наукові та науково-педагогічні працівники Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" та Національного університету цивільного захисту України, а також найбільш вмотивовані студенти магістерської програми зі спеціальності "Публічне управління та адміністрування" з відповідних ЗВО. Кожен з інтерв'юєрів отримав від організаторів дослідження поради щодо порядку та правил організації комунікації з представниками фокус-групи, а також проєкт анкети для майбутнього обговорення. Результатом проведення інтерв'ю були використані організаторами дослідження для уточнення змісту запитань анкети та формулювань варіантів відповідей на них. Крім того, під час спілкування з представниками фокус-групи інтерв'юєри мали можливість з'ясувати думку роботодавців за фокусом окремих запитань анкети та уточнити мотиви вибору респондента за

тим чи іншим варіантом відповіді. Отже, остання редакція змісту анкети була складена відповідно до результатів її апробації під час проведення серії вибіркових інтерв'ю. Анкетування було визначено організаторами дослідження на рівні основного інструменту збору первинної інформації. До проведення анкетування на добровільній основі були залучені студенти зазначених вище ЗВО, які навчаються на заочній формі навчання. Залучення саме цієї категорії студентів до проведення анкетування роботодавців дозволило, з одного боку, охопити дослідженням відразу декілька областей України, а з іншого – створити умови для участі студентів-заочників у науковій роботі. З відібраними для проведення анкетування роботодавців студентами організаторами дослідження було проведене навчання щодо умов та правил проведення ефективного анкетування та тренінг із формування необхідних для успішної комунікації практичних навичок.

Запропонована до заповнення роботодавцями анкета містила вісімнадцять запитань закритого типу. Одне з цих питань було зосереджено на з'ясуванні думки роботодавців щодо рівня відповідальності деяких із суб'єктів за реформування системи забезпечення якості вищої освіти. Іншими словами, респондентам із числа роботодавців було запропоновано висловити свою думку щодо лідерства тих чи інших суб'єктів в ініціюванні реформ з підвищення якості вищої освіти. Результати обробки анкет подано на рисунку 1.

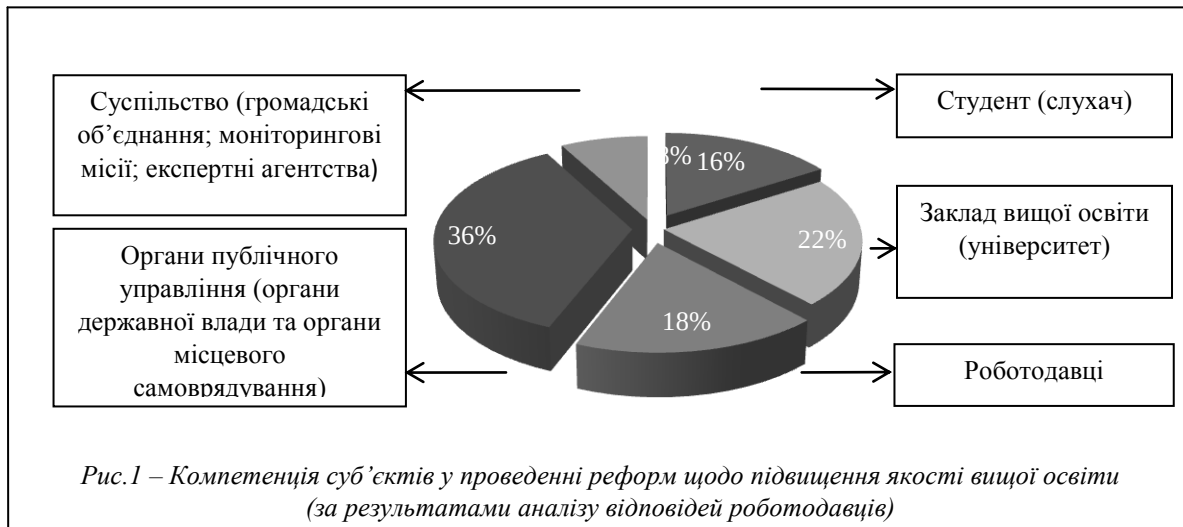
Деякі результати аналізу відповідей роботодавців були висвітлені авторами цієї публікації під час роботи міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання" (06-06.04.2021, м. Харків – Харківський національний університет будівництва та архітектури) [14], а отже, у межах цієї публікації ми зосередимось лише на тих напрямках інтерпретації отриманих даних, які залишились не висвіт-

леними під час роботи згаданого вище науково-комунікативного заходу.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зважаючи на вище наведене можемо сформулювати такі основні висновки.

Залучення роботодавців (представ-

ників роботодавців) до оцінювання якості вищої освіти повинно здійснюватись на постійно діючій основі та на всіх рівнях відповідної системи. Під залученням роботодавців (представників роботодавців) до функціонування системи забезпечення якості вищої освіти, наприклад на рівні експертів, ми маємо на увазі значно шир-

ший формат участі відповідних суб'єктів, чим це сьогодні передбачає механізм акредитації освітніх програм. Участь роботодавців (представників роботодавців) в акредитації освітніх програм, так само як й у практиці їхньої реалізації (відповідні норми інституалізовані у межах "Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти" та Рекомендацій щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми), є лише одним із напрямків (механізмів) їх залучення до оцінювання якості вищої освіти. Пропонуємо розглянути можливість залучення роботодавців (представників роботодавців), безумовно, за їхньою згодою, до підсумкового контролю знань студентів за фаховими навчальними дисциплінами, а також до процедури захисту випускних кваліфікаційних робіт, на рівні незалежних експертів із правом дорадчого голосу. Крім того, участь роботодавців (представ-

ників роботодавців) може бути корисною в організації та проведенні моніторингу якості вищої освіти за кожною із спеціальностей. В основу розбудови змісту такого моніторингу можуть бути покладені досвід Міністерства юстиції України щодо проведення дослідження "Стан юридичної освіти" (2019 рік) [21] та результати реалізації Програми USAID "Нове правосуддя" [18] щодо модернізації юридичної освіти в Україні. На нашу думку, таке об'єднання потенціалів профільного міністерства, роботодавців (представників роботодавців) та міжнародних організацій за напрямком експертизи стану та якості юридичної освіти дозволило, з одного боку, отримати об'єктивну оцінку предмету експертної уваги, а з іншого – запропонувати напрями вдосконалення, як безпосередньо змісту навчальних планів та програм із підготовки правників, так й системи юридичної освіти в цілому.

1. З огляду на існування інститу-

ціональної залежності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від органів державної влади (механізм утворення НАЗЯВО (організаційний контекст) та мета його функціонування (змістовний контекст) безпосередньо пов'язані з діяльністю Кабінету Міністрів України) ми не можемо зазначати про його повну відповідність тим нормам рекомендацій Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти, які встановлюють стандарти для агенцій із зовнішнього забезпечення якості вищої освіти, а саме: критерію незалежності – “агенції та установи із забезпечення якості й/або надання акредитації” повинні бути не залежними [22]. В дійсній організаційно-правовій формі НАЗЯВО є не лише залежним від органів державної влади [23], а й органом, який лише частково зосереджений на проблематиці забезпечення якості вищої освіти. Така частковість обумовлена спрямуванням діяльності НАЗЯВО на акредитацію освітніх програм, що скоріше відповідає функціям не “агенції із забезпечення якості вищої освіти”, а “установі з надання акредитації”. В наявній організаційній формі НАЗЯВО лише частково відповідає Стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. До речі, питання уточнення організаційно-правового статусу НАЗЯВО перебуває на порядку денному Міністерства освіти і науки України [16]. На нашу думку, функції зовнішнього контролю за якістю надання освітніх послуг ЗВО та якістю вищої освіти повинні бути покладені суспільством не на державний орган, а на один із інститутів громадянського суспільства (громадська організація; професійні спілки; асоціації; організації роботодавців тощо) або їхні об'єднання. Вважаємо за доцільне ініціювати дискусію навколо питання можливості (доцільності) об'єднання Державної служби якості освіти, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (в організаційній формі “установі з проведення акредитації”) та Національного

агентства кваліфікацій у межах однієї організаційної структури. Безумовно, ініціюванню такої дискусії так само як й обговоренню питань делегування державою функцій контролю за якістю надання освітніх послуг ЗВО та якістю вищої освіти одному з інститутів громадянського суспільства, повинно передувати всебічне наукове обґрунтування відповідної проблематики.

2. За результатами аналізу думки роботодавців щодо суб'єктів реформування системи забезпечення якості вищої освіти було встановлено той факт, що найбільший рівень відповідальності за ініціювання змін покладається на органи публічного управління (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) – 36%. Іншими словами, на думку респондентів, саме держава є головним суб'єктом в ініціюванні реформ у системі забезпечення якості вищої освіти. Такий результат, з одного боку, підсилює значущість та актуальність вище сформульованого узагальнення про можливість (доцільність) об'єднання у межах однієї організаційної структури Державної служби якості освіти, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та Національного агентства кваліфікацій (утворення нової організаційної структури сприятиме консолідації зусиль держави відповідно до фокусу уваги), а з іншого боку – дещо суперечить світовій практиці функціонування найбільш ефективних за результатами своєї дії систем забезпечення якості вищої освіти. Така суперечливість актуалізується через призму зіставлення позицій роботодавців щодо компетенції суспільства (громадських об'єднань; моніторингових місій; експертних агентств тощо) в ініціюванні реформ у системі забезпечення якості вищої освіти (відповідний потенціал суспільства було оцінено респондентами на найнижчому серед інших суб'єктів рівні, а саме – 8%) з тим фактом, що в європейському просторі вищої освіти інститути саме цього суб'єкту відіграють найбільш значущу роль у формуванні та забезпеченні реалі-

зації політики якості в системі вищої освіти. Наприклад, серед авторів згаданих вище Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти найбільший внесок у формування, як безпосередньо змісту програмного документу, так й ідеології якості вищої освіти в цілому, було зроблено саме інститутами громадянського суспільства, а не органами державної влади. На цей факт вказує, з одного боку, зміст так званого Берлінського комюніке (Комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи від 19 вересня 2003 р., Берлін) в частині визнання зусиль Асоціації європейських університетів, окремих ЗВО та студентів щодо організації взаємодії між стеколдерами забезпечення якості вищої освіти [8], а з іншого – авторський колектив Стандартів у редакції від 2015 року. Серед авторів ухвалених 14–15 травня 2015 р. Міністерською конференцією в Єревані Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти позиціонують такі недержавні організації: Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти; Європейський союз студентів; Європейська асоціація університетів; Європейська асо-

ціація закладів вищої освіти; Міжнародна освіта; Конфедерація європейського бізнесу “БІЗНЕСЄВРОПА”; Європейський реєстр забезпечення якості вищої освіти [29]. Отже, сформульована нами вище пропозиція щодо необхідності делегування державою частини функцій зовнішнього контролю за якістю надання освітніх послуг ЗВО та якістю вищої освіти на користь профільних інститутів громадянського суспільства (або їх об’єднань), в цілому, відповідає тенденціям розвитку системи забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

Сформульовані вище узагальнення та висновки не вичерпують проблематики реформування системи забезпечення якості вищої освіти, а лише сприяють розвитку інформаційно-аналітичного та методологічного підґрунтя для подальшої організації наукових дискусій навколо порушених питань. У межах обраного нами об’єкту наукової уваги найбільш перспективними для подальших обговорень є ті з питань, змістовна зосередженість яких спрямована на з’ясування думки інших стейколдерів забезпечення якості вищої освіти щодо напрямів вдосконалення змісту та практики реалізації державної політики у сфері вищої освіти.

Список літератури:

1. Ажажа М. А. Державна освітня політика України крізь призму модернізації [електронний ресурс] / М. А. Ажажа // *Pridneprovskiy scientific bulletin*. – 2018. – Вип. 9. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/pdf/235351.pdf>
2. Бесчастний В. М. Державне управління освітою в умовах економічної та освітньої глобалізації / В. М. Бесчастний // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2009. – № 21. – С. 54–57
3. Белова Л. О. Якісна освіта як запорука якості життя населення / Л. О. Белова // *Теорія та практика державного управління*. – 2016. – Вип. 4. – С. 8–17
4. Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи. – 1999. – С. 726

5. Мороз С. А., Бука І. С., Мороз В. М., Грень Л. Н. Детерминанти качества высшего образования: значимость и сила влияния (по результатам экспертного оценивания студентов Балтийской Международной Академии, Латвия) / С. А. Мороз, И. С. Бука, В. М. Мороз, Л. Н. Грень // *Научно-методический журнал КазНПУ “Педагогика и психология”*. – 2019. – №1. – С. 74 – 80

6. Збалансований розвиток людського капіталу в Україні: завдання освіти і науки // Матеріали парламентських слухань (VIII скл.): 10 квітня 2019 року. Верховна Рада України: офіційний веб-портал [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl8/10session/par_sl/sl1004119.htm

7. Карамишев Д. В. Стратегічні орієнтири розвитку моніторингу освітньої діяльності закладів вищої освіти як складової системи управління якістю. / Д. В. Карамишев // Актуальні проблеми державного управління. – 2019. – № 2 (56). – С. 8–19
8. Комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи. ВР України: Законодавство України [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994754#Text>
9. Лукіна Т. О. Технологія розробки анкет для моніторингових досліджень освітніх проблем / Т. О. Лукіна // Методичний посібник. – Миколаїв: ОППО. – 2012. – С.32
10. Мороз В.М., Мороз С.А. Порядок та умови вступу до докторантури як елемент правового механізму державного управління якістю підготовки фахівців на науковому рівні вищої освіти / В. М. Мороз, С. А. Мороз // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2015. – №3. – С. 127–134
11. Мороз С. А., Мороз В. М., Домбровська С. М. Французька модель підготовки науково-педагогічних кадрів: особливості розбудови та перспективи використання для розвитку трудового потенціалу вітчизняних ВНЗ / С. А. Мороз, В. М. Мороз, С. М. Домбровська // Вісник НУЦЗУ (Серія “Державне управління”). – 2016. – Вип. 1 (4). – С. 213–222
12. Мороз С. А. Державне управління розвитком трудового потенціалу ВНЗ: компетенція людини, університету та держави [електронний ресурс] / С. А. Мороз // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання Академії муніципального управління. – 2016. – №4. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=96>
13. Мороз С. А. Досвід Китаю у забезпеченні розвитку галузі освіти як підґрунтя для вдосконалення механізмів державного управління якістю вищої освіти України / С. А. Мороз // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – №9. – С. 70–77
14. Мороз С. А., Мороз В. М. Думка роботодавців щодо частки відповідальності окремих суб’єктів за реформування системи забезпечення якості вищої освіти / С. А. Мороз, В. М. Мороз // Актуальні проблеми освітньо-виховного процесу в умовах карантинних обмежень та дистанційного навчання: міжнарод. наук.-практ. конф., 6–7 квітня 2021 р. – Харків. – 2021. – С. 132–136
15. Мороз В. М., Садковий В. П., Бабаєв В. М., Мороз С. А. Онлайн опитування студентів у системі забезпечення якості вищої освіти [електронний ресурс] / В. М. Мороз, В. П. Садковий, В. М. Бабаєв, С. А. Мороз Інформаційні технології та засоби навчання. – 2018. – №6. Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2415>
16. Офіційна заява МОН щодо законопроекту “Про внесення змін до деяких законів України” (стосовно удосконалення механізмів реалізації державної освітньої політики, зокрема в частині забезпечення якості освіти). [електронний ресурс] // Новини від 03.08.2020 року. Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/oficijna-zayava-mon-shodo-zakonoprojektu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-zakoniv-ukrayini-stosovno-udосkonalennya-mehanizmv-realizaciyi-derzhavnoyi-osvitnoyi-politiki-zokrema-v-chastini-zabezpechennya-yakosti-osviti>
17. Паніотто В., Харченко Н. Методи опитування: підручник / В. Паніотто, Н. Харченко. – Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”. – 2017. – С.342
18. Підвищення якості юридичної освіти. Напрями діяльності [електронний ресурс] // Програма USAID “Нове правосуддя”. – Режим доступу: https://newjustice.org.ua/uk/program_areas/pidvishhennya-yakosti-pravninchoyi-osviti/
19. Геллап Дж., Рэй С.Ф. Пульс демократии. Как работают опросы общественного мнения / Дж.Геллап, С.Ф. Рэй. – М.: ВЦИОМ. – 2017. – С.256
20. Семенець-Орлова І.А. Державне

управління освітніми змінами в Україні: теоретичні засади / І. А. Семенець-Орлова // Монографія. – К.: ЮСТОН. – 2018. – С.420

21. Стан юридичної освіти: статистичне дослідження. Новини Міністерства юстиції від 18.03.2019 [електронний ресурс] // Міністерство юстиції України. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/18/2019031817162246.pdf>

22. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. К.: Ленвіт. – 2006. – С. 35

23. Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. – № 244. // Офіційний вісник України. – 2015. – №36. – С. 23

24. Степанов В. Ю. Механізми забезпечення якості вищої освіти / В. Степанов Ю. // Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія “Державне управління”). – 2014. – № 1. – С. 92–97

25. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки: проект. Громадське обговорення проекту Стратегії розвитку вищої освіти України: новини від 25.09.2020 [електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

26. Тощенко Ж. Т. Социология / Ж. Т. Тощенко // ученик для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 2005. – С. 640

27. Мироненко Л. А. Эмпирическая социология / Л. А. Мироненко // Учеб. Пособие. – Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО “КНАГТУ”. – 2013. – С.181

28. Петерсон М. В., Ейнарсон М. К., Августин Ч., Воган Д. С. Інституційна підтримка оцінювання студентів / М. В. Петерсон, М. К. Ейнарсон, Ч. Августин, Д. С. Воган // Методологія та результати національного опитування. – Стенфорд: Стенфордський університет. – 1999. – С.447

29. Стандарти та керівні принципи забезпечення якості у Європейському просторі ВО(ESG). – К.: ТОВ “КС”. – 2015. – С. 32

30. Судман С., Бредберн Н., Шварц Н. Думаючи про відповіді / С. Судман, Н. Бредберн, Н. Шварц // Застосування когнітивних процесів до методології опитування. – Сан-Франциско: Джоссі-Басс. – 2010. – С. 322

References:

1. Azhazha, M. A. (2018), “Derzhavna osvithnia polityka Ukrainy kriz pryzmu modernizatsii”, State educational policy of Ukraine through the prism of modernization, Pridneprovskiy scientific bulletin, Vol. 9, available at: <http://www.rusnauka.com/pdf/235351.pdf>

2. Beschastnyi, V. M. (2009), “Derzhavne upravlinnia osvitoiu v umovakh ekonomichnoi ta osvitnoi hlobalizatsii”, Public education management in the context of economic and educational globalization”, Investments: practice and experience, Investytsii: praktyka ta dosvid, № 21. pp.54–57

3. Bielova, L. O. (2016), “Yakisna osvita yak zaporuka yakosti zhyttia naselennia”, Quality education as a guarantee of quality of life. Theory and practice of public administration, Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, no.4. pp 8–17

4. Gidens, E. (1999), “Sotsiologhiia”, Sociology, Kyiv: Osnovy

5. Moroz, S.A., Buka, Y.S., Moroz, V.M. and Hren, L.N. (2019), “Determinanty kachestva vysshego obrazovaniya: znachimost' i sila vliyaniya (po rezul'tatam ekspertnogo otsenivaniya studentov Baltiyskoy Mezhdunarodnoy Akademii, Latvii)”, Determinants of Higher Education Quality: Significance and Power of Influence (According to the Expert Evaluation of Students of the Baltic International Academy, Latvia), Nauchno-metodycheskyi zhurnal KazNPU «Pedahohyka y psykholohyia», vol 1, pp 74–80

6. The Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal (2019), “Balanced development of human capital in Ukraine: tasks of education and science”, Materials of parliamentary hearings (VIII composition), available at: <http://static.rada.gov.ua/zakon/>

skl8/10session/par_sl/sl1004119.htm (Accessed 10 May 2021)

7. Karamyshev, D. V. (2019), "Stratichni oriientyry rozvytku monitorynhu osvitoi diialnosti zakladiv vyshchoi osvity yak skladovoi systemy upravlinnia yakistiu", Strategic guidelines for the development of monitoring the educational activities of higher education institutions as part of the quality management system, Actual problems of public administration, no 2 (56), pp. 8–19

8. The Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine. Communiqué of the Conference of Ministers of Higher Education of Europe. available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_754#Text (Accessed 10 May 2021)

9. Lukina, T.O. (2012), "Tekhnolohiia rozrobky anket dlia monitorynhovykh doslidzhen osvitykh problem: metodychnyi posibnyk", Technology of questionnaire development for monitoring research of educational problems: methodical manual, Mykolaiv: OIPPO

10. Moroz, V. M., Moroz, S. A. (2015), "Poriadok ta umovy vstupu do doktorantury yak element pravovoho mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia yakistiu pidhotovky fakhivtsiv na naukovomu rivni vyshchoi osvity", The procedure and conditions for admission to doctoral studies as an element of the legal mechanism of state management of the quality of training at the scientific level of higher education, Scientific notes the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, no. 3. pp. 127–134

11. Moroz, S. A., Moroz, V. M. and Dombrovska, S. M. (2016), "Frantsuzska model pidhotovky naukovopedagogichnykh kadrov: osoblyvosti rozbudovy ta perspektyvy vykorystannia dlia rozvytku trudovoho potentsialu vitchyznianskykh VNZ", The French model of training of scientific and pedagogical personnel: peculiarities of development and prospects of use for the development of labor potential of native higher educational institutions, Visnyk NUTsZU, vol. 1(4), pp. 213–222

12. Moroz, S. A. (2016), "Derzhavne upravlinnia rozvytkom trudovoho potentsialu VNZ: kompetentsiia liudyny, universytetu ta

derzhavy", Public administration employment potential development of institutions, human competence, university and government, Public administration, improvement and development, vol. 4, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=967> (Accessed 10 May 2021)

13. Moroz, S. A. (2019), "Dosvid Kytaiu u zabezpechenni rozvytku haluzi osvity yak pidgruntia dlia vdoskonalennia mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity Ukrainy", China's experience in securing the development of the education sector as a basis for improving the quality management mechanisms of higher education in Ukraine, Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 9, pp. 70–77

14. Moroz S. A., Moroz V. M. (2021), "Dumka robotodavtsiv shchodo chastky vidpovidalnosti okremykh subiektiv za refor-muvannia systemy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity", Employers' views on the share of responsibility of individual entities for reforming the quality assurance system of higher education, Actual problems of the educational process in the conditions of quarantine restrictions and distance learning: international. scientific-practical Conf, pp. 132–136

15. Moroz, V. M., Sadkovyi, V. P., Babaiev, V. M. and Moroz, S. A. (2018), "Onlain opytuvannia studentiv u systemi zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia", Online survey of students in the quality assurance system of higher education, Information technology and teaching aids, no. 6, available at: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2415> (Accessed 10 May 2021)

16. Ministry of Education and Science of Ukraine. Ofitsiina zaiava MON shchodo zakonoproiektu "Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy" (stosovno udoskonalennia mekhanizmiv realizatsii derzhavnoi osvitoi polityky, zokrema v chastyni zabezpechennia yakosti osvity), available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/oficijna-zayava-mon-shodo-zakonoproiektu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-zakoniv->

ukrayini-stosovno-udoshkonalennya-meha-
nizmiv-realizatsiyi-derzhavnoyi-osvitnoyi-
politiki-zokrema-v-chastini-zabezpechennya-
yakosti-osviti(Accessed 10.05.21)

17. Paniotto, V., Kharchenko, N. (2017), "Metody opytuvannya", Pidruchnyk, Survey methods: textbook, Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohilianska akademiia"

18. USAID New Justice Program. "Improving the quality of legal education", Areas of activity, available at: https://newjustice.org.ua/uk/program_areas/pidvishhen-nya-yakostipravnichoyiosviti

19. Gallup, J., Ray, S.F. (2017), "The pulse of democracy", How public opinion polls work, M.: VTsIOM

20. Semenets-Orlova, I. A. (2018), "Derzhavne upravlinnia osvitynymi zminamy v Ukraini: teoretychni zasady: monohrafiia", State management of educational changes in Ukraine: theoretical principles: monograph", K.: YuSTON

21. Ministry of Justice of Ukraine (2019), "Stan yurydychnoi osvity: statystychnye doslidzhennia", The state of legal education: a statistical study", available at: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/18/20190318171622-46.pdf> (Accessed 10 May 2021)

22. (2006), "Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity", Standards and recommendations for quality assurance in the European Higher Education Area", K.: Lenvit

23. Official Gazette of Ukraine (2015), "Statut Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity",

Charter of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education, no. 36. p. 23

24. Stepanov, V. Iu. (2014), "Mekhanizmy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity", Mechanisms for ensuring the quality of higher education, Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy (Serii "Derzhavne upravlinnia"), vol. 1, pp. 92–97

25. Ministry of Education and Science of Ukraine, "Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2021–2031: project. Public discussion of the draft Strategy for the development of higher education in Ukraine: news from 25.09.2020", available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (Accessed 10 May 2021)

26. Toshchenko, Zh. T. (2005), "Sociology", An apprentice for university students, M.: UNITY-DANA

27. Mironenko, L. A. (2013), "Empirical Sociolog", Textbook, Benefit, Komso-molsk-on-Amur: FGBOU VPO "KnAGTU"

28. Peterson, M. W., Einarson, M. K., Augustine, C. H., Vaughan, D. S. (1999), "Institutional Support for Student Assessment", Methodology and Results of a National Survey. Stanford: Stanford University

29. (2015), "Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area", (ESG) K.: CS Ltd

30. Sudman, S., Bradburn, N., Schwarz, N. (2010), "Thinking About Answers", The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology, San Francisco: Jossey-Bass

Євгенія Воробйова

кандидат педагогічних наук, доцентка, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”;
Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-6269-578X
E-mail: evorobjova@ukr.net

Христина Логош

магістрантка освітньої програми “адміністративний менеджмент”, кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

**ЛІДЕРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

Анотація: висвітлено особливості розвитку лідерських якостей майбутніх державних службовців й тих, хто перебуває на державній службі в процесі професійної підготовки у вищій школі та шляхом підвищення кваліфікації. Також у статті визначено, що запровадження оновленого змісту та форм професійної підготовки майбутніх державних службовців у ЗВО та запровадження тренінгових форм в процесі підвищення кваліфікації сприяє розвитку їх лідерського потенціалу, актуалізує інтерес до практичної діяльності в державній службі, що сприяє подальшій активності у постійному оволодінні знаннями та використанням їх на практиці в управлінській діяльності державної служби.

Стаття містить авторське трактування напрямів розвитку лідерського потенціалу державних службовців як в рамках спеціальних програм підготовки, так й в процесі професійної підготовки у ЗВО.

Ключові слова: лідерські якості, лідерський потенціал, професійна підготовка держслужбовців, розвиток лідерського потенціалу держслужбовців.

Evgeniya Vorobieva

candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of pedagogy and psychology of management of social systems. academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: evorobjova@ukr.net

Khrystyna Lohosh

master’s student of the educational program “administrative management”, department of pedagogy and psychology of management of social systems. academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”;
Kharkiv, Ukraine

©Євгенія Воробйова, Христина Логош, 2021

**LEADERSHIP POTENTIAL OF CIVIL SERVANTS IN THE
VOCATIONAL TRAINING PROCESS**

Abstract: the features of development of leader qualities of future civil servants are reflected and those, who is in government service in the process of professional preparation at higher school and by in-plant training. Also in the article certainly, that the input of the renewed maintenance and forms of professional preparation of future civil servants in HEIs and input of training forms in the process of in-plant training assists to development of their leader potential, actualized interest in practical activity in government service that assists further activity in a permanent capture by knowledge and use of them in practice in administrative activity of government service.

The article contains authorial interpretation of directions of development of leader potential of civil servants as within the framework of the special programs of preparation so in the process of professional preparation in HEIs.

Keywords: leadership qualities, leadership potential, vocational training of civil servants, development of the leadership potential of civil servants.

Евгения Воробьева, Кристина Логош

**ЛИДЕРСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В
ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ**

Аннотация: отражены особенности развития лидерских качеств будущих государственных служащих и тех, кто состоит на государственной службе в процессе профессиональной подготовки в высшей школе и путем повышения квалификации. Также в статье определено, что введение обновленного содержания и форм профессиональной подготовки будущих государственных служащих в УВО и ведение тренинговых форм в процессе повышения квалификации содействует развитию их лидерского потенциала, актуализирует интерес к практической деятельности в государственной службе, которая способствует дальнейшей активности в постоянном овладении знаниями и использованием их на практике в управленческой деятельности государственной службы.

Статья содержит авторскую трактовку направлений развития лидерского потенциала государственных служащих как в рамках специальных программ подготовки так и в процессе профессиональной подготовки в ЗВО.

Ключевые слова: лидерские качества, лидерские потенциал, профессиональная подготовка госслужащих, развитие лидерского потенциала госслужащих.

Eugene Vorobieva, Khrystyna Lohosh

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Development of leadership potential of civil servants in the vocational training process”

Problem setting. Leadership is an important factor in group managing. Leadership is often used in organizational interactions and carries with it the concept of a single process of managing people. According to the management theory and practice interpret-

tation: leadership – “leader-followers”, this phenomenon is characterized by the informal nature of relations. Leadership is formed under the condition of the group's perception of common goals as their own, so it is a component of effective management and is a

resource of informal influence.

Numerous studies confirm that effective leadership in government organizations has a positive impact on performance, employee engagement, and the ability to offer innovative solutions, so the role of civil servant leaders is especially important in turbulent, uncertain situations and crises now faced by all states.

Our work examines research and publications on the leadership phenomenon development, namely programs to improve leadership in the civil service. We live in a time of constant globalization challenges, so the problem of modern approaches to leadership in the civil service remains open and becomes relevant for further researches.

Resent research and publication analysis. The issue of content and issues of leadership in Ukraine civil service is not a new direction in the scientific research organization. Accordingly, aspects of leadership and management in the civil service were dealt with by Kucher O. and Nesterenko G. [5]; Kirichenko N. [4] considered the necessity for the professionalization of the civil service. The issue of leadership in the civil service is in the focus of scientific attention of foreign scientists. For example, the study of the nature and importance of leadership in government organizations has received attention in the work of Tracy Trottier, Montgomery Wang Wart, and Xiaohu Wang [6].

Many Ukrainian scientists M.Havryliuk, S. Kalashnikova, D. Volkivska, M. Logunova, S. Nestulya, and others consider the modern view of the problems of formation of competencies in future civil servants in their works. Leadership theories continue to be actively developed by domestic scientists. The number of empirical studies has quickly increased, which indicates that the problem of leadership has not lost its relevance, and, therefore, today there is a need to continue research on the practical application of concepts, approaches, leadership potential development of civil servants.

Paper objective is to analyze the

existing ways of developing the leadership potential of Ukrainian civil servants, in particular in the process of vocational training.

Paper main body. The action plan for the implementation of the Public Administration Reform Strategy of Ukraine for 2019–2021 states the modernization of the system of professional development of civil servants, namely: development and approval of methods for determining the needs for vocational training of civil servants based on professional competence assessment; introduction of professional training of civil servants holding civil service positions of category “A” on the development of their competence “leadership”.

Vocational training – the acquisition and improvement of professional knowledge, skills, and abilities of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, local government officials, which provides the appropriate level of their professional qualifications for their professional activities.

Types of vocational training:

- preparation for master’s programs;
- advanced training;
- internship;
- self-education (free online platforms for self-education).

Vocational training is carried out through a system of educational institutions, establishments, organizations, regardless of the form of ownership, which have the right to provide relevant educational services, and is conducted at the expense of state and local budgets and other sources not prohibited by law.

General short-term programs: gender equality, state language, state digital development policy, income depreciation, human rights and antidiscrimination, e-government, and e-democracy, Euro-Atlantic integration, European integration, communication and interaction, leadership National-patriotic education of children and youth, and others.

Today, there are many different pro-

professional programs for civil servants in different areas, namely: European integration, prevention of corruption, decentralization of income, foreign language, leadership, ensuring equal rights and opportunities for women and men, strategic communications, public administration, and administration, personnel management civil service, personnel management in local governments, data management in local governments and many others. Programs are also divided by type of study: general short-term program, special shortterm program, general vocational (certificate) program, special vocational (certificate) program, educational-vocational program, educational-scientific program, selfeducation.

However, it is worth noting the importance of classical higher education for the training of civil servants and public administration specialists. In particular, in NTU "KhPI" by the educational program "Administrative Management". The students of this program are mostly managers of administrative activities in various spheres of social development (medical institutions, secondary schools, higher education institutions.) and civil servants who improve their skills.

The main objectives of the master's program "Administrative Management" are:

- formation of national self-consciousness, managerial, legal culture, and ethics of modern specialists;

- formation of the personality of the leader, intellectual, highly professional manager of administrative activity and civil servant;

- formation of strategic and practical

managerial competencies in the process of professional training;

- involvement of students in research work to solve theoretical and practical problems of Ukrainian society;

- promoting the development and implementation of state and regional strategies for socio-economic development.

Thus, in the course of scientific research, we established the importance of the content and forms of organization of vocational training of civil servants in order to develop their leadership potential.

Conclusions of the research. In the course of the research, we determined that modern leadership programs in the civil service and the content of relevant educational programs in higher education institutions are the leading direction of improving the competencies of civil servants in a small social group managing, which contributes to group goals.

Thus, it can be stated that leadership is a super competence of an individual, including a leader, which is difficult to measure and difficult to reproduce. The analyzed modern professional programs for leadership development can be successfully implemented in the environment to improve the head quality work in government, which in its turn should improve the quality of public services and efficiency of civil servants. Therefore, the acquisition and improvement of professional knowledge and competencies in the field of leadership in civil servants is necessary for the appropriate level of professional qualification of civil servants and the state as a whole.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Лідерство є важливим фактором управління груповими процесами. Лідерство часто використовується під час організаційних взаємодій та несе в собі поняття єдиного процесу управління людьми. За тлумаченням теорії та практики управління: лідерство – "лідер-

послідовники", для цього феномену характерний неформальний характер відносин. Лідерство формується за умови сприйняття групою загальних цілей як своїх власних, тому є компонентом ефективної управлінської діяльності та є ресурсом неформального впливу [1, с.278]. В такому контексті ми поділяємо думку одного з провідних науковців сучасності в сфері розробки теорії лідерства в управ-

лінській діяльності – Романовського О. Вчений визначає “лідера як особистість, здатну надихати і спрямовувати людей та їх емоції в творчість” [2].

Дослідження Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [3] свідчить, що ефективність реакції будь-якого уряду на складні виклики залежить від ефективного управління та лідерства в органах державного управління. Тому питання розвитку лідерського потенціалу державних службовців вимагає від суб’єктів державного управління впроваджувати інновації, контролювати ризики та відповідати за прийняті рішення. На сьогодні одним із пріоритетів державного управління та роботи на державній службі є забезпечення керівниками-лідерами, які мають володіти такими рисами управлінця, як: компетентність, інформованість, мотивованість, відповідальність, здатність і готовність до творчої, інноваційної діяльності [4, с. 1–4].

Численні дослідження підтверджують, що ефективне лідерство у державних організаціях має позитивний вплив на досягнення результатів, залучення працівників і їхню здатність пропонувати інноваційні рішення, тому роль лідерів-держслужбовців є особливо важливою в умовах турбулентності, ситуаціях невизначеності та під час криз, з якими зараз стикаються всі держави.

Ми живемо у час постійних глобалізаційних викликів, тому проблема сучасних підходів до лідерства на державній службі залишається відкритою та набуває актуальності подальших досліджень. Зокрема, Національне агентство України з питань державної служби розробило проект постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад”, яким передбачено, що у рамках складання інди-

відуальної програми підвищення рівня професійної компетентності державний службовець матиме можливість самостійно обирати види, темп та результати проходження такого навчання, відповідно до індивідуальних потреб професійного розвитку.

В контексті реалізації практичних завдань із розвитку лідерського потенціалу державних службовців слід зазначити, що у Національному агентстві України з питань державної служби у рамках тренінгової програми “Сучасне лідерство: новий підхід до державного управління” здійснюється навчання державних службовців, які займають посади державної служби категорії “А”. Під час навчання фахівці НАДС надають роз’яснення щодо окремих питань модернізації державної служби. Зокрема акцентують увагу на питаннях забезпечення службової дисципліни та дисциплінарної відповідальності державних службовців, а також актуальних змінах істотних умов державної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, яких започатковано роз’яснення цієї проблеми і на які спирається автор. Проблематика змісту та питання лідерства в державній службі України не є новим напрямом в організації наукового пошуку. Відповідно, аспектами лідерства та керівництва в системі державної служби займалися Кучер О. [7] і Нестеренко Г. [7].; Кириченко Н. [4] розглянув необхідність професіоналізації державної служби. Питання лідерства на держслужбі перебуває у фокусі наукової уваги зарубіжних вчених. Наприклад: вивчення сутності та значення лідерства в державних організаціях набули уваги у роботі Трейсі Тротье, Монтгомері Ван Варт та Сяоху Ван [5].

Проведений аналіз сучасних наукових публікацій із проблематики лідерства у структурі професійної діяльності державних службовців, то можна констатувати, що за календарний рік у наукометричних базах, до прикладу, “Google Scholar” публікується більше 2000 статей вітчизняних авторів. Вважає-

мо за доцільне навести основні з них: Литвиновський Є., Литвиновська І. (Феномен лідерства на державній службі); Орлова Н. (Лідерство та комунікації у системі державної служби України; Системі державної служби України; Цифрові компетентності лідера на державній службі); Пурцхванідзе О., Каламан О. (Лідерство у сфері державних послуг: теоретичний аспект); Савицька Т. (Лідерські компетентності публічних службовців) та інші.

Що ж до закордонних публікацій, то в тому ж “Google Scholar” за календарний рік опубліковано більше 50000 публікацій. Ємельянов В., Штиров, О., Верба С., Ярошенко Л. (Leadership qualities in civil service: problem issues) [16]; Віртанен П., Таммед М. (Developing Public Sector Leadership) [17]; Бамбіделе Адекунле Дж. (Democracy, leadership and governance: a means to sustainable development [18].

Сучасний погляд на проблеми формування компетентностей у майбутніх державних службовців у своїх працях розглядають багато українських науковців С. Нестуля, М. Логунова, С. Калашнікова, М. Гаврилук, Д. Волківська, та інші. Теорії лідерства продовжують активно розвиватися вітчизняними науковцями. Різко збільшилася кількість емпіричних досліджень, що свідчить про те, що проблема лідерства не втратила своєї актуальності, а, отже, сьогодні актуалізується необхідність продовжувати дослідження щодо практичного використання концепцій, підходів, розвитку лідерського потенціалу державних службовців [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Державним службовцям сьогодення недостатньо бути лише професіоналами. Саме тому, одним із головних завдань державного управління та державної служби виступає наповнення професійної компетентності державного службовця лідерською складовою. Таким чином, лідерство визнається як потужний чинник вдосконалення

управлінської спроможності та результативності діяльності органів державної влади. В такому контексті, розвиток лідерського потенціалу державного службовця в процесі професійної підготовки набуває особливого змісту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Незважаючи на доволі широкий спектр досліджень, питання пов'язані з розвитком лідерсько-управлінських здібностей, вдосконаленням лідерських якостей керівних кадрів різних рівнів в процесі професіоналізації державної служби залишається актуальною та потребує подальших досліджень. Тому мета нашого дослідження визначити способи розвитку лідерського потенціалу держслужбовців в Україні, окрема в процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Аналіз Стратегії реформування державного управління України на 2019–2021 роки дозволив визначити напрями модернізації системи професійного розвитку державних службовців, а саме: розроблення та затвердження методики визначення потреб у професійному навчанні державних службовців на основі оцінювання професійної компетентності; запровадження професійного навчання державних службовців, які займають посади державної служби категорії “А”, щодо розвитку у них компетентності “лідерство” [9].

Професійне навчання [10] – набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок державними службовцями, головами місцевих державних адміністрацій, їх першими заступниками та заступниками, посадовими особами місцевого самоврядування, що забезпечує відповідний рівень їхньої професійної кваліфікації для професійної діяльності.

Види професійного навчання [10]:

- підготовка за магістерськими програмами;
- підвищення кваліфікації;
- стажування;
- самоосвіта (безкоштовні онлайн

– платформи для самоосвіти).

Професійне навчання здійснюється через систему закладів освіти, установ, організацій, незалежно від форми власності, які мають право надавати відповідні освітні послуги, та проводиться за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством [12, 13, 14, 15].

Перелік пріоритетних напрямів /тем для підвищення кваліфікації за загальними професійними (сертифікатними) та короткостроковими програмами “Державні службовці”. Загальна професійна (сертифікатна) програма для вперше призначених на посади державної служби категорії “А”, “Б”, “В” (протягом року з дня їх призначення на посаду):

– загальна професійна (сертифікатна) програма для державних службовців (не рідше одного разу на три роки);

– загальна професійна (сертифікатна) програма з питань запобігання корупції та забезпечення доброчесності;

– програма підвищення кваліфікації з іноземних мов (англійська мова);

– загальна професійна (сертифікатна) програма з питань управління публічними фінансами тощо.

Загальні короткострокові програми: гендерна рівність, державна мова, державна політика цифрового розвитку, детінізація доходів, дотримання прав людини та протидія дискримінації, електронне урядування та електронна демократія, Євroatлантична інтеграція, Європейська інтеграція, комунікація та взаємодія, лідерство Національно-патріотичне виховання дітей та молоді та інші [11].

На сьогодні для держслужбовців існують багато різних професійних програм за різними напрямками, а саме: Європейська інтеграція, запобігання корупції, децентралізація доходів, іноземна мова, лідерство, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, стратегічні комунікації, публічне управління та адміністрування, управління персоналом на державній службі, управління персоналом в

органах місцевого самоврядування, управління даними в органах місцевого самоврядування та багато інших. Розділяють програми також за видом навчання: загальна короткострокова програма, спеціальна короткострокова програма, загальна професійна (сертифікатна) програма, спеціальна професійна (сертифікатна) програма, освітньо-професійна програма, освітньо-наукова програма, самоосвіта.

На сайті НАДС (Національного агентства України з питань державної служби) зараз за напрямком “Лідерство” можна знайти актуальні програми: “Розвиток лідерства в органах влади” (Загальна короткострокова програма), “Лідерство в процесах управління змінами” (Загальна короткострокова програма) та “Лідерство. Прийняття ефективних рішень” для начальників (спеціалістів) відділів Вінницької міської ради (Спеціальна короткострокова програма)[11].

НАДС було створено програму [10] “Лідерство в державній службі та службі в органах місцевого самоврядування”, у якій головним завданням було підвищення спроможності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування виконувати посадові обов’язки через засвоєння сучасних теоретичних знань, набуття практичних умінь і навичок із проблем лідерства і формування управлінської еліти.

У даній програмі розглядаються такі теми [10]:

– Соціально-відповідальне лідерство на державній службі.

– Лідерство та управлінська еліта.

– Лідерство: управління командами та організаційними змінами.

– Креативність як фундамент інноваційного лідерства.

– Лідерство: створення організації, що навчається.

Після проходження програми держслужбовець міг гнучко реагувати на зміну обставин та корегувати структуру та методи управління; критично аналізувати ефективність власної організаційно-

управлінської діяльності; застосовувати сучасні техніки управління конфліктними ситуаціями, а також: аналізувати прояви лідерських якостей у практиці державного управління; оцінювати роль лідера-державного службовця як провідника реформ та модернізації; виявляти лідерські якості посадовців та інструменти їх застосування для подальшого особистісного та професійного розвитку; формувати команду для ефективного вирішення завдань у професійній сфері; вирішувати конфлікти, які виникають у професійній діяльності; володіти методами творчого прийняття рішень; володіти методами підтримання інноваційного духу в організації; застосовувати різноманітні технології управління персоналом.

Професійне навчання державних службовців може бути ефективним та результативним лише за умови запровадження системного підходу до планування їх професійного та особистісного розвитку. Зокрема, через складання за результатами оцінювання службової діяльності індивідуальних програм професійного розвитку. Такі програми визначають потреби у професійному навчанні, сприяють постійному оновленню знань, лідерських якостей і професійних компетентностей.

Проте, варто зазначити значущість й класичної вищої освіти з підготовки державних службовців та фахівців із публічного управління. Зокрема, в Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут” за освітньою професійною програмою “Адміністративний менеджмент” за спеціальністю 281 “Публічне управління та адміністрування”. Слухачами цієї програми здебільшого є менеджери з адміністративної діяльності в різних сферах суспільного розвитку (медичні установи, загально-освітні навчальні заклади, заклади вищої освіти тощо) та державні службовці, які отримують додаткову вищу освіту другого освітнього рівня – магістр.

Основними задачами магістерської програми “Адміністративний менеджмент” є:

- формування національної самосвідомості, управлінської, правової культури та етики сучасних фахівців;

- формування особистості лідера, інтелектуального, високопрофесійного менеджера з адміністративної діяльності та державного службовця;

- формування стратегічних та практичних управлінських компетенцій у процесі фахової підготовки;

- залучення студентів до науково-дослідної роботи із вирішення теоретичних та практичних завдань розвитку українського суспільства;

- сприяння розробці та реалізації державних і регіональних стратегій соціально-економічного розвитку.

Таким чином, нами було визначено актуальні форми розвитку лідерського потенціалу державних службовців в процесі професійної підготовки.

Вивчення індивідуальних програм державних службовців показало, що пріоритетним у 2021 році є удосконалення таких компетенцій, як: професійні знання, управління змінами, управління ефективністю та розвиток людських ресурсів, комунікація та взаємодія, лідерство – для представників вищого корпусу державної служби; професійні знання, впровадження та прийняття змін, цифрова грамотність – для державних службовців категорії “Б” та “В” [4].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розробок у даному напрямку. В ході проведеного дослідження ми визначили, що сучасні програми лідерства на державній службі та зміст відповідних освітніх професійних програм у закладах вищої освіти виступають провідним напрямом вдосконалення компетентностей держслужбовців в організації управління малою соціальною групою, що сприяє досягненню групових цілей.

Отже, можна констатувати, що лідерство – це надкомпетентність особистості, у тому числі і керівника, яку важко виміряти та важко відтворити. Проаналізовані сучасні професійні програми до

розвитку лідерства досить успішно можуть впроваджуватись у соціальному середовищі для удосконалення якості роботи керівника в органах влади, які передусім мають покращити якість державних послуг та ефективність діяльності державних службовців. Тож набуття та вдосконалення професійних знань та компетентностей у сфері лідерства у державних службовців є необхідним для відповідного рівня професійної квал та держави в цілому.

Реалізація виділених форм розвит-

ку лідерського потенціалу державних службовців може сприяти більш ефективному виконанню завдань, які стоять сьогодні перед державною службою.

Перспективним нам видається напрям щодо створення системи рекрутування на керівні посади в органах державної служби тих кандидатів, які володіють сильними лідерськими якостями, та подальшого розвитку системи культивування лідерства на державній службі як однієї з необхідних умов для розвитку професійної державної служби в Україні.

Список літератури:

1. Орлова Н. С. Лідерство та комунікації у системі державної служби України [електронний ресурс] / Н. С. Орлова // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Публічне управління для сталого розвитку: виклики та перспективи на націо-нальному та місцевому рівнях” 21–22 травня 2020 р. Маріуполь (Україна). – Маріуполь-Київ:ПП Халіков Р. Р. – 2020. – С.296. – Режим доступу: <http://rp.dsum.edu.ua/bitstream/123456789/914/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84.%202020%20%d1%81.278-280.pdf>

2. Романовский А. Г., Квасник О.В., Шаполова В. В., Трехвекторная структура понятия лидерство / А. Г. Романовский, О. В. Квасник, В. В. Шаполова [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/26/Romanovskiy_Trehvektornaya_2016.pdf

3. Рекомендації ОЕСР (Організації еко-номічного співробітництва та розвитку) [електронний ресурс]: Публікації. – Режим доступу: <https://rdo.in.ua/article/yakogo-liderstva-potrebuye-derzhavna-sluzhba>

4. Кириченко Н. О. Лідерство в контексті професіоналізації державної служби [електронний ресурс] / Н. О. Кириченко // Стаття. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2/Downloads/156-Article%20Text-509-1-10-](file:///C:/Users/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2/Downloads/156-Article%20Text-509-1-10-20201021.pdf)

[20201021.pdf](https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.15406210.2007.00865.x)

5. Трейсі Тротье Монтгомері, Ван Варт Сяо Ху Ван Вивчення сутності та значення лідерства в державних організаціях [електронний ресурс] / Трейсі Тротье Монтгомері, Ван Варт Сяо Ху Ван // Дослідницька стаття. – Режим доступу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.15406210.2007.00865.x>

6. Колесник Л. Л. Сучасні підходи до розвитку лідерства на державній службі [електронний ресурс] / Л. Л. Колесник // Ст. – С. 1–4. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:munymNS_VY4J:ema.ztu.edu.ua/article/view/185128/184788+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua

7. Кучер О. В., Нестеренко Г. П. Лідерство у системі державної служби в умовах трансформаційних змін [електронний ресурс] / О. В. Кучер, Г. П. Нестеренко // Стаття. – Режим доступу: <http://journal.ipk.edu.ua/index.php/ED/article/view/18/17>

8. Собчишин О. М. Слозанська Г. І. “Лідерство” у працях українських науковців [електронний ресурс] / О. М. Собчишин Г. І. Слозанська // Стаття. – Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2/Downloads/42%B8-18107-1-10202122.pdf>

9. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року [електронний ресурс]: План заходів з реалізації Стратегії реформування держав-

ного управління України на 2019–2021 роки – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites1/reform%20office/01_strategy_ukr.pdf

10. Професійне навчання [електронний ресурс]: Діяльність / професійне навчання. – Режим доступу: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya>

11. Перелік пріоритетних напрямів /тем для підвищення кваліфікації за загальними професійними (сертифікатними) та короткостроковими програмами “Державні службовці” [електронний ресурс]: Особливості програми. – Режим доступу: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/Perelik%20prior%20napr/prioritetni-naprijamkilistopad-2019-povtorno.pdf>

12. Програма: Лідерство в державній службі та службі в органах місцевого самоврядування [електронний ресурс]: Особливості програми. – Режим доступу: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/liderstvo-v-derzhavnii-sluzhbi-ta-sluzhbi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia>

13. Методичні рекомендації на тему: Закон України “Про державну службу”: питання і відповіді [електронний ресурс]: Хто підпадає під дію Закону України “Про державну службу”? – С. 4–5. – Режим доступу: <https://just.odessagov.ua/files/files/pro%20derzhavnu%20sluzhbu.pdf>

14. Сучасне лідерство: новий підхід до державного управління [електронний ресурс]: Стаття / Тестова експлуатація. – Режим доступу: <https://career.gov.ua/site/viewnews?id=53>

15. Аналітичний звіт про індивідуальні потреби у професійному навчанні державних службовців на 2021 рік [електронний ресурс]: Індивідуальні потреби у професійному навчанні державних службовців. – Режим доступу: <https://nads.gov.ua/storage/sites/5/04.03.21/zvitip2021.pdf>

16. Ємельянов В., Штиров, О., Верба С., Ярошенко Л. Leadership qualities in civil service: problem issues / В. Ємельянов, О. Штиров, С. Верба, Л. Ярошенко [електронний ресурс]:

Публічне управління та регіональний розвиток. – Режим доступу: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/221>.

17. Петрі Віртанен, Маріка Таммеїд, що розвиває лідерство у державному секторі. Нове обґрунтування, найкращі практики та інструменти [електронний ресурс]: Розвиток лідерства у державному секторі. – Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-42311-7>

18. Bambidele Joseph Adekunle Демократія, лідерство та управління: засіб сталого розвитку [електронний ресурс]: Вплив належного врядування та стабільності на сталий розвиток в Гані. – Режим доступу: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7563&context=diss>

References:

1. Orlova, N. (2020), “Leadership and communications in the civil service of Ukraine”, Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference “Public Administration for Sustainable Development: Challenges and Prospects at the National and Local Levels” May 21–22, 2020 Mariupol (Ukraine), Mariupol-Kyiv: PE Khalikov R. R., p. 296, available at: <http://rp.dsum.edu.ua/bitstream/123456789/914/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%84%202020%20%d1%81.278280.pdf>

2. Romanovsky, A., Shapolova, V., Kvasnik, O. (2016), “Three-vector structure of the concept of leadership”, available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/26904/1/Romanovskiy_Trekhvektornaya_2016.pdf

3. “OECD Recommendations (Organizations of Economic Cooperation and Development)”, Publications, available at: <https://rdo.in.ua/article/yakogo-liderstva-potrebuye-derzhavnasluzhba>

4. Kirichenko, N. (2020), “Leadership in the context of professionalization of the civil service”, Article, available at: file:///C:/Users/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%D0%B0%D0%

%B2/Downloads/156-Article%20Text-509-1-10-20201021.pdf

5. "Tracey Trottier Montgomery Van Wart XiaoHu Wang. Examining the Nature and Significance of Leadership in Government Organizations", Research article available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.15406210.2007.00865>

6. Kolesnyk, L. "Modern approaches to the development of leadership in the civil service", Article, pp. 1–4, available at: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:munymNS_VY4J:ema.ztu.edu.ua/article/view/185128/184788+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=en

7. Kucher, O., Nesterenko, G. (2017), "Leadership in the system of public service in terms of transformational change", Article, available at: <http://journal.ipk.edu.ua/index.php/ED/article/view/18/17>

8. Sobchishin, O., Slozanska, G. (2020), "Leadership in the works of Ukrainian scientists", Article, available at: file:///C:/Users/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2/Downloads/10042%B8-18107-1-10-20210322.pdf

9. "Strategy of public administration reform of Ukraine for the period up to 2021", Action plan for the implementation of the Strategy of public administration reform of Ukraine for 2019–2021", available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/01_strategy_ukr.pdf

10. "Professional training", Activity / professional training, available at: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya>

11. "List of priority areas / topics for advanced training in general professional (certify-cate) and shortterm programs "Civil Servants"", Features of the program, available at: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/Perelik%20prior%20napr/prioritetni-naprijamki-listopad-2019-povtorno.pdf>

12. "Program: Leadership in the civil service and service in local government", Features of the program", available at: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/liderstvo-v-derzhavnii-sluzhbi-ta-sluzhbi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia>

13. Methodical recommendations on the topic: "Law of Ukraine" On Civil Service": questions and answers", Who falls under the Law of Ukraine "On Civil Service?", with 4–5, available at: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/pro%20derzhavnu%20sluzhbu.pdf>

14. "Modern leadership: a new approach to public administration", article / test operation. available at: <https://career.gov.ua/site/view-nid=53>

15. "Analytical report on individual needs in professional training of civil servants for 2021", Individual needs in professional training of civil servants, available at: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/04.03.21/zvit-ip-2021.pdf>

16. Yemelyanov, V., Shtyrov, O., Verba, S., Yaroshenko, L. "Leadership qualities in the state service: problematic issues", Public administration and regional development, available at: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/view/221>

17. Petri Virtanen, Marika Tammeaid Developing Public Sector Leadership "New Rationale, Best Practices and Tools", Developing Public Sector Leadership, available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-42311-7>

18. Bambidele Joseph Adekunle "Demo-cracy, leadership and governance: a means to sustainable development", The Impact of Good Governance and Stability on Sustainable Development in Ghana, available at: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7563&context=dissertations>

Valentyna Mykhaylychenko

candidate of philosophy, professor, pedagogy and psychology of social systems
management department by academician I. Zyaziun, National Technical
University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7390-5319
E-mail: valentina_be@ukr.net

Valentin Kobets

senior lecturer, international business and finance department, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3513-5952
E-mail: kobetsvn@gmail.com

Nina Semke

candidate of philosophy, professor, sociology and politology department, National Technical
University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6452-4012
E-mail: nina_semke@ukr.net

**METHODS AND TECHNIQUES OF FORMING FOCUS ON SUCCESSFUL
PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE MANAGERS IN A PROCESS
OF TRAINING AT A UNIVERSITY**

Abstract: the article reveals the essence of the concept of “focus on successful professional activity” and the relevance of its formation in future managers in the process of learning at a university. The methods and techniques of its formation are given that were used in the experiment. As part of contextual learning, modelling, the project method, the creating of success situations and other innovative technologies were used. Business Games were held to set goals and understand the strategy and tactics of achieving them. The formation of focus on the successful professional activity of students of the experimental group was accompanied by a focus on academic success, the transformation of a cognitive motive into a professional one, growth of achievement motivation and self-efficacy. This is also characteristic of students in the control group but to a lesser extent.

Keywords: a future manager, focus on successful professional activity, values, motives, persuasion, forming, experiment, efficiency.

Валентина Михайличенко

кандидат філософських наук, професор, кафедра педагогіки і психології управління
соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національного технічного
університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: valentina_be@ukr.net

Валентин Кобець

старший викладач кафедри міжнародного бізнесу та фінансів Національного технічного
університету “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: kobetsvn@gmail.com

Ніна Семке

кандидат філософських наук, професор, кафедра соціології та політології,
Національного технічного університету “Харківський політехнічний
інститут”; Харків, Україна
E-mail: nina_semke@ukr.net

СПОСОБИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ СПРЯМОВАНOSTІ НА УСПІШНУ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗВО

Анотація: у статті розкрито сутність поняття “спрямованість на успішну професійну діяльність” та актуальність її формування у майбутніх менеджерів у процесі навчання у ЗВО. Наведено способи і методи її формування, які були використані під час експерименту в рамках контекстного навчання: моделювання, метод проєктів, інноваційні технології, створення ситуацій успіху та ін. Проведено ділові ігри з постановки цілей і усвідомлення стратегії і тактики їхнього досягнення. В результаті показано, що формування спрямованості на успішну професійну діяльність студентів експериментальної групи, супроводжувалося орієнтацією на академічні успіхи, трансформацією пізнавального мотиву в професійний діяльності, зростанням мотивації досягнення і самоефективністю. Це характерно і для студентів контрольної групи, але в меншій мірі, що вказує на ефективність способів і методів, що використовувалися.

Ключові слова: майбутній менеджер, спрямованість на успішну професійну діяльність, цінності, мотиви, переконання, формування, експеримент, ефективність.

Валентина Михайличенко, Валентин Кобець, Ніна Семке

СПОСОБЫ И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАПРАВЛЕННОСТИ НА УСПЕШНУЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Аннотация: в статье раскрыта сущность понятия “направленность на успешную профессиональную деятельность” и актуальность её формирования у будущих менеджеров в процессе обучения в вузе. Приведены способы и методы её формирования, которые были использованы в процессе эксперимента в рамках контекстного обучения: моделирование, метод проектов, инновационные технологии, создание ситуаций успеха и др. Проведены деловые игры по постановке целей и осознанию стратегии и тактики их достижения. В результате показано, что формирование направленности на успешную профессиональную деятельность студентов экспериментальной группы сопровождалось установкой на академические успехи, трансформацией познавательного мотива в профессиональной сфере, ростом мотивации достижения и самоэффективностью. Это характерно и для студентов контрольной группы, но в меньшей степени, что указывает на эффективность используемых способов и методов.

Ключевые слова: будущий менеджер, направленность на успешную профессиональную деятельность, ценности, мотивы, убеждения, формирование, эксперимент, эффективность.

Валентина Михайличенко, Валентин Кобец, Ніна Семке

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“Способи і методи формування спрямованості на успішну професійну діяльність майбутніх менеджерів у процесі навчання у ЗВО”

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах велике значення надається професійному розвитку людини як важливій умові її життєвої успішності. Тому у процесі навчання у ЗВО необхідно формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність. Ставлення до обраної професії відіграє велику роль у становленні майбутнього менеджера як професіонала в якій-небудь галузі. Спрямованість на успішну професійну діяльність – це здатність майбутнього менеджера організувати відповідним чином свої знання і здібності, а також енергія і зусилля на успішну пізнавальну і професійну діяльність. Вона характеризується стійкою потребнісно-мотиваційною сферою, наповненою особистісним сенсом і орієнтованою на досягнення поставленої мети, що означає можливість повноцінно самореалізуватися в професійній діяльності та одночасно приносити користь суспільству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Сучасні вітчизняні психологи підходять до проблеми формування ціннісно-сміслових компонентів професійної спрямованості як до найважливішої задачі професійного самовизначення. І. Бех стверджує, що “надзвичайно важливим на ранніх етапах становлення і осмислення студентом свого ціннісного простору є вміння побачити його зв'язок із цілями й завданнями обраної професії, а також його залучення у спеціально

організовану роботу з розвитку своїх смислових орієнтирів” [1, с. 110]. О. Романовський, В. Михайличенко, Л. Грень визначили “спрямованість на успішну професійну діяльність як сукупність стійких мотивів, переконань і цінностей, які обумовлюють внутрішні потреби в активізації власного особистісного потенціалу, самореалізації і досягненні успіху в майбутній професійній діяльності” [9, с. 213]. Науковець С. Занюк робить висновок про те, що мотивація досягнення виявляється в багатьох аспектах особистісного зростання і є відносно сталим особистісним утворенням. Проте вона також є динамічним утворенням, яке починає діяти у взаємодії з ситуативними факторами [5]. М. Кондратьєва, проаналізувавши дослідження у сфері розвитку мотивації досягнення в зарубіжній і вітчизняній психології, зробила висновок, що спрямованість на успішну професійну діяльність виступає системоутворюючою характеристикою особистості, соціально обумовлена і формується шляхом навчання та виховання у ЗВО [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Розглядаючи цю проблему з педагогічної позиції необхідно визначити способи і методи, необхідні для її рішення. Такий підхід є плідним у вирішенні практичних завдань із оптимізації навчально-пізнавальної діяльності. Він не тільки описує і прогнозує поведінку студента, але і надає надійний інструментарій для активізації його потенціалу, успішної самореалізації у про-

фесійній діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні способів і методів формування спрямованості майбутніх менеджерів на успішну професійну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У статті розкрито сутність поняття “спрямованість на успішну професійну діяльність” та актуальність її формування у майбутніх менеджерів в процесі навчання у вузі. Формування спрямованості майбутніх менеджерів на успішну професійну діяльність під час навчання пов’язане з їх потребами, цінностями, мотивами, переконаннями, цілями й характеризуються як інтерес до спеціальності, бажання й здатність до цілеспрямованих дій, мотивації досягнення, переконання в тому, що вони зможуть досягти успіху в майбутній діяльності. Об’єднані у єдиний комплекс, вони створюють феномен внутрішнього світу майбутнього менеджера, який відіграє домінуючу роль у розвитку його потенціалу. Ціннісні орієнтації складають ядро його мотивації, особистісного сенсу і відображають ставлення людини до себе, навколишнього світу та інших людей. Вони в значній мірі визначають мотиви і цілі, які ставлять студенти перед собою, й те, наскільки вони упевнені в їх досягненні. Від цього залежать стратегії їхньої поведінки та їхні дії.

Наведено способи і методи формування спрямованості на успішну професійну діяльність, які були використані в процесі експерименту, проведеного серед 150 менеджерів 1-5 курсів НТУ “ХПІ” за допомогою анкетування, тестування, ділових ігор, тренінгів, коучінгу та ін. Показана роль ціннісно-мотиваційної складової потенціалу особистості, яка виступає як внутрішній фактор її професійно-особистісного розвитку і саморозвитку. Контекстне навчання сприяло підвищенню цінності досягнення успіху в професійній діяльності і транс-

формації мотивів під час навчання з навчально-пізнавального на професійний, який в процесі експерименту став у студентів домінуючим. У процесі створення ситуацій успіху та тренінгів підвищився рівень мотивації досягнення, активізована самоефективність майбутніх менеджерів. Формування позитивної системи переконань сприяло підвищенню у студентів впевненості в собі, інтересу до діяльності, задоволеності її результатами. Проведено ділові ігри, спрямовані на постановку цілей і усвідомлення стратегії і тактики їх досягнення. При порівнянні результатів констатувального та контрольного етапів дослідження в експериментальній групі були визначені відмінності за всіма показниками мотиваційно-ціннісної складової готовності до професійної діяльності, що проявляється в зростанні кількості осіб із високим рівнем цілеспрямованості, знання стратегії та тактики досягнення цілей, мотивації досягнення та зменшення кількості осіб із низьким рівнем. Це характерно і для студентів контрольної групи, але в меншій мірі, що вказує на ефективність запропонованих заходів для формування спрямованості на успішну професійну діяльність майбутніх менеджерів. В результаті її формування супроводжувалося установкою на академічні успіхи, трансформацією мотивації в професійну, зростанням мотивації досягнення та самоефективності студентів, активізацією цілеспрямованості і зрештою активною життєвою позицією. Такий підхід був плідним у вирішенні завдань із оптимізації навчально-пізнавальної діяльності. Він не тільки описував і прогнозував поведінку студента, а й давав надійний інструментарій для реалізації його потенціалу, зростання адаптивних можливостей до професійної діяльності.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Формування спрямованості майбутніх менеджерів на успішну професійну діяльність у процесі навчання

здійснюється на основі усвідомленого вибору професії, особистісного сенсу, трансформації мотивів поведінки у професійну і визначення цілей, які вони ставлять перед собою, а також внутрішньої потреби в досягненні успіху та переконання в тому, що це цілком можливо. Нами вона представлена як комплексна системоутворююча характеристика, яка визначає ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, цінності, мотиви, переконання, зусилля, які студенти на неї витрачають й, нарешті, їх результати.

Problem setting. In today's context, great importance is associated with the professional development of a person as an important condition for his life success. Therefore, in the process of studying at the university, it is necessary to form students' orientation to successful professional activity. It is the ability of the future manager to properly organize their knowledge and abilities, as well as the energy and effort for successful cognitive and professional activity. It is characterized by a stable need-motivational sphere, filled with personal meaning and oriented towards the goal, which means the opportunity to fully self-actualize in professional activity and at the same time benefit the society. The objectives of educational and professional activity must be not only clear but also perceived as a goal that needs to be achieved.

Recent research and publications analysis. Modern Ukrainian psychologists approach the problem of the formation of value-semantic components of professional focus, as the most important task of professional self-determination. I. Bekh argues that "extremely important for a student in the early stages of formation and understanding of his value space is the ability to see its connection with the goals and objectives of the chosen profession, as well as his involvement in specially organized work to develop their semantic landmarks." [1, c. 110]. O. Romanovskyi, V. Mikhailichenko, L. Gren' defined "focus on the successful

Формування спрямованості на успішну професійну діяльність нерозривно пов'язане з розвитком потенціалу студентів та є безперервним процесом. Цей процес переростає в стійке внутрішнє прагнення до подальшого самовдосконалення, руху до професійної майстерності і досягнення успіху в житті. Він піддається цілеспрямованому управлінню і хоча відбувається передусім у внутрішньому світі особистості, має яскраво виражений зовнішній прояв в отриманих результатах, які потребують подальших розвитку.

professional activity as a set of stable motives, beliefs, and values that determine the internal needs for activation of one's personal potential, self-realization and success in the future professional activity" [11, c. 270]. They claim that the student who is aware of the need for the knowledge, qualities, and skills necessary for the successful professional activity will be active in vocational training. On this basis, he forms the motive of success achievement, develops the ability to set goals and achieve them. These processes reflect the essence of the motivational and behavioural aspects of the activity of teachers and students in the educational process. M. Kondratieva analyzed the research in the field of development of achievement motivation in psychology and considered it as an important component of the value-motivational attitude to work or as a focus to successful professional activity, which acts as a system-forming characteristic of the individual, socially conditioned and formed through education and nurturing in the process of a university education. Considering this problem from the pedagogical point of view it is necessary to determine the ways and methods necessary for its solution, which became the purpose of this research [7]. This approach is fruitful in solving practical problems of optimizing learning and cognitive activity. It not only describes and predicts student behaviour but also provides a reliable toolkit to activate his/her potential, successful self-realization in professional activity.

Paper objective. Forming of future managers' focus to successful professional activity during training is connected with their needs, values, motives, beliefs, goals and is characterized as interest in a specialty, willingness, and ability to purposeful actions, achievement motivation, belief that they will be able to achieve success in future activity. Combined into a single complex, they create the phenomenon of the inner world of the future manager, which plays a dominant role in the development of its potential. Value orientations are the core of his motivation, personal meaning and reflect the attitude of man to himself, the world and other people. They largely determine the motives and goals that students set for themselves, and how confident they are in achieving them. The strategies of their behaviour and, ultimately, their actions depend on it. The formation of these factors became the subject of a study conducted by National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" among 150 future managers.

Paper main body. The personal and professional development of students at a university depends on the meanings and values that they find in their professional activity. They play a big role in becoming a Manager, achieving skills in the chosen activity. Value orientations, being an element of not only consciousness but also human behaviour, become the motives of his activity. According to the results of the study, the hierarchy of values important for the individual and their presence in the opinion of the students of the experimental and control group at the Prior research stage differs little. It is noteworthy that students underestimate in the hierarchy the values of achieving professional success (fifth and sixth place), that is, it is not yet relevant enough. The value of achieving success in professional activity at this stage of the experiment was in importance and presence in the experimental group in second place, and in the control group in fourth place. The self-development of the individual was in the first place, the development of his/her strengths and abilities,

improving the level of skill and competence, life satisfaction remained the priority.

The success of learning activity is influenced by the power of motivation and its structure. Motivation is a process of mental regulation that influences the direction of activity and the amount of energy that is mobilized to fulfil it. In the course of study, the students' motivational structure is further developed: first, general personality motives are transformed into educational ones; there is a further transformation of cognitive motives into professional ones, which is related to the assimilation of elements of professional activity and determines the success of the learning process. In this case, professional motivation is a decisive condition for the formation of focus on a successful professional activity. It is an internal driver of the personal development of the future manager on the way to effective self-realization in the activity.

During the experiment, to study the dynamics of motives of educational and cognitive activity of students, the method of diagnostics of the educational motivation of students by A. Rean and St. Yakunin in the modification of N. Badmayeva was used. The following structure of motivation of training of future managers of the experimental group at Prior, and Ex Post Facto research stages was detected (Fig. 1).

The motives transformation indicates that the future managers of the experimental group have increased the level of dominance of professional motivation; the need for personal and creative growth, self-realization of potential has intensified. This allows students to better organize their activity and plan work related to mastering their future profession, determine the content of joint activity with the teacher, which increases their activity and mobilizes them for further independent work. In the control group, a communicative motive remained dominant, followed by a professional one. At the same time, the highest results of activity are characteristic for future managers with dominant motives of prestige, creative self-realization and professional motive. Students

with dominant communicative, social and educational cognitive motives have the lowest readiness for professional activity. It seems that dominance in the value system of the pursuit of knowledge, social activity or communication is not enough for successful activity. The motivation of future managers should be focused on the development of a

professional activity, a creative approach to it, the achievement of prestige on the basis of personal growth.

A significant motivational factor for the effectiveness of students' educational and professional activity is the achievement motivation, which is oriented towards a specific end result, a goal. In the course of

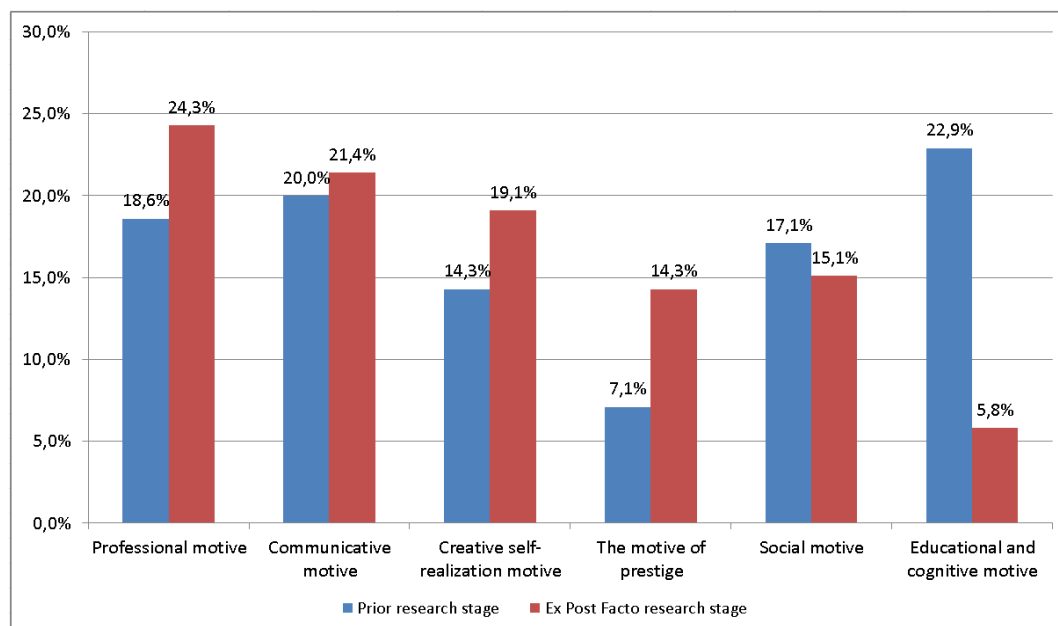

Fig.1. Transformation of motivation structure of future managers in the process of experiment

the experiment, the following changes occurred in the level of achievement motivation for future managers: in the experimental group, the number of students with highlevel of achievement motivation increased by 10.6% due to the same decrease in the number of lowlevel students, while in the control group this data was 5.3%. In doing so, educators created situations of success and conducted pieces of training that generated the achievement motivation. Teachers' interaction with future managers was characterized by the traits of genuine collaboration and was accompanied by a harmonious combination of positive expression of approval of their success and harmless support in case of failure.

The need to achieve was experienced by the student as the desire to succeed, the focus on improving the results of any business

for which he undertakes. It stimulates the individual's search for situations in which he could enjoy success. Teachers created situations of success and conducted pieces of training that generated motivation for achievement. The interaction of teachers with future managers was characterized by the features of true cooperation and was accompanied by a harmonious combination of positive expressions of approval of their success and inoffensive support in case of failure. Teachers explained to students that to develop the motive of achievement is necessary to do the following.

1. To set realistic but high goals.
2. To know your strengths and weaknesses.
3. To believe in the effectiveness of their own activities.
4. To identify specific forms of behaviour that allows you to achieve your

goals. 5. To get feedback on the results. 6. To take responsibility for your actions and their consequences and take responsibility for the actions of others.

The formation of achievement motivation was facilitated by the presence of beliefs in their self-efficacy, which greatly influenced the students' behaviour. Self-efficacy expectations are related to a person's level of self-confidence or level of capability to learn or take the actions necessary to achieve the outcome. Self-efficacy organizes the holistic behaviour of students who set themselves a primary goal, actively engage in the activity, choose ways and seek opportunities to fulfil it and strive for constructive results. It is characterized by complete mobilization of students' personal resources and concentration of efforts aimed at self-realization.

The first step to forming beliefs about oneself was for the student to be able to identify aspects of his or her self-view, sources of inner image. They have a powerful influence on students' behaviour and results. Students then tested each belief to see if it was positive or negative and how it worked in specific situations when choosing a particular type of behaviour. To do this, the students tried to remember brightly and clearly the cases when they were successful in carrying out and confirming their beliefs, then analysed their feelings in the thinking process.

By performing successful actions in their minds, they felt satisfied, which strengthened their confidence in themselves and formed an inspiring belief that they could achieve what they wanted. Creating a strong positive internal image for a specific field of activity, and then training and constant development of this line of thought contributed to the formation of self-efficacy of future managers.

In the process of forming focus on successful professional activity, it is important to understand the connection between purpose and motive. It is very important to give personal meaning to the outside tasks and to attract interest in them. Due to the

"connection" of some needs and motives of the individual, the goal acquires an autonomous motivating force and turns into a motive goal. As a result, new goals were formed that led to the transition of educational motivation from the level of knowledge to the level of achievement of professional goals. The students tried to better organize their activity, set specific goals related to the future profession, planned their actions aimed at achieving them, determined the content of joint activity with the teacher. This increased student activity and mobilized them for further independent work.

A. Bandura, based on experimental studies of the relationship and interplay between goal-setting, motivation, success, and self-efficacy, gives the characteristics of optimally set goals. "They should be: 1) specific and clear, so that a person knows what he or she is aiming for; 2) intermediate or close, so that something can be done here and now to achieve these goals; 3) difficult to accomplish, but achievable, to force the individual to work hard and develop their skills, but not to develop a sense of helplessness from constant failure; 4) self-determined, so that the subject of the activity may be responsible for the progress towards the goal and feel satisfied with the independent choice and control of the situation of the activity; 5) small (incremental) or such, consisting of small, auxiliary goals, which can be achieved in stages (and not with one general goal that does not decompose)" [13,123].

A clear awareness of the purpose, the availability of the means of achievement and their own capabilities enhances students' activity. Special attention in the process of forming focus on successful professional activity was given to the future managers' awareness of the strategy and tactics of achieving the goals. To increase activity, teachers sought to ensure that future managers are clearly aware of what needed to be done to achieve the desired and their own capabilities, which contributed to the formation of their optimistic beliefs.

The motivating influence on the

formation of focus to successful professional activity is the use of the acquired knowledge in solving the tasks in the process of independent work. Future managers, participating in the implementation of scientific work of graduating departments, working on the implementation of the target set for internship, in the preparation of coursework, graduation papers, diploma projects with a professional topics, etc., remained in the role of students and at the same time for the purposes, content, forms, process, and requirements for the obtained results mastered the role of specialists. At the same time, they modelled a real professional activity in which the guiding basis is previously acquired knowledge. The teacher determined the content of the educational tasks and actions, their hierarchy, forms of presentation and organization of the implementation of these actions by students and controlled their mastery by the proposed methods and techniques.

An important place in the classes was devoted to the introduction of pieces of training aimed at the formation and development of motivational, behavioural attitudes, as well as abilities, skills, and personal experience in the implementation of goals of professional activity, as well as their correction. In this regard, "The goal harmonization" exercise was conducted in the form of a brainstorming session, during which students in mini-groups were given tasks based on the situation of their own life experience to determine: 1) a number of goals of the organization, 2) a number of goals of the individual, 3) common or related goals of the organization and the individual, 4) ways to harmonize them. After completing the task, the mini-groups presented their results, discussed with the teacher and the audience, and made conclusions. The next stage was to redivide the students into mini-groups so that the students worked with a new composition to perform the same task, but with different input data. The purpose of the exercise was to develop students' ability to harmonize the goals of the group with the personal goals of its members, which contributed to the formation of a

sustainable sense of "We" and increase the sense of cohesion.

Thus, when comparing the results of the Prior and Ex Post Facto stages of the research in the experimental group, differences were found in all indicators of motivational and value component of readiness for professional activity, which is manifested in the increase in the number of persons with high level of goalsetting, knowledge of strategy and tactics for achieving goals, achievement motivation, and reducing the number of persons with low-level on these indicators. This is also typical for students in the control group, but to a lesser extent, indicating the effectiveness of the proposed measures to form focus on the successful professional activity of future managers. As a result, its formation was accompanied by the establishment of academic success, the transformation of motivation into a professional one, the growth of students' achievement motivation and self-efficacy, the activation of goal-setting, and, ultimately, an active life position. This approach was fruitful in solving the problems of optimization of educational and cognitive activity. He not only described and predicted the student's behaviour but also provided a reliable toolkit for realizing his potential, increasing adaptive capacity for professional activity.

Conclusions of the research. The formation of future managers' focus on successful professional activity in the process of training is based on the conscious choice of profession, personal meaning, transformation of motives of behaviour into professional, and defining the goals that they set for themselves, as well as the internal need for success, and confidence that it is quite possible. Many authors have fruitfully considered its structural components. We are presented it as a complex system-forming characteristic that defines the attitude to educational and cognitive activity, motives, beliefs, the effort that students spend on it and, finally, its results. Thus, the formation of focus on successful professional activity is inextricably linked to the development of students' potential and is a

continuous process. This process develops into a steady internal desire for further self-improvement, a movement for professional proficiency and success in life. It is amenable

to purposeful management and although it occurs primarily in the inner world of the individual, it has a pronounced external manifestation in the results obtained.

Список літератури

1. Бех І. Д. Становлення професіонала в сучасних соціальних умовах / І. Д. Бех // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – Х. : НТУ “ХПІ”. – 2008. – № 2. – С. 109 – 115

2. Вербицкий А. А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 1999. – С. 75

3. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения. / Т. О. Гордеева. – М.: Смысл, Академия. – 2006. – С. 336

4. Грень Л. Н. Активизация потенциала студентов в процессе формирования их направленности на успешную профессиональную деятельность / Л. Н. Грень // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – Х. : НТУ “ХПІ” – 2008. – № 4. – С. 42–49

5. Занюк С. С. Мотиваційний тренінг. Спецпрактикум з психології мотивації / С. С. Занюк. – Луцьк: Вид-во Волинського держ. Університету. – 1998. – С. 64

6. Кобець В. М. Про вплив домінуючих мотивів на готовність студентів-менеджерів до майбутньої професійної діяльності. / В. М. Кобець // *Наукові праці: наук.-метод. Журнал*. – М.: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – 2012. – Вип. 197. – Т. 209. – Педагогіка. – С. 33–37

7. Кондратьева М. В. Исследования в области развития мотивации достижения в зарубежной и отечественной психологии / М. В. Кондратьева // *Сборник научных трудов СевКавГТУ*. – 2005. – № 4. – С. 45

8. Михайличенко В. Є., Грень Л. М., Полянська В. В., Мотивація навчання і ціле покладання студентів / В. Є. Михайличенко, Л. М. Грень В. В. Полянська, // “*Теорія і практика управління соціальними системами*” НТУ “ХПІ”. – № 2. – 2011. – С. 67–76

9. Романовский А. Г.,

Михайличенко В. Е., Грень Л. Н. Педагогика успеха / А. Г. Романовский, В. Е. Михайличенко, Л. Н. Грень. – Х.: НТУ “ХПІ”. – 2012. – С. 500

10. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації студентів: сутність, структура і психологічні механізми розвитку / Л. В. Романюк. – К.: “Аветка-НОВА”. – 2004. – С. 188

11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб.: Питер; М.: Смысл. – 2003 – С. 860

12. Alvyda, L., Metiūnienė, R. P. Мотивація навчання другої мови // *Філологія. Едукологія*. – 2006. – Вип. 14 (2). – С. 93–98

13. Бандура А. Розвивайте самоефективність для досягнення особистої та організаційної ефективності / А. Бандура. – 2000

14. Ерозкан А. Аналіз вирішення соціальних проблем та соціальної самоефективності у майбутніх учителів / А. Ерозкан // *Навчальні науки: теорія і практика*. – 2014. – Вип. 14 (2). – С. 447–455

15. Герхард М. В., Браун К. Г. Індивідуальні відмінності у розвитку самоефективності: ефекти цільової орієнтації та афективності // *Навчання та індивідуальні відмінності*. – 2006. – Вип. 16 (1). – С. 43–59

16. Іскандер М. Взаємозв'язок між співчуттям, самоефективністю та контрольною вірою щодо навчання у турецьких студентів університетів / М. Іскандер // *Соціальна поведінка та особистість*. – 2009. – Вип. 37 (5)

17. Суддя Т. А. Самоефективність та ефективність роботи: невід'ємна роль індивідуальних відмінностей // *Журнал прикладної психології*. – 2007. – Вип. 92 (1). – С. 107–127

18. Джекс С. М., Блізе П. Д., Бузцелл С., Прімо Дж. Вплив самоефективності на стресоводеформаційні відносини: стиль подолання як пояснювальний механізм / С. М. Джекс,

П. Д. Блізе, С. Бузцелл, Дж. Прімо // Журнал прикладної психології. – 2001. – Т. 86 (3). – С. 401–409

19. Ванкувер Дж. Б., Томпсон Ч. М., Тішнер Е. Ч. Два дослідження, що вивчають негативний вплив само-ефективності на ефективність / Дж. Б. Ванкувер, Ч. М. Томпсон, Е. Ч. Тішнер, Д. Дж. Путка // Журнал прикладної психології. – 2002. – Т. 87 (3). – С. 506–516

References:

1. Bekh, I. D. (2008), "Becoming a professional in modern social conditions", *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nykh systemamy*, Kharkiv: "NTU "KhPI", vol. 2. pp. 109–115

2. Verbickij, A. A. (1999), "New educational paradigm and contextual learning", Moskva: "Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov", p. 75

3. Gordeeva, T. O. (2006), "The psychology of achievement motivation", Moskva: "Smysl", "Akademija", p. 336

4. Hren', L. N. (2008), "Enhancing the potential of students in the process of forming their focus on successful professional activity", *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nykh systemamy*, Kharkiv: "NTU "KhPI", vol. 4. pp. 42–49

5. Zaniuk, S. S. (1998), "Motivational training", Special workshop on the psychology of motivation, Luts'k: Volyn State University Publishing House, p. 64

6. Kobets, V. N. (2012), "On the influence of dominant motives on the readiness of student-managers for future professional activities", *Naukovi pratsi: naukovometodychnyj zhurnal*, M.: "Vydavnytstvo ChDU im. Petra Mohyly", issue 197, vol. 209 "Pedagogika". pp. 33–37

7. Kondrat'eva, M. V. (2005), "Research in the development of achievement motivation in foreign and domestic psychology", *Sbornik nauchnykh trudov SevKavGTU*, Stavropol': "Severo-Kavkazskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet", vol. 4, p. 45

8. Mykhajlychenko, V. Ye., Polians'ka, V. V., Hren', L. M. (2011),

"Motivation of learning and goal-setting of students", *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nykh systemamy*, Kharkiv: "NTU "KhPI", vol. 2. pp. 67–76

9. Romanovskyj, A. G., Mykhajlychenko, V. Ye., Hren', L. M. (2012), "Pedagogika uspeha", Kharkiv: "NTU "KhPI", p. 500

10. Romaniuk, L. V. (2004), "Value orientations of students: essence, structure and psychological mechanisms of development", *Kam'ianets'-Podil's'kyj: "Avetka-NOVA"*, p. 188

11. Hekhausen, H. (2003), "Motivation and activity", Sankt-Peterburg: „Piter”, Moskva: "Smysl", p. 860

12. Alvyda, L., Metiūnienė, R. (2006), "Second language learning motivation", *Filologija. Edukologija*, vol. 14(2). pp. 93–98

13. Bandura, A. (2000), "Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness"

14. Erozkhan, A. (2014), "Analysis of Social Problem Solving and Social Self-Efficacy in Prospective Teachers", *Educational Sciences: Theory and Practice*, vol. 14(2), pp. 447–455

15. Gerhard, M. W., Brown, K. G. (2006), "Individual differences in self-efficacy development: The effects of goal orientation and affectivity", *Learning and Individual Differences*, vol. 16(1), pp. 43–59

16. Iskander, M. (2009), "The relationship between self-compassion, self-efficacy, and control belief about learning in Turkish university students", vol. 37(5)

17. Judge, T. A., et al. (2007), "Self-efficacy and work-related performance: The integral role of individual differences", *Journal of Applied Psychology*, vol. 92(1), pp. 107–127

18. Jex S. M., Bliese P. D., Buzzell S., Primeau J. "The impact of self-efficacy on stressor-strain relations: Coping style as an explanatory mechanism", *Journal of Applied Psychology*, vol. 86(3), p. 401–409

19. Vancouver J. B., Thompson C. M., Tishner E. C., Putka D. J. "Two studies examining the negative effect of self-efficacy on performance", *Journal of Applied Psychology*, vol. 87(3), p. 506–516

Стаття надійшла до редколегії 18.05.21

Наукове видання

Щоквартальний науково-практичний журнал

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ**

2'2021

Редактор *О. В. Квасник*
Комп'ютерна верстка *І. С. Хряк*

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України: Серія КВ №5212 від 18.06.2001 р.

Підп. до друку 14.06.2021 р. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк 5,2. Наклад 300 прим. 1-й з-д 1-68.
Зам. № 68. Ціна договірна.

Видавець і видавництво
Видавничий центр НТУ "ХП",
вул. Кирпичова, 2, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5478 від 21.08.2017 р.